

Sosyoloji / **Journal of**
Araştırmaları / **Sociological**
Dergisi / **Research**

Cilt / Vol.: 5

Şayı / Nr.: 2

Ğiz / Autumn 2002

ISSN: 1302-4426

SOSYOLOJİ DERNEĞİ, TÜRKİYE/SOCIOLOGICAL ASSOCIATION, TURKEY

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Yakın ERTÜRK (ODTÜ)

Prof. Dr. Birsen GÖKÇE (H.Ü.)

Prof. Dr. Aytül KASAPOĞLU (A.Ü. D.T.C.F.)

Prof. Dr. Faruk KOCACIK (C.Ü.)

Prof. Dr. Enver ÖZKALP (Anadolu Ü.)

Prof. Dr. Sevinç ÖZEN (Akdeniz Ü.)

Prof. Dr. A. Yaşar SARIBAY (Uludağ Ü.)

Prof. Dr. Önal SAYIN (E.Ü.)

Prof. Dr. İhsan SEZAL (Gazi Ü.)

Prof. Dr. Barlas TOLAN (Galatasaray Ü.)

Doç. Dr. Müzeyyen GÜLER (Mimar Sinan Ü.)

Sosyoloji Derneği
Adına Sahibi, Genel
Yayın Yönetmeni,
Yazı İşleri Müdürü
ve Editör/General
Director
Birsen GÖKÇE

Yayın Kurulu/
Editorial Board
Ayşe GÜNEŞ –
AYATA
Nilgün ÇELEBİ
Yusuf Ziya ÖZCAN
Ali ÇAĞLAR
Ayşe GÜNDÜZ
HOŞGÖR

Yazışma Adresi/Address
Sosyoloji Derneği
Mareşal Fevzi Çakmak Cad. No:
9/7 Nur Apt.
Beşevler / ANKARA
Tel: 0312. 222 12 52
e-mail:
sosder@sosyolojiderneği.org.tr
<http://www.sosyolojiderneđi.org.tr>

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Sayfa/Pages

Nezahat ALTUNTAş

Türkiye’de Etnik Kimlik, Din-Mezhep ve Siyaset.....5

Ali ÇAĞLAR

Barajların Sosyal Etkileri: Ceyhan-Aslantaş Barajı Örneği47

Nilgün ÇELEBİ

Sezgin KIZILÇELİK

İstanbul’da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler 105

Melek İPEK

Farklılaşarak Bütünleşen Yeni Kentsel Mekanlar: Uydu Kentler 125

Ergün YILDIRIM

Türk Milli Kimliğinin Sosyoloji Aracılığıyla İnşası: 1908-1940 143

SOSYOLOJİ DERNEĞİ

şanlıurfa-Harran Ovaları Tarla İçi ve Köy Gelişme Projesi

Sosyal Değerlendirmesi..... 161

TEŐEKKÜRLER

Dergimizin bu sayısına, gelen makalelere hakemlik yaparak katkıda bulunan ve soyadları alfabetik sıra ile aşağıda verilmiş olan meslektaŐlarımıza teŐekkür ederiz.

Yayın Kurulu

Bahattin AKŞİT (ODTÜ)

Erol DEMİR (A.Ü. D.T.C.F.)

Sencer AYATA (ODTÜ)

Birsen GÖKÇE (H.Ün.)

Aylin GÖRGÜN BARAN (H.Ün.)

Önal SAYIN (Ege Ün.)

Ali ÇAĞLAR ((H.Ü. İ.İ.B.F.)

İhsan SEZAL (Gazi Ün.)

Nilgün ÇELEBİ (A.Ü. D.T.C.F.)

TÜRKİYE'DE ETNİK KİMLİK, DİN-MEZHEP VE SİYASET**

Nezahat ALTUNTAŞ*

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'de etnik kimlik arayışlarını, Anadolu'da etkin olduğu düşünülen din-mezhep değişkeni çerçevesinde ele alarak, siyasal yansımalarını incelemeyi hedeflemiştir. Temel alınan etnik grup Kürtlerdir. Din-mezhep ile ifade edilmek istenen ise Alevi ve Sünni gruplardır. Böylece araştırma, Sünni-Kürt ve Alevi-Kürt gruplardaki dini ve etnik kimliği karşılaştırmalı olarak incelemiş ve bu kimliklerin siyasal yansımalarını belirlemeye çalışmıştır. Hareket edilen varsayım, söz konusu etnik gruplarda (Alevi-Kürt ve Sünni-Kürt) din-mezhebin önemli olduğu ve etnik kimliği önemli ölçüde etkilediği, siyasal tercihlere de bu şekilde yansıdığıdır. Bu çerçevede çalışmada öncelikle kuramsal ve kavramsal çerçeve çizilerek etnisite, etnisite ve din, etnisite teorileri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, söz konusu etnik grupların Türkiye'de geçirdiği tarihi süreç, etnik kimlik ve dinin etnik kimlik üzerindeki etkisi çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, yapılan alan araştırmasının bulguları değerlendirilmiştir. Son bölüm, sonuç ve değerlendirme niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Etnisite, Din-mezhep, Kürt, Alevi, Siyaset

ABSTRACT

In this study it is aimed to investigate ethnical identity searches in Turkey within the framework of religion-sect factor and its political reflections. Thus, religious and ethnical identities of Sünni-Kurdish and Alevi-Kurdish groups are investigated comparatively and it is tried to determine the political reflections of these identities. The hypothesis, which is the leading factor, is that the religion and sect are important in these ethnical groups (Alevi-Kurdish and Sunni-Kurdish) and affecting ethnical identity considerably and reflecting on political choices by this way. In this regard, theoretical and conceptual framework is established in this study, in second section, it is tried to evaluate the historical process of aforementioned ethnical in Turkey within the framework of affect of religion on ethnical identity.in third

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, İ.İ.Bİ.F. Kamu Yönetimi Bölümü

** Bu çalışma, "Türkiye'de Etnik Kimlik Farklılaşmasında Din-Mezhep Etkisi ve Siyasete Yansıması" başlıklı doktora tezinden derlenmiştir.

section the findings of study are evaluated. The last section is characterised as result and evaluation.

Key Words: Ethnicity, Religion-sect, Kurdish, Alevi, Politics

GİRİŞ

Sosyal kimlik, bireyin bir grup ya da kategorinin göstergesi olan sosyal özellikler gösterdiği düşüncesine dayanır. Benzer durumda olanlar ve ortak arka plana sahip olanlar benzer sosyal kimliğe sahiptir (Deschamp-Devos 1998: 2). Sosyal kimlik, gruba aidiyet bilincinden kaynaklanır; grup üyeleri tarafından subjektif olarak algılanır; ötekine karşıtlık içinde ötekenden farklılık olarak tanımlanır. Özsaygısını ve pozitif ben kimliğini koruma ya da güçlendirme eğiliminde olan birey kendisini diğerleriyle karşılaştırarak bireyler arası davranış ile ya da bunu gerçekleştiremezse gruplar arası sosyal rekabet aracılığıyla pozitif ben-gelişimi (self-evaluation) sağlayarak kendini tatmin eder (1998: 7). Ait olma duygusu, yaşanan grup statüsü söz konusu pozitif 'ben-kimliği'ni gerçekleştirmeye yardımcı olur. Hatta grubunun üstünlüğü gösterilerek yüksek özgüvene destek sağlanır (1998:197).

Kişinin çok çeşitli kimlikleri vardır: kadın-erkek gibi cinsel kimlik, meslek kimliği, dini kimlik, etnik kimlik, üstlenilen roller gereği sahip olunan kimlikler -anne-baba, öğrenci-öğretmen, karı-koca kimliği vb-, tutulan futbol takımı kimliği, üye olunan dernek kimliği, vakıf kimliği, partili kimliği vb. Salazar bir insanın içine girebildiği grupların ve buna bağlı olarak geliştirebildiği kimliklerin sayısının 150 olduğunu belirtir (1998:120). Etnik kimlik ve din-mezhep kimliği en önemli sosyal kimlikler arasındadır. Global güncel gelişmeler de söz konusu kimliklerin artan önemini göstermektedir.

Günümüzde bir taraftan global kültürel ticari eşyanın (Fast-food, Coca-Cola'dan beyaz dizilere kadar) artan tüketimi ve bunun sonucunda oluşan güçlü kültürel homojenleşme dalgası, güçlü ekonomik entegrasyonlar (IMF, Dünya Bankası vb) ve bölgesel birlikler; diğer taraftan çoğunlukla etnik, dini ya da bölgesel özelliklerdeki 'yeni yerelcilik' (localism) hareketleri ortaya çıkmaktadır (Eriksen 1993:151).

Tarihi süreç incelendiğinde global düzeyde, belirli kırılma dönemlerinde yeni kimlik arayışlarının doğduğu gözlenmektedir (Eriksen 1993:125). Örneğin, I. Dünya Savaşı sonrası İmparatorlukların yıkılması ile uluslararası arenada yeni devletler ve yeni kimliklerin oluştuğu görülmektedir. II. Dünya savaşı sonrasında iki farklı kutup-ideoloji çerçevesinde (ABD ve SSCB) kimliklerin yeniden belirlenmesi söz konusudur. 1960'larda sömürgecilik karşıtı hareketler ve bu çerçevede kimlikler şekillenirken, 1990'larda Rus-

ya’nın ve Doğu Bloğu ülkelerinin çökmesi ile yeni kimlik inşaları başlamıştır. Bunlar daha yerel düzeydeki etnik kimlik arayışlarıdır. Ancak söz konusu etnik kimlik arayışları yanında bölgesel güç dengeleri çerçevesinde bölgesel oluşumlara girme ve bu kimliklere sahip olma çabası da dikkati çekmektedir. Sonuç olarak, kimlik arayışları dünya konjonktürüne göre değişmektedir ve günümüzde söz konusu kimlik arayışları daha karmaşık bir noktaya ulaşmıştır. 11 Eylül 2001’de ABD’ye yapılan saldırılar ve sonrasında gelişmeler bu arayışlara farklı boyutlar ekleyecek gibi görünmektedir.

Buna bağlı olarak değişen kimlik arayışlarının bir nedeni de kimliğin özgün niteliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü kimlikler sürekli yeniden keşfedilmekte ve yorumlanmaktadır. Bir kimlik anlayışı önemini yitirdiğinde yerine yenisinin geçmesi söz konusudur. Böylece Hall’un belirttiği gibi kimlikler asla tamamlanmaz, bitirilmez bir öznellik olarak daima inşa edilmektedir (1998 b:70). Yerele, etnik kimliğe dönüş de bu bağlamda değerlendirilebilir.

Global ölçekte yaşanan kimlik arayış süreçlerinden Türkiye de etkilenmiştir. Güvenç’in de belirttiği gibi aslında Türk toplumunun kimlik arayışı eskilere dayanır. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Turancılık, Batıcılık, Çağdaşçılık vb. tartışmalar bu yöndeki arayışları ifade etmektedir (1994:21). Ancak günümüzde Alevi ve Kürt etnik gruplarında yaşanan kimlik arayışları, cumhuriyetle birlikte ulus devlet oluşumu ve modernleşme süreci çerçevesinde inşa edilen Müslüman ve Türk kimliklerinin, modernleşme sürecine daha geç katılan Kürt ve Alevi unsurlarca sorgulanmasının bir ürünüdür.

Bu çerçevede çalışma, Türkiye’de etnik kimlik arayışlarını, Anadolu’da etkin olduğu düşünülen din-mezhep değişkeni çerçevesinde ele alarak, siyasal yansımalarını incelemeyi hedeflemiştir. Temel alınan etnik grup Kürt etnik grubudur. Din-mezhep ile ifade edilmek istenen ise Alevi ve Sünni inancıdır¹. Böylece araştırma, Sünni-Kürt ve Alevi-Kürt gruplardaki dini ve etnik kimliği karşılaştırmalı olarak incelemeyi ve öncelikli kimliği belirlemeye çalışmış ayrıca bu kimliklerin siyasal yansımalarına ulaşmayı amaçlamıştır. Hareket edilen varsayım, söz konusu etnik gruplarda (Alevi-Kürt ve Sünni-Kürt) din-mezhebin önemli olduğu ve etnik kimliği önemli ölçüde etkilediği ve siyasal tercihlere de aynı şekilde yansıdığıdır. Yani Alevi-Kürt grup için Alevi inancının, Sünni-Kürt grup için ise Sünni inancının Kürt etnik kimliğini önemli ölçüde etkilediği ve siyasal tercihlerin de Sünni-Kürtlerin başta FP olmak üzere sağ partilerde, Alevi-Kürtlerin de CHP ve sol

¹ Aleviliğin ne olduğu konusu tartışmalıdır. Alevilik mezhep, tarikat, inanç, ayrı bir din, felsefe, kültür, bir yaşam biçimi gibi çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Çalışmada Alevilikten bahsedilirken daha genel bir ifade ile “inanç” kavramı kullanılmıştır. Sünnilik ise temelde bir mezhep olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle Alevilik ve Sünnilik birlikte kullanılırken inanç-mezhep şeklinde bir ifade yolu seçilmiştir.

partilerde yoğunlaştığı düşünülmektedir. Sonuç olarak Kürt etnik grubunda din-mezhebin önemli olması, toplumsal bütünleşme yönünde bir sonuç getirmekte, Sünni-Kürtlerde inanç vurgusunun Sünni-Türk çoğunlukla, Alevi-Kürtlerin Aleviliğe vurgusunun da Alevi-Türk grupla yakınlaşma sağladığı düşünülmektedir.

Çalışma, teorik ele alışla birlikte bir alan araştırması da içermektedir. Etnisite teorisi açısından araştırmada araçsalcı (instrumentalist) (etnik kimliğin modernleşmenin bir sonucu olduğu şeklindeki açıklama) bir perspektif kullanılmıştır. Alan araştırması Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada, 227 Alevi-Kürt (%51.1), 217 Sünni Kürt (%48.9) olmak üzere toplam 444 kişiye mülakat formu uygulanmıştır. Ankara'da, söz konusu grupları toplu halde belirli mahallelerde bulmak güç olduğundan, 1968 yılında Kemal Karpat yönetiminde İstanbul Baltalimanı, Rumelihisar üstü ve Emirgan-Celalettin Paşa gecekondularında kullanılan teknik kullanılmış, örneklem alınmamış ve değişik semtlerde isteyen kişilerle görüşülmüştür (Gökçe 1971:56).

Alevi ve Sünni Kürt gruplar içinde yer alan insanları, görüşme için ikna etmek ve güvenlerini kazanmak zor olduğundan, söz konusu grup içinde olan ya da bu gruba ait kişileri tanıyanlarla temasa geçilmiş ve bu kişiler görüşülen kişilere referans olarak verilerek, grup üyeleri ile görüşülme yolu kullanılmıştır. Böylece insanların güveni kazanılarak rahat ve samimi cevaplar vermeleri sağlanmıştır.

Ankara'da, Alevi-Kürt ve Sünni-Kürt grupların sayısını ve dolayısıyla evreni belirlemek zordur. Ayrıca seçilen örneklemin evreni temsil etme niteliğini belirlemedeki zorluklar da düşünüldüğünde alan araştırması temelde bir eğilim saptaması olarak düşünülmüştür.

Araştırmanın amacına göre oluşturulmuş toplam 55 sorudan oluşan görüşme formu, 18 yaşını doldurmuş, kadın ve erkek, görüşmeyi kabul eden herkese uygulanmıştır.

I. KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Etnik Grup

Son yıllarda özellikle Yugoslavya'da çokça belirtilen 'etnik temizlik' (ethnic cleansing) ifadesi ile etnisite kavramı siyasal olarak kötü bir şöhret kazanmıştır. Eski Yunan'da etnisite, kendilerine benzemeyen başka bir gruba ait olan, sitede yaşamayan, çevrede yaşayan barbar ve paganları ifade etmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle ABD'de "etnik" kavramı, Amerikan yerlileri, Yahudi, İtalyan, İrlandalı gibi hakim olmayan, İngiliz soyuna göre ikincil olanları ifade etmiştir (Eriksen 1997:33). Benzer şekilde

İngiltere’de etnik grup beyaz olmayan göçmenler için, Avustralya’da Aborijinler için kullanılmıştır. Böylece etnik grup, alt milli gruplar, azınlıklar için kullanılmış, çoğunluk ve egemen gruplar bu kavramı kendileri için kullanmamış, etnik grupların daha geniş bir toplumun parçası olduğu görüşü yaygınlık kazanmıştır. Oysa, egemen grup ve çoğunluklar da azınlıklar kadar etnik kavramı içindedir. Etnik grup tanımları ve etnik grubu oluşturan kriterlerden bunu belirlemek mümkündür.

Etnik grup literatürde üç şekilde tanımlanır: (Brass 1996:85-86).

1-Nesnel tanımlama: Bir grubu diğerinden ayıran -dil, din, deri rengi, giyim tarzı, yiyecek alışkanlıkları vb- kültürel özelliklerle yapılan tanımlamadır. En çok kullanılan tanım budur.

2-Öznel tanımlama: Grubu oluşturan kişilerin sübjektif bilinçlerine ulaşarak yapılan tanımlamadır. Buna göre De Vos’un, etnisiteyi bir etnik kimlik duygusu olarak tanımlaması (1995:16) gibi Bayart da, etnikliği nesnel bir gerçeklik değil basit bir bilinç olayı olarak ifade eder (1999:34).

3-Davranışsal (Behavioral) tanımlama: Etnik grupların etkileşim ve iletişim sırasında, bazı davranışlarda bulunma ya da bulunmama anlamında farklılık gösterdiği savunulur. Gruplar arasında, davranış anlamında kültürel farklılıklar olduğu belirtilir.

Etnik topluluk için altı kriter belirtilir (Brown 1997:81-84; Smith 1994:42; Hutchinson-Smith 1996:7): bir etnik topluluk;

1-Kendisine ait *kolektif bir özel ada* sahip olmalıdır.

2-*Ortak soy inancı* olmalıdır. Genetik bağ olabilir ama şart değildir. Ortak soy inancı gerçekte bir mittir.

3-Ortak *tarihi anıları* paylaşmalıdır. Tarihsel hafıza ve ortak geçmişin paylaşılan hatırası vardır. Söz konusu hatıralar, kahramanlar, olaylar, kutlamalar ve seremoniler içerir.

4-Paylaşılan bir ya da daha fazla *ortak kültürel unsurlar* vardır. Bunlar dil, din, gelenek, kurumlar, giysi, müzik, mimari, zanaat, yiyecek vb. dir.

5-Belirli bir *toprak/yurt ile bağlantı* olmalıdır. Bu toprak parçasında oturmak ya da ona sahip olmaktan çok, sevgi ve bağlılık önemlidir. Ata topraklarıyla sembolik bir bağ vardır. (Ermeni ve Yahudilerde olduğu gibi)

6-Grup üyeleri kendilerinin bir *etnik grup oluşturdıkları düşüncesine sahip olmalıdır*. Ortak etnisite duygusu, bilinci olmalı, buna bağlı olarak bir dayanışma duygusu olmalıdır.

Bu faktörlerin birleşimi, farklı yer ve zamanlarda farklı etnik toplulukları oluşturmuştur.

Günümüzde toplumlarda farklı etnik boyutlar vardır (Eriksen 1997:40-41):

1-Kent etnik azınlıkları: Avrupa kentlerindeki Avrupalı olmayan göçmenler, Amerika'daki Hispanikler, Afrika ve başka yerlerdeki endüstri kasabalarında yaşayan göçmenler örnek olarak verilebilir.

2-Yerliler: Bu gruplar, ulus devlete kısmen entegre olmuş, siyasal olarak güçsüz, bir bölgede yerleşmiş olan yerel gruplardır. Avustralya'daki Aborijinler örnek olarak verilebilir.

3-Etnomilliyetçi Gruplar: Özellikle 1990'larda en çok duyulan etnik gruplardır. Bunlar, ülkede azınlık durumunda bulunabilir ya da belirli bir bölgedeki yerli grupları oluşturabilirler. Otonomi, bağımsızlık ya da yasal düzenlemeler amaçlayan alt milli gruplardır. İspanya'daki Bask sorunu, Kanada'daki Quebec sorunu çerçevesindeki hareketlenmeler örnek olarak verilebilir.

4-Çok etnili toplumlardaki etnik gruplar: Söz konusu toplumlar, kültürel olarak heterojen insan gruplarından oluşur. Kenya, Jamaika tipik çok etnili toplumlardır. Burada etnisite grup rekabeti olarak ortaya çıkar.

Diğer sosyal kimlikler gibi etnik kimlik de, subjektif bir ait olma duygusu ve diğerleriyle ilişkiler çerçevesinde 'ben' in ve grubun tanımlanmasıdır (Zdzislaw 1993:12). Bu tanımda iki süreç vardır: ilki kendi grubuyla özdeşleşme yani bütünleşme ve bir grubun kültürel özelliklerini paylaşma; ikincisi ise kendi grubuyla diğer grup arasında sınır oluşturma yani farklılaştırma ve kendi grubunun kültürel özelliklerini karşıt diğerleriyle tanımlama.

1.2. Etnisite ve Din

Etnisite konusunda çalışanlar genellikle dini bağlılığı etnik kimliğin objektif tanımında yer alan unsurlardan biri olarak görürler. Ancak Jacopson'a göre, dini kimlik, zorunlu olarak etnik kimlik tarafından kapsanmaz. Din ve etnisite arasındaki ilişki çok yakın olmasına rağmen farklı temellerdeki sosyal kimliklerdir (1998:10). Aralarında evrensel bir dine bağlılık ile yer orijinli, temelde ortak soy inancına dayanan, kısmi bir sosyal grup arasındaki analitik ayırım vardır. Barot da dini kimliğin aşkınlık ve kutsallık iddiası nedeniyle, etnik kimlikten daha kapsayıcı ve daha güçlü temellere sahip olduğunu belirtir (1993:19). Etnisite dil, din, kültür vb. unsurları bir bütün olarak kapsar. Etnisite içinde din, grup bilinci oluşturan objektif kriterlerden birisidir. Din tek başına daha farklı bir anlam ve boyut taşır.

Dinlerin evrensel, genel kurallarının inananlarca benimsenmesine karşın, her kültürel grubun bu dini, kendi kültürüne, geleneklerine göre yorumladığı görülür. Örneğin İslam evrensel değerlere ve kurallara sahiptir ve tüm Müslümanlar bunları kabul eder. Ancak Türk Müslümanlığı, Arap Müslümanlığı ve Fars Müslümanlığı farklılıklar gösterir ve her biri kendi inançlarında kültürel özellikler taşır.

Enloe’e göre, aynı etnik grupta, dini inanç farklılıklarının olması durumunda aradaki sınırlar varlığını sürdürür. Vatandaşların çoğunluğu aynı dine mensup olduğunda ise, etnisite fonksiyonel değerini kaybedecektir (1996:201). Brass ise, aynı dini inancı paylaşan farklı etnik gruplarda, etnik sınırların süreceğini belirtir (1996:88).

Smith’e göre, dinsel kimlik etnik kimlikle yakından ilgilidir ve belli etnik gruplar en dindar cemaatler haline gelebilmektedir. Örneğin Ermeni ve Yahudi’lerde etnik-dini kimlik çakışması vardır (1994:21). Hobsbawn bunu dinsel-etnik kimlik şeklinde ifade eder. Etnik bir dinin seçilmesinin nedeni, bir halkın kendisini ilk planda komşu halklar veya devletlerden farklı hissetmesinin sonucudur. Çünkü Hırvatları, ortak bir kültürü paylaştıkları Sırp-lardan ayıran Roma Katolikliği ile Ortodoksluk arasındaki ayırımdır (1995:90-91). İrlanda ve Arap milliyetçiliğinde olduğu gibi milliyetçilik gittikçe daha çok dinle özdeşleşmektedir. Yazara göre din ön-milliyetçilik açısından paradoksal bir çimentodur. Ancak din ile milli kimlik arasındaki ilişkiler, karmaşıklığını korumaktadır. Dinsel kimliğe, ne kadar güçlü olursa olsun, başlı başına milliyetçi bir anlam yüklenip yüklenemeyeceği açık değildir (Hobsbawn 1995:92). Gellner ise, dinin, milliyetçiliğin alternatifi olarak düşünülebileceği gibi, milliyetçiliği taşkınlaştırabileceğini de belirtir (1998:12). Smith de ilk olarak, 1920-30’larda sömürgelerde Batı yönetimine karşı gelişen (Hindistan’daki Gandhi mücadelesi gibi) ve II. Dünya savaşı sonrası artan bu milliyetçilik şeklinde, amacın dini devletler kurmak değil, dinin mobilize edici gücünden yararlanmak olduğunu belirtir (1990:34). Son olarak Bosna’da Müslümanların yaşadıkları bunun çarpıcı ve radikal örneklerini oluşturmuştur.

1.3. Etnisite Teorileri

Etnisite ve milliyetçilik teorisinde ilkçi (primordial) ve araçsal (instrumental) olmak üzere iki yaklaşım söz konusudur.

A-İlkçi (Primordial) Etnisite Yaklaşımı:

İlk olarak 1957’de E. Shils tarafından kullanılan ilkçi (primordial) kavramı etnik bağlılıkları nitelemiştir. Terim, daha sonra milliyetçilik tartışmalarına da geçmiştir (Tilley 1997:500).

İlkçi yaklaşım 3 temel düşünce içerir (1997:502):

a-İlkçi kimlikler doğaldır, kişi bir ailede doğduğu gibi bir etnik grupta doğar. Etnik bağılıklar eski çağlardan beri vardır; kültürel olarak ya da etkileşimle oluşmaz; tüm tecrübe ve etkileşimlerden önce vardır (Eller-Coughlan 1996:46).

b- İlkçi duygular, kelimelerle anlatılamaz ifade edilemez ve zorlayıcıdır. Birey, bir grubun üyesi ise zorunlu olarak bazı aidiyetler hisseder; belirli bir dili konuşmak hatta bir dilin belirli bir diyalektini konuşmak, belirli bir dini pratiği gerçekleştirmek zorunda kalır. Geertz'e göre, ilkçi bağ, 'verili' dir; kaçınılmaz olarak girilen kültürdür.

c- İlkçilik temelde bir duygu sorunudur. Duygular, ilkçiliği çıkar teorisinin ötesine götürür ve diğer kimliklerden ayırır.

Geertz'e göre ilkçi bağılıklar şöyle sıralanabilir (1996:43-44):

1-Kan bağı varsayımı. Sözde akrabalık vardır, biyolojik bağ olmasa da belirtilen bir unsurdur.

2-Irk: Etnobiyolojik özellikler içerir. Deri rengi, yüz şekli, saç şekli, boy vb. fiziksel özellikler vurgulanır.

3-Dil: Farklı linguistik tonlar söz konusu olsa da bir bütünlük ifade edilir.

4-Bölge: Coğrafik olarak homojen toplumlarda önemlidir.

5-Din: Paylaşılan dini değerler vardır.

6-Gelenek: Entelektüel ya da sanatsal olarak sofistike özellikler söz konusudur.

İlkçiler, elit ve entelektüellerin rolünü ikinci plana indirger. Örneğin Sırp-Hırvat çatışması tarihi düşmanlığa dayanır, entelektüeller sadece dile getirenlerdir (Smith 1995:79).

İlkçilerin, insanların neden köken, soy, akraba vb. ilkçi özelliklere önem verdiğini açıklayamadığı eleştirisi getirilmiştir. İlkçilerin modern dünyada göç, etnik gruplar arası evlilik gibi nedenlerle oluşan etnik çözülme ve değişmeyi açıklamada başarısız olduğu ve etnik bağların mistikleştirildiği belirtilmiştir (Hutchinson-Smith 1996:32,51). Son zamanlarda etnik kimliklerde bireysel seçimlerin rolü ön plana çıkmaktadır. Etnik kimlik, her kuşakta yeniden tanımlanmakta, sınırları ve içeriği değişmektedir. Etnik kimliklerin hiç değişmeden günümüze ulaşması mümkün görünmemektedir.

1.4. Araçsal (Instrumental) Yaklaşım

İlkçi yaklaşımı eleştirerek yeni bir bakış açısı getiren araçsalcılara göre, etnik grup formasyonunun değişen örüntülerini anlamak için sosyal çevreyi şekillendiren siyasal ve ekonomik faktörleri anlamak gerekir. Buna göre, etnisitenin sürdürülmesi, ilkçi (primordial) ya da duygusal ihtiyaçlardan değil sosyal, siyasal, kültürel ihtiyaçlardan ve materyal kaynaklara girmek ya da buralarda varlığını sürdürmek için, belirli amaçları olan etnik grup üyelerinin etnik sembolleri harekete geçirerek rasyonel ve bilinçli kararlar alması ile mümkün olur (Rex 1994:14). Bell de, etnik kimliğin bireylerin ayrıcalık ve güç kazanmak için kullandıkları stratejik tercihler olduğunu belirtir (1996:146). Bu çerçevede etnik kimlik, bir grubun, kendi kültürünün herhangi bir yönünü, kendilerini öteki gruplardan farklılaştırmak için, subjektif ve sembolik olarak kullanmasıdır (Krüger 1993:13).

Çoğu insan çoklu insan ilişkilerine sahiptir. Kişi söz konusu ilişkilerde duruma göre, çıkar ve amaçları doğrultusunda çok sayıdaki kimlikleri arasından bir ya da birkaçını vurgular ya da minimize eder (Hutnik 1991:19-20). Böylece araçsalcılara göre insanlar çok çeşitli kolektif kimlikler arasından kimlik seçimini, içinde bulunulan koşullara göre yaparlar (Smith 1995:30). Buna göre, etnisite, ilkçi etnisite modelini savunanların belirttiği gibi ‘verilmiş’ değildir. Bütünüyle güncel sosyal koşullardan yükselir (Erikson 1993:55).

Araçsalcılara göre etnik grupta zorunlu kaynak liderliktir (Rex 1994:20). Etnik topluluklar, köklü sosyal değişme altındaki modernleşen toplumlarda ya da post-endüstriyel toplumlarda elitler tarafından yaratılır ve dönüştürülür. Bu süreç, farklı etnik kategoriler arasında siyasal güç, ekonomik fayda ve sosyal statü için rekabet ve çatışma içerir (Brass 1996:25). Böylece araçsal yaklaşıma göre, etnisite farklı çıkar ve statü grupları için siyasal, sosyal ve kültürel kaynaktır. Yani kitle desteğini kazanma ve siyasal amaçlar için sembollerin manipülasyonu söz konusudur (Hutchinson-Smith 1996:8).

Tilley, araçsalcıların, etnik hareketleri, siyasal çıkar çerçevesinde ele alarak, sosyal-kurumsal zıtlıkların etnik çatışmaya etkisini görmede başarısız olduğunu belirtir (1997:498). Araçsalcı yaklaşım, kitle düzeyindeki etnik ve kültürel bağları açıklamada yetersizdir. İlkçiler, etnik değişimi açıklayamazken, araçsalcılar da etnik devamlılığı açıklamada yetersizdir (Hutchinson-Smith 1996:34).

1.5. Etnik Kimlik, Din ve Modernleşme

Modernlik 17. yy. da Avrupa’da başlayan ve sonra neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerini ifade

eder (Giddens 1998:11). Modernleşme genellikle Fransız ve Endüstri Devrimlerinden (bazen de Reformasyondan) itibaren başlatılır. Sanayileşme, kapitalizm, kentleşme, bürokratik devlet, total savaşlar, kitlesel sosyal mobilizasyon, bilim ve rasyonalizm, kitlesel iletişim, elektronik iletişim, geleneksel aile değerlerinin kırılması, bireysel ve toplumsal yaşamın kamu ve özel şeklindeki ayırımı, cinsiyet devrimi gibi gelişmelerle ifade edilir. Bir anlayışa göre, dini ve etnik kimlikler modernleşme sürecini yaşamakta olan geçiş aşamasındaki toplumlarda önem kazanır. Söz konusu toplumlarda eski yapı ve eski kültürün mutlaklığı tahrip olur, sosyal yaşamda karışıklık, sosyal rollerde farklılaşma, istikrarsızlık ve yabancılaşma doğar. Özellikle kentleşme ve iletişim teknolojisindeki gelişmelerle cemaat yapıları yıkılır ve birey 'güven' sorunuyla karşılaşır (Peker 1993:50). Kimlik arayışları bu güven sorununu gidermek için başvurulan bir kaynaktır.

Buna göre toplumlardaki hızlı değişim eşitsizlikleri arttırmış, rol sistemlerini değiştirmiştir. Rol sistemleri bu kadar hızlı değişirken, rolü işgal eden kişiler, kategorik bir sistemle bağ kuramamıştır (Gellner 1997:58). Dinsel cemaatler ve etnik kimlik bu bağı gerçekleştirmiştir. Hızlı modernleşmenin getirdiği değişimler, bunları karşılayacak aracı kurumların olmaması, sorunların artmasına neden olmuş, moderniteden zarar gören bireysel ve komünal kimliklerin onarımı ve güçlenmesi için, dinsel kimlik ve etnik kimlik arayışlarının artması ile karşılaşmıştır (Fox 1999:437). Geertz'in de belirttiği gibi, sivil toplum geleneğinin zayıf olduğu modernleşme yolundaki toplumlarda ilköçü bağıllık eğilimi artar (1996:42).

Bazı yazarlar, kimlik arayışlarını, özellikle etnik politizasyona dönüşmesini modernleşmenin başarısızlığının bir ifadesi olarak görmektedir. Buna göre, modernleşmenin başarısızlığı, sosyal dayanışmanın çözülüşü vb. nedenlerle öz-değerlilik duyguları zedelenen ve geleneksel değerlere bağlı kesimlerin dini köktencilğe ve etnik kimlik arayışına yönelebildikleri görülmektedir. Böylece etnik kimlik arayışı ya da dini cemaatlere yönelme hem güvenlik sağlayan hem de güç ve statü sunan bir hareketlenme olarak ortaya çıkar.

Diğer taraftan din ve etnik kimliğin, inanç birliği, dil, ortak geçmiş, coğrafi mekan birliği ve ırk gibi insanların edinmek için özel çaba harcamadıkları özelliklerle ifade edilmesi bu kolektif kimlikleri kabullenmede kolaylık getirmiştir.

Böylece modernleşme sürecindeki toplumlarda yaşanan kolektif kimlik arayışları, yoksulların, marjinallerin, aşağı kesimlerin, çevrede bulunanların, dışlanmışların kendi yoksulluk ve dışlanma durumlarının abartılı biçimler alabilen bir cevabı gibi görünmektedir (Bilgin 1995:75).

Aralarında Comte, Durkheim, Tönnies, Weber ve Marx’ın bulunduğu 19. yüzyıl teorisyenleri din, etnisite gibi tikelciliklerin toplumların modernleşmesiyle birlikte önce özel alanla sınırlanacağı ve zamanla ortadan kalkacağını belirtir. Tönnies’in Gesellschaft ve Gemeinschaft ayrımı, Durkheim’in mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya sahip toplumlara geçişi, Weber’in rasyonel olmayan toplumdan rasyonel topluma geçişi bu durumu anlatmaktaydı. 20. yüzyıl sonunda Fransa (Korsika), Kanada (Quebec) İspanya (Bask, Katalanya) ve şiddeti az da olsa A.B.D. gibi gelişmiş, modernleşmesini tamamlamış ülkelerde tikelciliğin eski biçimleri olan dini kimlik ve etnik kimliğin hala varlığını sürdürmesi hatta uluslararası konjonktürde gittikçe önem kazanması modernleşme teorisinde önemli sorunlar yaratmıştır. Ancak bu durum kimliklerin tamamlanmayan, sürekli inşa edilen özgül niteliğinden kaynaklanır.

1.6. Kürt Etnik Grubunda Din (İslam) ve Etnik Kimlik

Bu çalışmada, en önemli hareket noktalarından biri, dinin (İslam), bu topraklardaki önemi ve işlevidir. Dinin, genel olarak Anadolu’da ve özelde Kürt toplumunun, sosyal, kültürel ve siyasal yapısında önemli roller aldığı tarihsel ve sosyolojik bir gerçeklik olarak düşünülmektedir.

Özellikle 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toprakların genişlemesi ve idari yapının karmaşıklaşmasıyla, İslam dini, tebaanın eğitimi, hukuki ihtiyaçlarının giderilmesi yanında, iktidarın bütün karar ve hareketlerini meşrulaştırmada önemli bir etken olmuştur. Artık Osmanlı’da Müslümanlık, hem yönetimi meşrulaştırma hem de siyaset aracı olmuştur (Ocak 1999:80-6). Osmanlı, Sünni İslam içinde, siyasi yöneticilerin ihtiyaçları için daha uygun olan Hanefi mezhebini tercih etmiştir (Armstrong 1982:234).

Osmanlı sosyal ve siyasal yapısında dinin önemli bir yeri bulunmaktaydı. Bunun en önemli göstergelerinden biri uygulanan “millet” sistemiydi. Tamamiyle dini bir anlayışa dayanan uygulamaya göre, Ermeni, Rum vb. gayrimüslim gruplar bir milleti oluştururken, etnik farklılıklara bakılmaksızın bütün Müslümanlar ayrı bir milleti oluşturmuştur (Lewis 1988:327). Böylece, gayrimüslimlerden ayrı olarak birinci sınıf teba olmanın göstergesi olan İslam dini, önemli bir sosyal, siyasal statü kaynağı ve meşruiyet unsuru olmuştur.

19. yüzyılı üçüncü çeyreğinde Osmanlı, çevrenin günlük yaşamında varlığını daha çok duyurmaya başladığında ve Cumhuriyetle birlikte ulusal kimlik yaratma sürecinde dinin etkisinin ikincilleştirilmeye çalışılırken İslamiyet’e ve onun kültür mirasına sarılmak, çevrenin merkeze verdiği bir karşılık olmuştur. Mardin’in de belirttiği gibi din, “eylem aracı” olarak önem kazanmıştır (1995 a:38). Daha önce bir statü ve meşruiyet kaynağı olan İsl-

lam, rejim muhaliflerinin sembolü, giderek ideolojisi haline gelmiştir (Sarıbay 1999:73). Din, merkezileşmeye, modernleşmeye karşı olmanın, merkezden farklı olmanın bir sembolü aynı zamanda çevrede bütünleşme sağlamanın bir yolu olmuştur. Böylece bir inanç sistemi, itikat ve iman olmanın ötesinde İslam'da cemaat anlayışı öne çıkmış, din muhalif bir sosyal kimlik aracı olarak işlevsellik kazanmış, toplumsal ve siyasal önemini korumuştur.

11. ve 15. yüzyıllar arasında İslam'ı kabul eden Kürtlerin %70'ini Sünni Kürtler oluşturur. Dinin, siyasal ve toplumsal anlamda Anadolu topraklarında önemli ve etkin oluşu, Kürtler açısından daha belirgin olmuştur. Kürtlerin, Türkiye sınırları içinde yaşayan en dindar grup olduğu görüşü yaygındır (Bois 1991:106-9; Çakır 1992:27; Gezik 2000:36).

Kürt toplumunda siyasal, sosyal ve ekonomik güç kazanmanın en kolay yolu dinle bütünleşmektir. Bunu en iyi şeyhler yapmıştır. Sünni Kürt halkının dindarlıkları genellikle bir şeyhe olan bağlılıkla ifade bulurdu. Kürt ulemanın çoğu, bir tarikata mensuptu (Bruinessen 1995:46). Özellikle 18. yüzyıldan itibaren başka bir yüksek otoritenin olmaması (Yücekök 1976:136-7) nedeniyle, şeyhler Kürt toplumunda çok daha fazla etkinlik kazanmıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, Yavuz Sultan Selim döneminde (1515), İran yönetiminde olan Kürtleri, büyük ölçüde ele geçirdiğinde, bölgede çok sayıda devlet benzeri örgütlenme olan emirlikler (mirlikler) bulunmaktaydı. 16. yüzyılda, Osmanlı İmparatoru Yavuz ve İran Şahı Şah İsmail çekişmesinde, Sünni Kürtler Osmanlı'ya destek vermiş, bunun karşılığında sadece savaş sırasında asker vermek koşuluyla ulaşılabilecek en büyük özerkliğe sahip olmuşlardır (Aydemir 1999:207; Gezik 2000:37-8). Bu idari yapı, Kürt emirliklerinin, küçük bölgesel devletler şeklinde güçlenmesine yol açmış, ancak 18. yüzyılda (II. Mahmut döneminde) merkezin zayıflamasıyla birlikte emirliklerin tehdit oluşturduğu düşünülerek merkeze bağlanmasıyla sonuçlanmıştır (Bruinessen 1995:127). Aşiret federasyonları niteliğindeki emirliklerin ortadan kaldırılmasından sonra, kutsallıkları ve aşiretler karşısında mesafeli duruşları nedeniyle şeyhler ve bağlı oldukları tarikatlar (özellikle Nakşibendi tarikatı), yaşanan kaos ortamı içinde, çatışmaları durduran aracı rolü ile önem kazanmaya başlamıştır.

Diğer taraftan ibadetlerde Arapça kullanımı, eğitimi genellikle zayıf olan Kürt halkı için engel oluşturuyordu. Kürtler, dini görevlerin yerine getirilmesinde bu durumu telafi etmek için sufi tarikatların mistik öğretilerine yönelmiş ve bölgede tarikatlar hızla yayılmıştır (Bayrak 1997:726-8).

Kürtler arasında, dinin etkin olmasının bir nedeni de bölgede yaşayan Hıristiyanlardır. Bölgede bulunan, Ermeni, Nasturi vb Hıristiyan azınlıkların, 19. yüzyıl ortalarından itibaren, misyonerlerce kışkırtılmasıyla, Hıristiyan

çiftçiler ile Kürt aşiretleri arasında çatışmalar yaşanmıştır. Gerginlik farklı dinlere mensup topluluklar arasında olduğundan, Müslüman Kürtler de dini lider olan şeyhlerin arkasında toplanmıştır (Bruinessen 1995:129).

Kürtler arasında dinin ve şeyhlerin önemini yansıtan en önemli göstergelerden biri de Halifeye olan bağlılıktır. Halife Sultan en zayıf olduğu dönemde bile Kürtler arasında dini ve etkin bir ideolojik merkez olmaya devam etmiştir. İmparatorluğun doğusunda Hristiyan misyonerlerin çalışmalarıyla oluşan Müslüman-Hristiyan gerilimi de, halifeye bağlılığı arttırmıştır. Osmanlının son dönemlerinde gerçekleştirilen ayaklanmalar sırasında, “halife padişaha” bağlılık bildirilmiş, idarecilerin yaptığı uygulamalardan şikayetçi olunmuştur (Bruinessen 1995:132).

Kurtuluş Savaşı sırasında da Atatürk ve arkadaşları, Kürt aşiret reislerini halife-padişah ve vatana sadakat duyguları ile direniş hareketine çekmeyi başarmıştır. Milli mücadele döneminde Kürt aşiret ve dini liderlerine gönderilen telgraflarda, İslam kardeşliği ve Ermeni tehlikesi vurgusu vardır. Buna göre, kafirlerin yüce hilafet ve saltanata karşı saldırıları ve kutsal vatan topraklarının Ermeniler tarafından işgali öne çıkarılmaktaydı (Mango 1999: 6; Yıldız 2001:100). Kürtler de, Müslüman dayanışması içinde, gelecekteki Türk-Kürt ortak çok etnili devlet düşüncesiyle Kurtuluş Savaşında Atatürk ve arkadaşlarının yanında yer aldılar (Barkey-Fuller 1998:9; Bruinessen 1995:147).

Kürtlerdeki İslami gelişme, Kürtlerin toplumsal, siyasal ve kültürel yapıları yanında, merkezi yönetimlerin politik çıkarlarının da bir sonucu olmuştur. Yavuz Sultan Selim döneminde Şii Safevi yönetimine karşı uygulanan politikada; Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde doğu topraklarını Hristiyanlara (özellikle Ermenilere ve Ruslara) kaptırmama politikasında; II. Abdulhamit’in Hamidiye Alayları’nın kurulmasında; Milli Mücadele döneminde Kemalistlerin, Kürtlere yönelik politikalarında dini motifler kullanılmıştır. Mardin (1995 b:136) doğu illerinde İslamiyet’in, devlet tarafından teşvik edildiğini ancak dinin bütünüyle denetlenemeyen özerk bir siyasi yapılanma şeklinde işlev gördüğünü belirtir.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında Kemalistlerin amacı, İslam’ın, siyasal, sosyal ve kültürel alandaki etkinliğine son vermek ve İslam’ı yalnızca inanç ve ibadet alanıyla sınırlı kılmaktı. Cumhuriyet, toplum bireylerinin kendilerini yurt ve ulus bağlarıyla özdeşleştirerek yeni bir sosyal kimlik yaratmaya yönelikti (Sarıbay 1986:200). Türklüğün içi Müslümanlıktan öte motiflerle

doldurulmaya çalışılmış² (Kadıoğlu 2001:13), dinin ikincil olduğu ulusal bir kimlik yaratılmak istenmiştir. Hatta özel alanda da din, hurafelerden arındırılarak kontrol altında tutulmaya çalışılmış, bu nedenle Diyanet İşleri Kurumu kurulmuştur. Böylece Ortodoks İslam, genel müdürlük düzeyine indirilerek devletin hizmetine sokulurken, halk arasında yaygın olan heteredoks İslam'ın kurumları (tekke ve zaviyeler) kapatılmıştır (Oran 1992:45). Ocak, Cumhuriyet yönetiminin, İslam'ı siyasal alandan çıkarırken bununla yetinmeyip inanç alanına da müdahale ederek, bir Batılı Müslümanlık şekline dönüştürmek, Türkiye'ye yakışır "reform ve medeni" bir Müslümanlık oluşturma amacıyla olduğunu belirtir (1999:109). İnsel ise, "milli bir din" yaratılmaya çalışıldığını vurgular. Ezan'ın ve Kuran'ın Türkçeleştirilmesi çabaları bunun göstergesidir (1990:110-1). Böylece, Kemalist modernleşme çerçevesinde din, tarihe gömülmek istenen bir çağdışılık değil, modernleştirilmesi (Bora 1999:118) ve ulusal bir nitelik kazanması gereken bir olgu olarak görülmüştür.

Kemalistler, önce ulusal kimlik simgelerinin yaratılmasına yönelmiş ancak ülkenin yerel, dinsel ve etnik özelliklerini görmezden gelmiştir (Toprak 1986:359). 1919-1923 Milli Mücadele döneminden sonra özellikle 1925 Şeyh Sait isyanından sonra zamanla Türklük siyasal bir tanım kazanmaya başlamış, 1929 yılından itibaren de Türk ulusal kimliğinin etnik niteliğini yansıtan uygulamalar pratiğe aktarılmıştır. Türk Tarih Tezi (1929-32) ve Güneş Dil Teorisi bunların başında gelir. Buna göre Türk milliyetçiliği, vatandaşlarının etnik kökenini dikkate almadan eşit kabul etmesi ile sivil bir nitelik taşıırken, Türklüğü tek etnik bütün olarak kabul etmesi ile de etnik nitelik taşır (Cizre Sakallıoğlu 1996:6; Barkey-Fuller 1998:12).

Sonuç olarak, Cumhuriyet dönemi, hem toplumda İslam'ın toplumsal ve siyasal olarak meşrulaştırıcı bir araç olmaktan çıkarılmaya çalışıldığı hem de siyasal alanda Türklük unsurunun ağırlık kazanmaya başladığı bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kemalist yönetimin, dini kimliği ve Kürt etnisini baskı altında tutması, Kürtlük ve Sünni İslam arasındaki bağları güçlendirmiştir (Bruinessen 2000:11-12). Böylece bu sırada Kürt etnik grubunda doğan tepkiler hem karşı milliyetçi (Kürt) hem de İslam'ı savunmaya yönelik olmuştur. Ancak özellikle Kürt kitle arasında etnik kimlik bilincinin siyallaşarak milliyetçilik şeklini almaması nedeniyle dini kriter hareket unsuru olarak daha etkili olmuştur. Çünkü Laçiner'in de belirttiği gibi, Kürt toplumunda da diğer Orta Doğu toplumlarında olduğu gibi, devlet, kutsallığı ve

² Osmanlı İmparatorluğu döneminde "Türk" ifadesi iki anlam taşımaktaydı. İlki, İslam uygarlığında onurlu bir yer işgal etmeleri, "İslam'ın kılıcı" olmalarıydı. İkincisi ise, Türkmen ve Yörükleri içeren, geri kalmış, göçebeliliğe devam eden unsurları ifade etmekteydi. Zamanla ikinci anlam, kullanımda ağırlık kazanmıştı ve Osmanlı'da kimlik, etnik boyutun küçültücü olması nedeniyle dine dayanmıştır. Osmanlı ve Arap tarihçilerine göre, Türklere Nuh'un oğlu Yafes'in torunlarıydı (Timur 1994:98-9).

aşkın bir değeri temsil etmekteydi. Bu nedenle Kürtler, Kürt elitlerinin ve önde gelenlerinin empoze etmeye çalıştıkları milliyetçilik ve milli devlet anlayışını benimsemekte zorlanmıştı. Mezhep ve tarikat ortaklığı gibi üst kutsal değerler millet olma bilincinden güçlü olmuş (1995:12-14) cemaat anlayışı önde olmuştur. Çünkü din, Türkiye’deki farklı etnik grupları özellikle Kürtleri yönetime bağlayan en önemli unsurdur. Böylece en büyük tepki, varolan feodal yapının güçlü kıldığı Kürtlerden geldi.

Ancak Kürtlerde din, Hobsbawn’un belirttiği gibi bir ön-milliyetçilik (1995:89) unsuru oluşturmamıştır. Çünkü Türkiye’de egemen olan Sünni mezhep Kürt’lerin çoğunluğu tarafından da paylaşılmaktaydı. Din Kürtler açısından merkezden ayrılma değil bütünleşme unsuruydu. Belli dönemlerde gösterilen tepkiler bu bütünleşme unsurunun ikincil plana atılmasına tepkiydi. II. Abdülhamit, tarikatlar (özellikle Nakşibendilik) aracılığıyla Kürtler arasında, ön milliyetçi propaganda politikası ortaya koymuştur (Mardin 1995 b:236). Ancak Kürtler arasında dinin, ön milliyetçi bir unsur olarak yükselmesi, farklı bir dine sahip olan, misyonerler aracılığıyla kışkırtılan ve bir devlet kuracaklarından endişe edilen Ermenilere karşı olmuştur.

Çok partili yaşama geçiş ile birlikte oy deposu olan aşiret reisleri önem kazanıp sistemle bütünleşirken, çoğu yoksul aileden gelen Kürt aydınları 1960’dan itibaren sosyalist hareket içinde yer almaya başlamıştır (Timur 1996:116). Sonuçta aydınlar sol hareket içinde, feodal liderler ise varolan siyasal sistemle bütünleşerek etkinlik kazanmışlar ancak Kürt halkı iki gruptan da ayrı olarak, kendi geleneksel ve dinsel temaları içinde kalmaya devam etmiştir.

1984’te Şemdinli’deki ilk eylemiyle sesini duyuran, “birleşik ve sosyalist bir Kürdistan” kurma amacıyla kurulan PKK da Kürtler arasında dinin etkisini zamanla görerek, 1990 ortalarından itibaren dini, Sünni ve Alevi Kürtler için bir propaganda aracı olarak kullanmıştır. Bu sırada özellikle 1990’başlarından itibaren, “dinsiz” olduğu belirtilen PKK karşısında ve ona tepki olarak, İslami değerleri temel alan Hizbullah örgütü de etkinlik kazanmaya başlamıştır. Klasik tarikat şeyhlerinin yerini aldığı belirtilen dine dayalı, eğitilmiş, kentli, siyasi amaçlı, aksiyoner Hizbullah örgütlenmesi (Bora-Sancar 2000:113), özellikle bölgede (Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi) yöre insanının, her zaman sonuç getiren din eksikliğini politikayla hareketlenmesiydi.

1.7. Önemli Bir Dönüm Noktası: Göç ve Kentleşme

Kürt etnik grubunda son zamanlarda önemli bir gelişme de göç ve kentleşme gerçeğidir. Ülkenin doğusunda, ilk olarak 1960-70 yıllarında karşılaşılan göç, 1990’larda terör olaylarının da etkisiyle kitlesel göç şeklini almış ve

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinin nüfus dağılımında son yıllarda önemli değişiklikler olmuştur. Daha 1996'da BM'lerin İnsan Hakları raporunun Türkiye bölümünde, son yedi yıldır 2 milyon insanın yaşadığı yerden göç ettiği belirtilir. Boşaltılan köy sayısı 6153 olarak ifade edilmiştir (Gökçe 2000). Hükümetler, göç etmek zorunda kalan köylülere başka yer göstermemiş, maddi yardım yapmamıştır. 1980 ortalarından 1990'lara kadar olan dönemde, çatışmalardan dolayı zorunlu olarak göç etmek zorunda kalanlar, İstanbul, İzmir, Antalya, Mersin gibi büyük illere giderken, daha yoksul köylüleri etkileyen 1990 sonrası oluşan zorunlu göç ile köylüler, bölge kentlerine yönelmiştir. Bunun en açık göstergesi bölgedeki kentlerde yaşanan nüfus artış hızıdır. 1997 verilerine göre, bölgeler itibariyle kent nüfus artış hızı oranı en yüksek bölge %0 42 ile Doğu Anadolu iken, %0 35.1 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi ikinci sıradadır. Söz konusu oran, Şırnak'ta %0 60.14, Van'da %0 54.25, Batman'da %0 47.79'dur (DİE 1998:16-7).

Kente göç, kişileri kimlik bilinci açısından özellikle de dini ve etnik kimlik açısından önemli ölçüde etkilemektedir. Bruinessen'e göre ise; Kürt'lerin büyük kentlere göçü, Kürt ulusal bilincinin bir kitle olayına dönüşmesini getirmiştir (Bruinessen 1995:187). Güneş-Ayata da, göç ile kentlerde etnisite sorunlarının arttığını belirtir. Avrupa'ya gidebilenlerde bu bilinç daha da yüksek olmuştur. Çünkü kentte kimliğin oluşmasında önemli bir unsur olan "biz" ve "onlar" bilinci artar (1997:62-63). Bütün etnik gruplar ve hemşehri grupları kentte yan yana geldiğinde, hem ayrılıklarını vurgulayarak kimliklerini korurlar hem de benzerliklerini görerek birlikte yaşamayı öğrenirler (Güneş-Ayata 1992:19). Diğer etnik gruplarla artan ilişkiler, onlara ayrı bir etnik grup oldukları bilincini getirir (Bruinessen 1995:187). Çünkü araçsalcı yaklaşımın da belirttiği gibi etnik kimlik, bireylere doğumla birlikte "verilmiş" değildir, sonradan etkileşimle oluşur. Ayrıca köylerde yönetim ve PKK arasında kalarak siyasallaşan kitle göçle birlikte kentlere taşınmıştır (Radikal 17.01.2000). Böylece 1980'lerde oluşmaya başlayan Kürt kimliği duygusu, 1990'larda kentleşmenin artmasıyla yaygınlık kazanmıştır. Bu durumu oy dağılımından takip etmek de mümkündür.

Kürt kökenli nüfus içinde HADEP oyları, doğuda (Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde) %27.8, batıda (Ege ve Marmara Bölgeleri) %75, güneyde %56 olmuştur. Ülke genelinde Kürt kökenli nüfus içinde HADEP oyları %32 olarak görülmektedir (Toros ve Civelek 2001:118). Böylece, bölge dışında HADEP'e verilen desteğin arttığı görülmektedir. Bu durumda, göç ile etnik kimlik bilincinin arttığı görülmektedir. Buna göre Kürtler, kentlerde yeni bir siyasal kültür kazanmıştır. Kentte kalma süresi arttıkça bu değişimin ne yönde gelişeceği önemlidir. Bu, büyük ölçüde göçmenlerin karşılaşıacağı sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel imkanlara bağlı olacaktır.

Modernleşmeyi kentleşme, kitle iletişimi ve sosyal hareketlilik ile açıklayan Deutsch ve Lerner’e göre, kentleşme ile daha karmaşık ve çok yönlü bir haberleşme sistemi içine girilmesi, insanların hareketlenmesine yol açar. Sosyal hareketlilik, yeni gruplara, örgütlere ve olaylar örüntüsüne girmeyi ve bu nedenle yeni ihtiyaçlara gereksinim yaratır. Bu durumda, hızlı sosyal hareketlilik önemli siyasal ve idari reformlar gerektirir. Söz konusu ihtiyaçlar ve hizmet gereksinimi siyasal katılımı da arttırır (Deutsch 1989:389). Siyasal katılım ise varolan sistemle bütünleşme sağlar.

HADEP’in Kürt etnik grubunun oylarının büyük oranını alamamasındaki önemli neden söz konusu etnik grupta dinin hala önemli bir unsur olmasıdır. Göç sonrası, özellikle büyük kentlerde, göçmenler açısından önem kazanan diğer bir değişken de dindir. Gelişmiş toplumlarda, kişi kentte karşılaştığı sorunları sosyal, siyasal ve ekonomik örgütlerle çözüme kavuştururken, gelişmekte olan toplumlarda böyle bir oluşumdan bahsetmek zordur (Gökçe vd. 1993). Göçmen, kente uyum sorunu ve ekonomik zorluklar karşısında, koruyucu bir güce sığınma ihtiyacı hissetmekte ve cemaat türü (tarikat) örgütlenmeler içinde yer almaktadır. Özellikle serbest piyasa ekonomisine hızlı bir geçişin yaşandığı 1980’lerle birlikte, başarısı tartışılan “sosyal devlet” ilkesinden de uzaklaşılmasıyla, dinin hala etkin olduğu Anadolu insanı için İslam, kent kültürüne eklenmede kolay bir yol olmuştur. Kürt etnik grubunda zaten etkin olan inanç kimliği, inanç örgütlenmelerine girişi daha da kolaylaştırmıştır. Kente göçle birlikte, Kürtlerin en önemli kültürel özelliği olan aşiret yapısının etkisinin de azalmasıyla daha geniş dolayısıyla daha güçlü statü ve kimlik kaynağı olan din temelli kimlik arayışları ve örgütlenmeleri Kürtler arasında etkin olmuştur. Özsaygısını koruma ve pozitif ben kimliği oluşturma ihtiyacını, düşük eğitim, gelir ve meslek statüsü nedeniyle bireysel kimliği ile sağlayamayan Kürtler, etnik ve dini kimlik gibi kolektif kimliklerle söz konusu ihtiyaçlarını gidermeye çalışmışlardır. Cemaat türü örgütlenmeler, göçmenlerin yalnız dinsel ihtiyaçlarını karşılamamış, topluma ve pazar ekonomisine yabancılaşmaya karşı bir dayanışma ağı kurmuş, çocuk ve gençlerin okutulması, yoksul ailelere ekonomik yardım yapılması gibi günlük yaşamın diğer alanlarına da katkıda bulunmuş, yoksullar için güvenlik ağı oluşturulmuştur (Güneş-Ayata 1997:69). Dernek, vakıf, sendika, siyasal parti, meslek üyeliği gibi modern örgütlenmelerin göçmenler arasında yaygın olmaması, cemaat örgütlenmelerinin önemini arttırmıştır.

Kürtlerin % 30’unu oluşturdukları belirtilen Alevi Kürtlerde temel grup kimliği din ile ifade edildiğinden, Alevi-Kürtlerin, Türkçe ve Zazaca konuşan diğer Alevilerle ilişkileri Sünni-Kürtlerden daha fazladır (Andrews 1992:162; Bruinessen 2000:63). Alevi-Kürt ve Sünni-Kürtler arasındaki ilişkiler sınırlıdır. İki grup arasında mesafeli bir duruş vardır. Bunun tarihi

süreçteki en iyi örneği Şeyh Sait ayaklanmasına Alevi-Kürtlerin, Dersim ayaklanmasına da Sünni-Kürtlerin katılmamasıdır.

Aleviler, Osmanlı'daki Ortodoks-Sünni uygulamanın aksine, Kemalist reformlarla, cumhuriyetin eşit vatandaşları olmuşlardır. Böylece Aleviler, toplumla bütünleşmelerini borçlu oldukları Atatürk'e ve onun devrimlerini kucaklamışlardır. Bunun tek istisnası 1938 Dersim isyanıdır. Diğer Alevilerden farklı olarak Tunceli'nin sahip olduğu feodal yapı, Sünni Kürtlerle benzer sonuç vermiştir.

Alevi faktörü, Kürt sorununu oldukça karmaşıklaştırır. Türkiye hükümeti 1980'lerde canlanmaya başlayan Alevi uyanışını ve örgütlenmesini özellikle 1990'larda bazı jestlerle nötralize etmeye ve devletten yabancılaştırmayı önlemeye, daha da önemlisi PKK'nın Aleviler arasında destek kazanmasını engellemeye çalışmıştır (Bruinessen 2000:109). Kürt milliyetçiliği Alevi Kürtler arasında hiç bir etki yaratmadı denemez. Ancak onların, Sünni fanatizmi korkusu Kürt milliyetçiliği duygusundan daha güçlü olmuştur (Bruinessen 1995:31).

Kürt etnik grubunda olduğu gibi Aleviler de büyük ölçüde kentlerde yerini almıştır. Üstelik 1980'lere kadar, kentleşmeye başlayan Alevi gençlerin ihtiyaçlarını karşılayamadığı için yadsınan ve saklanan Alevilik, bu tarihten sonra 12 Eylül yönetiminin Türk-İslam sentezci uygulamalarına da bir tepki olarak yeniden yorumlanmış ve kamusal alanda açıkça ifade edilmeye başlanmıştır. Artık Aleviler kamusal alana damgalanmış kimlikleri ile çıkmakta bir sakınca görmemiştir. 1990'lara gelindiğinde söz konusu gelişmelerin sonuçları görülmeye başlamış, kentleşmeyle yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik yaşama entegre olma ve kıt kaynaklardan pay alma yarışındaki rekabet çatışmalar getirmiştir. 3 Temmuz 1993'de Sivas Olayları, Mart 1995'de Gazi Olayları sonrasında Alevilik, 1980'lerde olduğu gibi siyasallaşarak kolektif bir kimlik olarak yeniden önem kazanmıştır. Böylece devletin Alevilere yönelik olarak gerçekleştirmeyi düşündüğü politikada başarı sağlanamamıştır. Çünkü 17 kişinin öldüğü Gazi olaylarında Alevilerin çoğunluğunu Tunceli'den göç etmiş Kürtler oluşturmaktaydı. Genel olarak Sünni Kürtlere şüpheyile bakan ve 1990 başlarında Sünni İslam'la yakınlaşması nedeniyle Kürt hareketinden uzak duran Alevi Kürtlerin bu konudaki tutumları değişmeye başlamıştır.

Sonuç olarak, Kürt kimliği şimdiye kadar köylü bir niteliğe sahip olmuştur (Bora-Sancar 2000:113). Ancak günümüzde, Kürt etnik grubu açısından bir dönüm noktası yaşanmaktadır. Kürt sorunu artık kentli bir kimlik kazanmıştır. Kentlerdeki kültürel, sosyal, ekonomik, siyasal hareketlenme imkanı Kürt kimliğinin şekillenmesinde önemli olacaktır.

II. DEMOGRAFİK BULGULAR

Araştırmaya, %48.9 Sünni-Kürt (217 kişi), %51.1 Alevi-Kürt (227 kişi) olmak üzere toplam 444 kişi katılmıştır. Görüşülen kişilerin %60'ı erkek, %40'ı ise kadındır. Araştırmayı %56.1 oranında lise ve üzeri eğitim düzeyine sahip olanlar oluşturmaktadır. Yüksekokul mezunları ise en yüksek orana sahiptir (%27.9). Bu nedenle araştırmaya katılanlar arasında eğitim düzeyi yüksek olanların ağırlıkta olduğu söylenebilir. Çalışılan işteki konum incelendiğinde, memur (%15.3), serbest meslek (%11.9), sigortalı işçi (%11.3), işsiz (%11) sıralaması görülmekte, kadınların büyük ölçüde ev hanımı (%20) olduğu dikkat çekmektedir. Kentte kalma süresi incelendiğinde, 21 yıldan fazla bir süredir kentte yaşadıklarını söyleyenler %26.6'dır. 11-20 yıldır kentte yaşadığını belirtenlerle birlikte bu oran %55.7 gibi oldukça yüksek bir orana ulaşmıştır. Kentte kalma süresinin uzun olduğu söylenebilir.

Araştırmada Doğu Anadolu Bölgesi'nden gelenler (%34.9) ve İç Anadolu Bölgesi'nden olanlar (%33.6) daha ağırlıklıyken Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gelenler (%18.9) oransal olarak daha az sayıdadır.

Tablo 1: İnanç/Mezhebe Göre İbadetleri Yapma Sıklığı

İbadetleri yapma sıklığı	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Her zaman	22	5.0	16	3.6	38	8.6
Çoğunlukla	36	8.1	28	6.3	64	14.4
Bazen	62	14.0	62	14.0	124	27.9
Nadiren	41	9.2	52	11.7	93	20.9
Hiçbir zaman	56	12.6	69	15.5	125	28.2
Toplam	217	48.9	227	51.1	444	100.0

İnancının gerektirdiği ibadetleri gerçekleştirme ile inanç/mezhepler arasındaki ilişkiye bakıldığında, "her zaman" ve "çoğunlukla" ibadetlerini yapanlar Sünni-Kürtlerde (%13.1), Alevi-Kürtlere (%9.9) göre daha yüksektir. Ancak bu durum Alevi inancının pratiklerinin özgün niteliğinin bir sonucudur. Yapılan mülakatlarda belirtildiği gibi, Alevi inancında ibadet tek başına yapılmaz, cemaat olarak ve "dede" ile yapılır. Böylece ibadet söz konusu koşullar sağlandığında yapılabilir. Ayrıca Alevi inancında ibadetin şekil şartlarının önemli olmadığı, insanın iç güzelliğinin önemli olduğu yorumu vardır. Bu nedenle Alevi-Kürt grupta %23.2 oranında ibadetlerin "bazen" ve "nadiren" yapıldığı, %15.5 oranında "hiç yapmadığı" belirtilmiştir. Sünni-Kürtlerde ise ibadetlerini "hiç yapmayanlar" %12.6 oranındadır. Genel olarak her iki grupta da, inançlarının gerektirdiği ibadetlerin çok etkin bir

şekilde yapılmadığı söylenebilir. Bu durum genel olarak araştırmaya katılanların eğitim düzeyinin yüksek olmasına dayandırılabilir.

Tablo 2. İnanç/Mezhebe Göre İnanç/Mezhebenden Dolayı Ayırmıcılığa Uğrama

İnanç/Mezhebinizden Dolayı Ayırmıcılığa Uğruyor musunuz?	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Evet	18	4.1	126	28.6	144	32.7
Hayır	117	40.2	52	11.8	229	52.0
Bazen	13	3.0	44	10.0	57	13.0
İnançsız, Ateist	6	1.4	4	0.9	10	2.3
Toplam	217	48.6	227	51.4	444	100.0

Mezhep/inancından dolayı ayrımcılığa uğradığını düşünme ile inanç/mezhep arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Buna göre inancından dolayı ayrımcılığa uğradığını belirtenlerin (%45.2) %38.6'sını (%28.6 evet, %10 bazen) Alevi-Kürtler oluştururken, %6.6'sını Sünni-Kürtler oluşturmuştur. Böylece tahmin edilebileceği gibi Alevi-Kürtler inançlarından dolayı ayrımcılığa uğradıklarını belirterek bu konudaki mağduriyetlerini ifade etmiştir.

Araştırmada inan-mezhep ayrımcılığının büyük ölçüde her alanda yaşandığı belirtilmiş (%49.3), "sosyal ilişkiler" (%22.2) ve "siyasal alan" (%10.3) öncelikli olarak ifade edilmiştir. İncından dolayı ayrımcılığa uğrama durumunun zaman içinde bir değişikliğe uğramadığı ya da daha da kötüleştiği (%60) belirtilmiştir.

"Çocuğunuzun farklı inanç/mezhepten (Aleviler için Sünni, Sünniler için Alevi inanç/mezhebi sorulmuştur) biri ile evlenmesine izin verir misiniz?" sorusuna %67.3 oranında "evet" cevabı verilirken, hayır diyenler %28.6'dır. Böylece yaygın olan olumsuz kanının aksine yüksek sayılabilecek bir oranda farklı inanç/mezhep grupları arasında evliliğe izin verildiği görülmektedir. Ancak bu konuda insanların tepki görecekları korkusuyla kendilerini çok rahat ifade edemedikleri, bu nedenle farklı inanç-mezhepten evliliğe olumlu bakanların oranı konusunda temkinli olmak gerektiği söylenebilir. Çocuğunuzun farklı mezhepten biriyle evlenmesine izin vermeyenler (%28.6) arasında Aleviler (%17.1) biraz daha ağırlıklıdır. Yapılan mülakatlarda, Alevi gençlerle evlenen Sünnilerin inançlarını özgürce gerçekleştirebildikleri ancak Sünnilerle evlenen Alevi gençlerinin baskı gördüğü bu nedenle Sünnilerle evliliğe sıcak bakılmadığı belirtilmiştir.

Tablo 3: İnanç/Mezhebe Göre Farklı Mezhepten Evliliğe İzin Verme

Farklı Mezhepten Evliliğe İzin Verme	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Evet	158	35.6	141	31.8	299	67.3
Hayır	51	11.5	76	17.1	127	28.6
Oğlum İçin Fark etmez Kızıma İzin Vermem	8	1.8	10	2.3	18	4.1
Toplam	217	48.9	227	51.1	444	100.0

Mülakata katılan kişilere etnik kimlikleri sorulduğunda, %81.3 oranında “Kürt” kimliği ifade edilirken, %12.2 oranında “Türk” kimliği belirtilmiştir. Araştırmanın yapılması sırasında kişilerle Kürt olmaları şartı ile görüşülmüştür. Yani araştırmaya katılan herkeste, anne-baba ya da daha öncesinde veya konuşulan dilde Kürtlük unsuru bulunduğu bilgisi edinildikten sonra görüşme gerçekleştirilmiştir. Böylece %12.2 oranında kişi, ailesinde “Kürt”lük unsuru bulunmasına rağmen kendini “Türk” olarak ifade etmiştir. Tablo 15.1’de kendilerini “Kürt” kimliğinden ayrı olarak “Zaza” kimliği ile ifade edenler de (%4.5) dikkati çekmektedir.

Tablo 4: Etnik Kimlik

	Sıklık	%
Türk	54	12.2
Kürt	361	81.3
Zaza	20	4.5
Türk-Kürt ayırımı değil Ehlibeyt önemlidir	2	0.5
Kürt-Zaza	2	0.5
Türk-Kürt	5	1.1
Toplam	444	100.0

Etnik kimlikle inanç/mezhep karşılıklı incelendiğinde aralarında anlamlı bir ilişki olduğu görülmekte, kendisini Türk olarak tanımlayanların Alevi-Kürtler arasında daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. Kendisini “Türk” olarak ifade eden %13.7’lik oranda %9.2 Alevi-Kürt, %4.5 ise Sünni-Kürttür. Alevi-Kürtlerle gerçekleştirilen mülakatlarda, dikkati çeken bir nokta, Kürt kimliğinin Şafi mezhebiyle özdeşleşmesi ve Alevi-Kürtlerin kendilerini Şafi ya da Doğu ve Güneydoğulu Kürtlerden farklılaştırmak istemesidir. Özellikle İç Anadolu kökenli Alevi-Kürtler (Tokat, Çorum vb.) kendilerinin Şafi-Kürtlerden farklı olduklarını özellikle ifade etmişlerdir.

Tablo 5: İnanç/Mezhebe Göre Etnik Kimlik

Etnik Kimlik	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Türk	20	4.5	41	9.2	61	13.7
Kürt	197	44.4	186	41.9	383	86.3
Toplam	217	48.9	227	51.1	444	100.0

Kendisini Kürt olarak tanımlama nedeni Sünni ve Alevi gruplar açısından değerlendirildiğinde (Tablo 6), her iki grupta da “atalarımdan dolayı” cevabı ile temelde ilkçi bir yaklaşım söz konusuken, Alevi-Kürtlerde yaşam tarzı ve kültüründen dolayı kendisinin Kürt olduğunu söyleyenler %12.4 oranı ile Sünni-Kürtlerden (%7.8) fazladır. Sünni-Kürtlerde ise dilinden dolayı Kürt olduğunu söyleyenler %10.8 ile Alevi-Kürtlerden (%8.7) biraz daha fazladır. Sünni-Kürtlerde “ırkımdan dolayı” cevabının da Alevi-Kürtlerden daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6: İnanç/Mezhebe Göre Kendisini Kürt Olarak Tanımlama Nedeni

Kendisini Kürt Olarak Tanımlama Nedeni	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Atalarımdan dolayı	101	23.1	104	23.8	205	46.9
Dilimden dolayı	47	10.8	38	8.7	85	19.5
Yaşam tarzı kültüründen dolayı	34	7.8	54	12.4	88	20.1
Koşullar nedeniyle (Haksızlığa uğruyorlar)	1	0.2	11	2.5	12	2.7
İrkımdan dolayı	28	6.4	15	3.4	43	9.8
Bazı sosyal, siyasal, ekonomik imkanlardan faydalanmak için	1	0.2	-	-	1	0.2
Ayrı bir ulus olduğundan	3	0.7	-	-	3	0.7
Toplam	215	49.2	222	50.8	437	100.0

Anadiliniz nedir? sorusuna % 70.5 Kürtçe cevabı verilmiştir. “Türkçe” diyenler %15.5, anadili Türkçe olup Kürtçe ya da Zazaca bilenler %8.3’tür. Yani anadili Türkçe olanlar %23.5’tir. Anadil konusunda yapılan bir mülakatla görüşülen kişi (40 yaşında, yüksekokul mezunu, Muşlu, erkek) Kürtçe düşünüp Türkçe konuştuğunu ifade etmiştir. İnanç gruplarına göre anadil

karşılaştırıldığında, anadilini Türkçe olarak belirtenler Alevi-Kürtlerde daha fazladır (%10.1).

Tablo 7: İnanç/Mezhebe Göre Anadil

Anadil	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Türkçe	25	5.6	45	10.1	70	15.8
Kürtçe-Zazaca	173	39.0	163	36.7	336	75.7
Anadili Türkçe Kürtçe-Zazaca biliyor	19	4.3	19	4.3	38	8.1
Toplam	217	48.9	227	51.1	444	100.0

“Çocuğunuzun Kürtçe öğrenmesini ister misiniz?” sorusuna %64.2 oranında “evet” cevabı verilmiştir. Bu soruya cevap verenler inanç grupları açısından değerlendirildiğinde her iki inanç grubunda da “evet” diyenler dengeli bir dağılım göstermiştir (Tablo 18). Çocuğunuzun Kürtçe öğrenmesine “belki” ya da “istemem” cevabını verenlerin az da olsa Alevi-Kürtler arasında daha fazla olduğu söylenebilir. Bu çerçevede gerçekleştirilen bir mülakatta (43 yaşında, okur-yazar, Tokatlı, Alevi-Kürt, kadın), Türkçe’sini bozacağı gerekçesiyle çocuğunuzun Kürtçe öğrenmesinin istenmediği ifade edilmiştir. Çünkü güzel bir Türkçe ile devlet dairesinde işlerin daha kolay yapılabileceği belirtilmiştir. Çocuğunuzun Kürtçe’yi zaten bildiğini söyleyenler ise Sünni-Kürtlerde daha fazladır.

Tablo 8: İnanç/Mezhebe Göre Çocuğunuzun Kürtçe Öğrenmesi İsteği

Çocuğunuzun Kürtçe Öğrenmesini İster misiniz?	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Zaten biliyor	35	9.3	22	5.9	57	15.2
İsterim	145	38.9	140	37.2	285	75.8
Belki	3	0.8	6	1.6	9	2.4
İstemem	10	2.7	15	4.0	25	6.6
Toplam	193	51.3	183	48.7	376	100.0

Araştırmada, Kürtçe eğitimin olması gerektiğini söyleyenler %69.1’dir. Kürtçe eğitime izin verilmesine göre inanç grupları incelendiğinde, aralarında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Kürtçe eğitim olmamalı diyen %30.9 oranının büyük bir bölümü (%21.8) Alevi-Kürtlerden oluşmaktadır. Kürtçe eğitimin olması gerektiğini belirtenler (%69.1) arasında Sünni-

Kürtler (%39.9) çoğunluktadır. Bazı Alevi-Kürtlerle gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlarda, kendi çocukları için böyle bir eğitim dili düşünmeleri de demokratik bir hak olarak izin verilmesi gerektiğini ifade edenler olmuştur. Kürtçe eğitime karşı çıkanlar ise, ülkede ayrımcılık olacağı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yıkılacağı endişesini dile getirmişlerdir.

Tablo 9: İnanç/Mezhebe Göre Kürtçe Eğitim İsteği

Kürtçe Eğitim Konusunda Ne Düşünüyorsunuz?	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Kürtçe eğitim olmalı	177	39.9	130	29.3	307	69.1
Kürtçe eğitim olmamalı	40	9.0	97	21.9	137	30.9
Toplam	217	48.9	227	51.1	444	100.0

İnanç gruplarına göre, çocuklarının Kürtçe öğrenmesini isteyenlerle, Kürtçe eğitimin olmasını isteyenler karşılaştırıldığında, ilk grupta (çocuğun Kürtçe öğrenmesi isteği) Alevi ve Sünni Kürtler birbirine çok yakındır. Kürtçe eğitim konusunda ise, aralarında önemli bir farkın olduğu görülmektedir. Kürtçe eğitim olmalı diyenler Sünni-Kürtlerde (%39.9) yüksek sayıdayken Kürtçe eğitimin olmamasını isteyenler Alevi-Kürtlerde (%21.8) yüksektir. Böylece, Alevi-Kürtlerde, Kürtçe konuşmak bir kültür unsuru olarak kabul görmekte ancak siyasal boyut da içeren Kürtçe eğitim konusunda daha dikkatli bir tutum sergilenmektedir.

Çocuğunun aynı inanç/mezhepte ancak farklı etnik gruptan (Kürt olmayan) birisi ile evlenmesini kabul edenlerin oranı oldukça yüksektir (%86.3). Söz konusu oran farklı mezhepten evliliğe olumlu bakanların oranıyla (%67.3) karşılaştırıldığında, her iki inanç grubunda da evlilik için eş seçiminde din/inancın önemli olduğu, etnik kimliğin daha ikincil olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 10: Etnik Kimliğinden Dolayı Ayrımcılığa Uğrama

Etnik Kimliğinizden Dolayı Ayrımcılığa Uğruyor musunuz?	Sıklık	%
Evet	232	53
Hayır	121	27.6
Bazen	68	15.5
Ben uğramıyorum ancak uğrayan var	17	3.8
Cevap vermeyenler	6	1.4
Toplam	444	100

Mülakatta yer alanlar arasında, etnik kimliğinden dolayı ayırıcılığa uğradığını belirtenler %52.3 ile oldukça yüksek orandadır (Tablo 10). Ayırıcılığın bazen yaşandığını belirtenlerle, kendisinin ayırıcılığa uğramadığını ancak çevresinde Kürt olduğu için ayırıcılığa uğrayanların bulunduğunu belirtenlerle bu oran %72.4’e ulaşarak oldukça ürkütücü bir boyut kazanmaktadır.

İnanç grupları açısından etnik kimliğinden dolayı ayırıcılığa uğrama durumu değerlendirildiğinde, inanç grupları arasında anlamlı bir fark gözlenmemekte, her iki grup da önemli oranda etnik ayırıcılıktan şikayet etmektedir. İki grupta da söz konusu oran yaklaşık %36’dır. Ayırıcılığın büyük ölçüde her alanda olduğu (%59.8) söylenmiş, “sosyal ilişkiler” (%14) ve “siyasal alan” (%12.2) öncelikli olarak belirtilmiştir.

Araştırma çerçevesinde gerçekleştirilen mülakatlarda, ayırıcılık konusunda Alevi-Kürtlerin ikili bir mağduriyet yaşadıkları ifade edilmiştir. Buna göre Alevi-Kürtlerin, etnik kökenleri nedeniyle Alevi-Türkler tarafından, inançları nedeniyle de Sünni-Kürtler tarafından ayırıcılığa uğradıkları belirtilmiştir.

Etnik kimlik nedeniyle uğranan ayırıcılığın yıllar itibarıyla değişmediği ya da daha da kötüye gittiğini söyleyenler %61.9’dur. Bu durum, Alevi ya da Sünni Kürt grupların etnik kimlikleri nedeniyle içinde buldukları hoşnutsuzluğu ve bu hoşnutsuzluğun yıllar itibarıyla olumlu bir değişime göstermediği şeklinde yorumlanabilir.

Mülakat formununun 32. sorusu, “Sizce son 15 yıldır Doğu ve Güneydoğuda yaşanan terör olaylarının çözümü için neler yapılmalıdır? (Birden üçe kadar sıralayınız) şeklindedir (Tablo 11). Cevaplarda, ilk tercihte %31.3 “kültürel haklar verilmeli”, ikinci tercihte %18.7 “bölgeye yatırım yapılmalı”, üçüncü tercihte ise %23.9 ile “Kürtlerin kimlikleri kabul edilmeli” seçenekleri en yüksek orana ulaşmıştır. Söz konusu oranlar inanç grupları çerçevesinde değerlendirildiğinde, hem Sünni-Kürtlerin hem de Alevi-Kürtlerin ilk tercihi, “kültürel haklar verilmeli” olmuştur. İkinci tercih, Sünni-Kürtlerde “siyasal haklar verilmeli”, Alevi-Kürtlerde “bölgeye yatırım yapılmalı”dır. Üçüncü tercihlerde ise, “Kürtlerin kimlikleri kabul edilmeli” her iki grupta da ilk sırada yer almıştır. Ayrıca, “İslam kardeşliği sağlanmalı” seçeneğini tercih edenler, Sünni-Kürtler arasında üç seçenekte de Alevi-Kürtlerden yüksek olmuştur. En radikal çözüm olarak önerilen “fede-

rasyon sağlanmalı” seçeneği üç tercihte de oldukça düşük oranlarda ifade edilmiştir. Bu sonuçlar göstermektedir ki, Alevi ya da Sünni Kürt kitleler Kürt etnik grubuna yönelik olarak yaşananları temelde bir kültür ve kimlik sorunu olarak görmekte, çözümü kültürel haklar, bölgeye yatırım ve demokrasinin yaygınlaşması çerçevesinde düşünmektedir. Ergil (1995: 35) tarafından, 1995 yılında henüz terör olayları tüm şiddetiyle devam ederken yapılan araştırmada da, benzer bir soruya en yüksek oranda (%15) “Kürt kimliği kabul edilmeli, kültürel haklar için demokratik ortam sağlanmalı” cevabı verilmiştir. Özdağ’ın (1995:84) yaptığı araştırmada ise, “Bölgedeki işsizlik ve geri kalmışlığın ortadan kaldırılması” (%63.6) ilk sırada, “yöre halkına kültürel ve siyasal hakların verilmesi” (16.2) ikinci sırada tercih edilmiştir.

Tablo 11: İnanç/Mezhebe Göre Doğu ve Güneydoğuda Yaşanan Terör Olaylarının Çözümü İçin Neler Yapılmalı –Üç Tercih-

Gerçekleştirilen Siyasal Faaliyetler	Sünni-Kürt %			Alevi-Kürt %		
	1. Tercih	2. Tercih	3. Tercih	1. Tercih	2. Tercih	3. Tercih
Kültürel haklar verilmesi	14.1	5.7	7.0	17.5	5.7	3.4
Siyasal haklar verilmeli	4.8	10.5	2.9	4.5	8.8	3.9
Demokrasi yaygınlaşmalı	7.5	7.4	7.0	8.4	7.4	4.4
Bölgeye yatırım yapılmalı	7.7	8.4	6.1	7.3	11.5	7.0
İslam kardeşliği sağlanmalı	2.0	3.1	3.6	0.2	0.5	1.2
Federasyon sağlanmalı	1.6	0.5	1.0	0.2	0.7	1.0
Özel tim, koruculuk, OHAL kalkmalı	1.8	4.8	4.4	1.8	4.8	5.3
Devlet Kürtlere farklı davranmamalı	1.8	3.1	3.4	2.7	4.1	8.5
Kürtlerin kimlikleri kabul edilmeli	6.3	5.3	13.1	6.1	5.3	12.6
Bölgede Güvenlik unsurları artırılmalı	0.2	-	0.2	0.2	1.0	0.5
Yöre insanına Türklük bilinci verilmeli	-	0.7	1.0	0.2	0.2	1.7
Güneydoğuda herhangi bir sorun yok	1.1	-	-	1.4	0.2	0.5
Bilmiyorum	-	0.2	0.2	0.1	0.2	-
Feodal yapı kalkmalı	0.2	49.6	-	-	50.4	0.2
Toplam	49.2		49.9	50.8		50.1

Mülakat yapılan kişilere, kendilerini nasıl tanımladıkları sorulmuştur (Tablo 12). %17.3 kendini "Alevi-Kürt", %16.9 "TC vatandaşı", %14.4 "Müslüman-Kürt", %13.7 "Kürt", %13.3 ise evrensel bir kimlik olan "insan" olarak tanımlamıştır. Alevi-Kürtler en çok kendilerini "Alevi-Kürt", ikinci olarak "TC vatandaşı", üçüncü sırada da "insan" olarak tanımlarken, Sünni-Kürtler öncelikle "Müslüman-Kürt", ikinci olarak "Kürt", üçüncü sırada da "insan" olarak tanımla-

mıştır. Sünni-Kürtlerde “TC vatandaşı” cevabı %6.1 oranında iken bu oran Alevi-Kürtlerde %10.9’dur. Kendisini yalnızca “Müslüman” olarak tanımlayanlar Sünni-Kürtlerde %5.2 iken, Aleviler arasında, kendisini yalnızca “Alevi” olarak tanımlayanların daha düşük oranda olduğu (%2.9) görülmektedir. Kendisini yalnızca “Kürt” olarak tanımlayanlar Sünni-Kürtlerde (%12) Alevi-Kürtlere (%1.8) göre oldukça yüksektir. Sonuç olarak Alevi-Kürt ve Müslüman-Kürt kimliğine vurgu, hem etnik hem de dinsel kimliğe verilen önemi göstermektedir. İnsan kimliğinin yüksek olması ise, üniversite mezunu oranının yüksek olmasına bağlanabilir.

Tablo 12: İnanç/Mezhebe Göre Kimlik Tanımı

Kendinizi Nasıl Tanımlarsınız?	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Müslüman	23	5.2	2	0.5	25	5.7
Türk	1	0.2	4	0.9	5	1.1
Müslüman-Türk	11	2.5	4	0.9	15	3.4
TC vatandaşı	27	6.1	48	10.9	75	17.0
Kürt	53	12.0	8	1.8	61	13.8
Müslüman-Kürt	61	13.8	3	0.7	64	14.5
Alevi	1	0.2	13	2.9	14	3.2
Alevi-Türk	-	-	15	3.4	15	3.4
Alevi-Kürt	-	-	77	17.5	77	17.5
Alevi-Zaza	-	-	11	2.5	11	2.5
İnsan	33	7.3	27	6.1	60	13.4
Kürdüm ama kendimi Türk hissediyorum	4	0.9	4	0.9	8	1.8
İşçi-proleter	-	-	1	0.2	1	0.2
Siyasal kimliğim	-	-	4	0.9	4	0.9
Kürt-Zaza	1	0.2	1	0.2	2	0.5
Kürt-Ateist	-	-	1	0.2	1	0.2
Kürt-Türk	1	0.2	-	-	1	0.2
Müslüman-Türkiyeli	1	0.2	-	-	1	0.2
Atatürkçü	-	-	1	0.2	1	0.2
Toplam	217	49.2	224	50.8	441	100.0

Mülakata katılanlara, hangi kimliklerinin ‘en önemli-öncelikli’ olduğu sorulduğunda, %33.3 oranında “ulusal kimlik” en çok ifade edilen cevap

Türkiye’de Etnik Kimlik, Din-Mezhep ve Siyaset

olmuştur. Etnik kimlik %28.4 ile ikinci, din-mezhep kimliği ise %21.2 ile üçüncü sırada yer almıştır. Bu durum, insanların etnik kimlik ve inanç kimliği bilincinin önemli oranlarda olduğunu ancak bu durumun ulusal kimlik duygusunu olumsuz yönde etkilemediği şeklinde yorumlanabilir. Özellikle yükseköğretim mezunu kişilerle yapılan mülakatlarda, etnik kimlik ya da inancın önemli olmadığı, evrensel bir kimlik olan insan kimliğinin önemli olduğu vurgulanmıştır. Ancak etnik kimlik ya da inanç anlamında baskı olduğunda bu kimliklerin önem kazandığı belirtilmiştir. (Bu mülakatlardan biri 37 yaşında, yükseköğretim mezunu, Kahramanmaraşlı, erkek, 26 yaşında, Sivashlı kişi ile yapılmıştır)

Tablo 13: Öncelikli Kimlik

	Sıklık	%
Din-Mezhep kimliği (Alevi-Sünni)	94	21.2
Etnik kimlik (Kürt, Zaza)	126	28.4
Ulusal kimlik (TC kimliği)	148	33.3
Aşiret kimliği	4	0.9
Cinsel kimlik (kadın-erkek)	31	7
İnsan	20	4.5
İşçi, proleter	2	0.4
Siyasal kimlik	14	3.2
Cevap vermeyenler	5	1.1
Toplam	444	100

Tablo 13’de kendinizi nasıl tanımlarsınız? sorusuna Sünni-Kürtler en çok “Müslüman-Kürt”, Alevi-Kürtler ise “Alevi-Kürt” cevabı ile dini ve etnik kimliği birlikte ifade etmiştir. İnanç gruplarına göre en önemli-öncelikli kimliğinin ne olduğu sorularak, inanç ya da etnik kimlikleri arasında da bir tercihte bulunulması istenmiş ve sorunun seçenekleri okunmuştur. Böylece Sünni-Kürtlerde “etnik kimlik (Kürt)” (%17.5), Alevi-Kürtlerde ise “ulusal kimlik (TC vatandaşı)” (%22.3), en önemli-öncelikli kimlik olarak ilk tercih edilen kimlikler olmuştur.³ Sünni-Kürtlerde, “din-mezhep kimliği” (%11.8) ve “ulusal kimlik (TC vatandaşı)” (11.4) birbirine yakın değerlerle ikinci sıradayken, Alevi-Kürtlerde de “etnik kimlik (Kürt)” (%11.2) ve “din-mezhep kimliği” (%9.4) yakın değerlerle ikinci sırada yer almıştır. İki inanç grubu karşılıklı incelendiğinde, Sünni-Kürtlerde “din-mezhep kimliği”, Alevi-Kürtlerden daha fazla tercih edilmiştir. Oysa, Alevi-Kürtler bir azınlık

³ Ergil, yaptığı araştırmada etnik kimlik (Kürt) (%40.3), milli kimlik (%22.3) ve dini kimlik (%10.5) şeklinde bir kimlik sıralaması ifade etmektedir (1995:37).

(nicel olarak) inancı dahilindedir ve tepkisel olarak inanç kimliğinin ilk sırada gelebileceği düşünülebilir. Ancak böyle olmadığı görülmektedir. Alevi-Kürtlerde temelde “ulusal kimlik” belirleyici olmuş ve Sünni-Kürtlere göre çok daha yüksek bir orana ulaşmıştır. Böylece hem inanç hem de etnik açıdan çoğunluk içinde yer alamayan Alevi-Kürtler, ulusal kimliği en önemli kimlikleri olarak ifade ederek ulusal bütünleşme yönünde bir mesaj vermek istemektedir, yorumu getirilebilir. Sünni-Kürtlerde ise etnik kimlik bilincinin oldukça yüksek olduğu; dini kimliğin çoğunluk inancından farklı olmamasına rağmen Alevi-Kürtleri bile geçecek kadar önemli olduğu; ancak ulusal kimliğin de önemli ölçüde ifade edildiği görülmektedir. Sünni-Kürtlerde etnik kimlik öncelikli ifade edilse de, radikal bir tutum gözlenmemektedir. Örneğin, “Güneydoğuda yaşanan terör sorununun çözümü için neler yapılmalı?” sorusunda, en radikal seçenek olan “federasyon sağlanmalı” seçeneği kişilerin üç tercihinde de önemli bir oran göstermemektedir. Daha çok “kültürel kimlik” ve “Kürt kimliğinin kabulü” seçenekleri ağırlık kazanmıştır. (Tablo 11) Ayrıca “ulusal kimliğin” de oldukça yüksek oranda ifadesi “Kürt” kimliğinin siyasal anlamdan çok kültürel anlamda kullanıldığı şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 14: İnanç/Mezhebe Göre Öncelikli Kimlik

Öncelikli kimlik	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Din-Mezhep kimliği (Alevi-Sünni)	52	11.8	42	9.6	94	21.4
Etnik kimlik (Kürt, Zaza)	77	17.5	49	11.2	126	28.7
Uluslararası kimlik (TC kimliği)	50	11.4	98	22.3	148	33.7
Aşiret kimliği	2	0.5	2	0.5	4	0.9
Cinsel kimlik (kadın-erkek)	20	4.6	11	2.5	31	7.1
Başka	1	0.2	-	-	1	0.2
İnsan	8	1.8	12	2.7	20	4.6
İşçi, proleter	-	-	1	0.2	1	0.2
Siyasal kimlik	5	1.1	9	2.1	14	3.2
Toplam	217	49.0	227	51.0	444	100.0

Siyasal ilgi, siyasal sistemin işleyişini, siyasal kararların alınmasını sürekli ve düzenli olarak izleme eğilimi olarak tanımlanabilir. Siyasal ilgi, hem doğrudan siyasal katılmayı etkiler hem de bireyin siyasal bilgi elde etmesini sağlayarak siyasal katılmayı dolaylı olarak etkiler. Siyasal ilgi düzeyi arttıkça, siyasal bilgi ve dolayısıyla siyasal katılma da o derece artar. Ayrıca siyasal ilgi yoğunlaştıkça daha zor siyasal eylem türlerinin gerçekleştirilme ola-

sılığı da artar (Kalaycıoğlu 1983:4). Araştırmaya katılanların siyasal ilgi düzeylerini belirlemek için sorulan “Siyasal konularla ne ölçüde ilgilenirsiniz?” sorusuna “her zaman” cevabını verenler %24.5 ile ilk sırada yer almıştır. Çoğunlukla siyasal konularla ilgilendiklerini söyleyenlerle birlikte bu oran %47 gibi yüksek bir rakama ulaşmaktadır. “Nadiren” ya da “hiçbir zaman” siyasal konularla ilgilenmeyenler ise %29.3’tür. İnanç gruplarına göre siyasal ilgi düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür

Tablo 15: Siyasal Konularla İlgilenme Düzeyi

	<i>Sıklık</i>	<i>%</i>
Her zaman	109	24.5
Çoğunlukla	100	22.5
Bazen	101	22.7
Nadiren	74	16.7
Hiçbir zaman	57	12.8
Cevap vermeyenler	3	0.7
Toplam	444	100

Etnik ayrımcılığa uğradığını belirtenlerde siyasal ilgi ve etkinliklerin daha fazla olduğu görülürken, inancından dolayı ayrımcılığa uğradığını belirtenlerde siyasal ilgi ve etkinliğin daha az olduğu gözlenmiştir.

İki grupta da (Alevi-Kürt, Sünni-Kürt) siyasal etkinsizlik duygusu dikkat çekmektedir. Bu büyük ölçüde ülke genel koşullarına bağlanabilir. Siyasal etkinsizliğin Alevi-Kürtlerde daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Siyasal etkinsizlik duygusunun, CHP ve FP’ye oy verenlerde daha yüksek, HA-DEP’e oy verenlerde ise daha düşük olduğu görülmüştür.

Tablo 16: İnanç/Mezhep Grubuna Göre Oy Verilen Parti

Oy Verilen Parti	Sünni-Kürt		Alevi-Kürt		Toplam	
	Sıklık	%	Sıklık	%	Sıklık	%
Cevap vermek istemiyor	47	10.6	30	6.8	77	17.4
Oy kullanmamış	28	6.3	22	5.0	50	11.3
HADEP	84	19.0	36	8.1	120	27.1
DSP	6	1.4	11	2.5	17	3.8
CHP	8	1.8	114	25.7	122	27.5
ÖDP	1	0.2	6	1.4	7	1.6
HADEP-CHP	2	0.5	2	0.5	4	0.9
ANAP	3	0.7	1	0.2	4	0.9
Emek Partisi	-	-	3	0.7	3	0.7
MHP-ANAP	1	0.2	-	-	1	0.2
FP	29	6.5	1	0.2	30	6.8
DYP	4	0.9	-	-	4	0.9
LDP	2	0.5	-	-	2	0.5
Demokrasi ve Barış Partisi	2	0.5	-	-	2	0.5
Toplam	217	49.0	227	51.0	444	100.0

Mülakatlara katılanların hangi partiye oy verdikleri inanç grupları çerçevesinde incelendiğinde anlamlı ilişkiler dikkati çekmektedir. Buna göre, HADEP'e oy verenler Sünni-Kürtlerde daha fazladır (%19), CHP'ye oy verenler ise Alevi-Kürtlerde daha fazladır (%25.7). Sünni-Kürtler arasında ikinci en çok tercih edilen parti FP (daha sonra SP ve AKP olarak ikiye ayrıldı) dir (%6.5). Alevi-Kürtler arasında en çok oy verilen ikinci parti ise HADEP'tir (Tablo 16). Böylece her iki grupta da inanç kimliğinin önemli olduğu ve bunun siyasal tercihlere de yansıdığı söylenebilir. Sünni-Kürtlerde HADEP'in yüksek orana sahip olması etnik (Kürt) kimlik bilincinin bu grupta daha yüksek olması şeklinde yorumlanabilir. Eğitim düzeyi düştükçe FP'e verilen oylar artmaktadır.

Eğitim düzeyine göre tercih edilen liderler incelendiğinde bu durum bir ölçüde doğrulanmaktadır. Buna göre, Tayyip Erdoğan diyenler daha çok ilkokul-lise mezunları arasında yoğunlaşırken, HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak ya da Abdullah Öcalan diyenler ortaokul-yüksekokul mezunları arasında yoğunlaşmıştır. Alevi-Kürtler arasında HADEP'in en çok oy verilen ikinci parti olması Alevi-Kürtlerde de etnik kimlik (Kürt) bilincinin var olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak gerçekleştirilen mülakatlarda dikkati çeken nokta, aslen İç Anadolu Bölgesi'nde (Tokat, Sivas, Çorum, Yozgat, Kırşehir gibi) bulunan illerden gelen Alevi-Kürtlerde, "Alevi" kimliği önce-

likli olarak belirtilirken “Kürt” kimliği daha ikincil sırada ifade edilmiş, kendilerinin Doğu ve G. Doğu Anadolu Kürtlerinden (Şafi Kürtler) farklı oldukları vurgulanmış ve “Türk” kimliği, Sünni-Kürtlerden daha çok vurgulanmıştır. Doğu ve G. Doğu (Tunceli, Kahramanmaraş Malatya, vb) kökenli Alevi-Kürtlerde ise “Alevi” kimliği yanında “Kürt” kimliği de oldukça önemli bir kimlik olarak ifade edilmiştir.

TÜSES’in 1996 ve 1998 yıllarında yaptığı araştırmalarda, “şu anda seçim olsa hangi partiye oy verirsiniz?” sorusuna, Kürtler büyük ölçüde RP (daha sonra FP oldu) cevabını vermiştir. 1996’da %29.7 RP birinci, %17.4 ile HADEP ikinci sıradaydı, 1998’de de yine %25.7 ile RP birinci, %12.4 ile HADEP ise ikinci sırada ifade edilmiştir (1999:114). Özdağ’ın araştırmasında da 1995 yılında, Kırmanç (%17.4)-Kürt (%14.9)-Zaza (%25.5) grubunda, “şu anda seçim olsa en çok oy verilecek parti” olarak RP görünmektedir (1995:100). TÜSES’in araştırmasında, Aleviler %35’den fazla bir oranda CHP’ye oy vereceklerini söylemiştir. Alevilerin ikinci olarak tercih ettiği parti ise DSP (10.9) olmuştur (1999:114). Alevi-Kürtleri kapsayan bu araştırmada ise, Alevi-Kürtlerde CHP’den sonra ikinci parti HADEP olmuştur. Böylece Kürt oylarında büyük ölçüde RP-FP ve HADEP’in rakip olduğu görülmekte, Alevi-Kürtler de düşünüldüğünde bu partilere CHP’nin eklendiği görülmektedir. Powell’a göre, aşırı partilere destek, vatandaşların hoşnutsuzluğunun bir göstergesidir. Diğer yandan bu partilere destek imkanının verilmesi ayaklanma ve toplu gösterileri engeller. Bütün grupların demokratik bir ortamda temsil edilmesi fırsatını verir ve aynı zamanda bu grupların denetim altına alınmasını sağlar (1990:171).

Öncelikli kimliğe göre oy verilen parti incelendiğinde, HADEP’e oy verenlerde öncelikli kimlik tahmin edilebileceği gibi etnik kimliktir (Kürt). (Alevilerin çoğunlukta olduğu) ulusal kimliğin öncelikli olduğu grupta ise CHP en çok oy verilen partidir. FP’ye de din-mezhep kimliği öncelikli olanların (Sünni-Kürt) oy verdiği görülmektedir.

Mülakatlara katılan kişilere, ülke sorunlarını çözebilecek nitelikli buldukları bir kişi-lider adı söylemeleri istendiğinde, %56.1 oranında “böyle bir kişi ya da liderin olmadığı” cevabı verilmiştir. Bu durum, ülke genelinde yaşanan siyasal güvensizliğin bir yansımasıdır. Bir kişi adı söyleyenler ise, %7.5 Tayyip Erdoğan, %5.7 Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, %5.2 HADEP Genel Başkanı Murat Bozlak, %4.1 Abdullah Öcalan, %3.6 “Atatürk gibi birisi”, %2.3 Deniz Baykal, %2 Kemal Derviş, %1.1 Erdal İnönü adını belirtmiştir. Küçük oranlarda da olsa söylenen diğer isimler Ufuk Uras, Cem Boyner, Mümtaz Soysal, Akın Birdal, İsmail Cem, Necmettin Erbakan, Melih Gökçek, Murat Karayalçın’dır. İnanç/mezhep gruplarıyla karşılaştırıldığında, Alevi-Kürtlerde en yüksek tercihler “Atatürk gibi birisi” ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer olmuştur. CHP çevresindeki çok sayıda

isim ise çok daha az oranlarda ifade edilmiştir. Tayyip Erdoğan, Murat Bozlak ve Abdullah Öcalan Sünni-Kürtlerde ağırlıklıdır. Tayyip Erdoğan, Müslüman kimliği ağırlıklı olan Sünni-Kürtlerde daha yüksek orandadır ve Sünni-Kürtlerde oldukça yoğun bir tabanı bulunduğunu göstermektedir. Özdağ da yaptığı araştırmada, Tayyip Erdoğan'ın yüksek oranlarla ilk sıralarda yer aldığını göstermektedir (1995:107-112). Bozlak ve Öcalan tercihinin ise etnik kimliği ağırlıklı olan tepkili Kürtlerde yoğun olduğu söylenebilir. Alevi-Kürtlerde tercihlerin, özellikle CHP çevresindeki isimlerde, çok sayıda isim etrafında bölündüğü, Sünni-Kürtlerde ise tercihlerin Alevi Kürtlere göre daha az sayıda kişi etrafında yoğunlaştığı gözlenmiştir.

Ülke genelinde siyasete ve siyasetçilere duyulan güvensizlik ve tepkiye rağmen genel olarak araştırmaya katılan iki grubun (Alevi-Kürt ve Sünni-Kürt) da siyasal ilgi ve siyasal katılma düzeylerinin yüksek olduğu söylenebilir. Pizzorno'nun da belirttiği gibi, siyasal katılma düzeyinin yüksek olması siyasal sisteme entegrasyon ve konsensus anlamına gelir (1970:31). Siyasal yaşama katılım ile sosyal eşitsizlikler siyasal eşitliğe dönüşür. Çünkü siyasal katılma, halk egemenliği üzerine kurulan ulus devletin meşruiyet kazanmasıyla ilgilidir. Toplumun eşitlikçi olmayan unsurlarına karşı mücadele içerir. Eşitlik için uzlaşma ihtiyacının bir ifadesidir (1970:35,38).

SONUÇ

Sonuç olarak, yapılan alan araştırmasında, Sünni-Kürt ve Alevi-Kürt gruplarda inanç ve etnik kimliğin birlikte önemli olduğu gözlenmiştir. Bu durum önemli sonuçlara yol açmaktadır:

1-Sünni-Kürtlerde inancın önemli olması, Alevi-Kürtlerle farklılaşma getirmekte ve/veya Alevi-Kürtlerde inancın önemli olması Sünni-Kürtlerle farklılaşma getirmekte ve özdeşleşme kurulan grup Sünni-Kürtler için Sünni-Türkler, Alevi-Kürtler için de Alevi-Türkler olmaktadır.

2-İki grupta da inancın etkin olması, etnik kimlik düşüncesini yumuşatmaktadır.

3-Söz konusu iki durumun siyasal yansımaları ise, Alevi-Kürtlerin en çok CHP'ye, Sünni-Kürtlerin ise ikinci olarak FP'ye oy vermesine yol açmaktadır. Sünni-Kürtlerde en çok oy verilen parti HADEP'tir. Bu durum, özellikle Sünni-Kürtler arasında bir etnik kimlik bilincinin geri dönülmez şekilde oluştuğunu göstermektedir.

4-Her iki grupta da ulusal kimlik (TC vatandaşı kimliği) ifade edilen ilk üç kimlik arasında yer almıştır (Alevi-Kürtlerde ilk sıradadır). Bu, etnik ya da inanç kimliğinin ulusal kimlik duygusuna bir engel oluşturmadığını gösterdiği gibi, inanç ya da etnik kimliklerin radikal bir nitelik göstermediğinin de kanıtıdır.

“Güneydoğu sorunu”, “Kürt sorunu”, “terör sorunu”, “az gelişmişlik sorunu”, “feodal yapı sorunu”, adına ne denirse densin, Türkiye’de Kürt etnik grubuna yönelik olarak yaşanan sorunu, ülkenin sosyal, siyasal, ekonomik koşullarından ve tarihsel sürecinden ayrıca uluslararası gelişmelerden ayrı olarak değerlendirmek mümkün değildir. Kürt etnik grubuna yönelik olarak yaşananlar, ülkenin modernleşme sürecinin bir sonucudur.

Günümüzde modernleşme sürecinin en sancılı dönemlerinden biri yaşanmaktadır. Göç ile Anadolu’nun renkli yapısı kentlere taşınmış ancak yönetim hiç bir düzenleme yapmamıştır. Sosyal harekeflilik, göç ve güç dengesindeki değişimler etnik kimlik sorunlarına yol açabilir. Özellikle son göçlerle, kentteki eğitimsiz ve buna bağlı olarak düşük statülü işlere ve düşük gelir düzeyine sahip Kürtler arasında tek kimlik etnik kimlik veya din kimliği olmakta, reddetme ya da görmezden gelme durumunda, “ötekenden” onay almama nedeniyle etnik fanatizm ve radikal yaklaşımlar doğmaktadır. Oysa kimlik oluşum sürecinde, gruptaki sosyal kimlik bilinci yanında “öteki” tarafından onaylanma ihtiyacı da önemlidir. Onaylanma etkileşim sürecinde oluşur. Etkileşim ise onaylama, onaylamama-reddetme ve inkar etme şeklinde üç yolla gerçekleşir. Onaylamama durumunda da iletişim devam eder. Ancak inkar etme durumunda, iletişim kanalları kapalıdır ve kimlik, varlık mücadelesi haline gelir ve radikalleşir.

Göç, kaçınılmaz olarak kentlere kültürel çatışma getirir ancak çatışma sonrasında değişim yaşanır, denge sağlanır. Bu değişim için fırsat verilmelidir. Wallerstein’in (1998:137) belirttiği gibi, etnik kimlik ya da başka tikelciliklere sarılma geçiş dönemlerine ait geçici fenomenlerdir. Ayrıca uluslararası düzeyde yaşanan etnik çatışmalar göstermiştir ki, dünyada sayıları binlerle belirtilebilecek etnik grupların hepsinin bağımsız devletler oluşturması pratikte ve teoride imkansız görünmektedir. Artık ulusal sınırlardaki etnik grupların, derinleştirilen demokrasi anlayışıyla sistem içine alınması tartışılmaktadır.

SUMMARY

Today there is a search for identity and origin on global scale. Especially ethnical identity and faith identity, which are supposed to be disappeared with modernization, are the leading for aforementioned identities. Turkey has highly affected by this process. Today, ethnical and religious identity searches are the result of examining of “Muslim” and “Turkish” identities, established during the process of forming of national state and modernization with republic by Kurdish and Alevi componenets, participated to modernization process lately.

In this study it is aimed to investigate ethnical identity searches in Turkey within the framework of religion-sect factor and its political

reflections. Thus, religious and ethnical identities of Sünni-Kurdish and Alevi-Kurdish groups are investigated comparatively and it is tried to determine the political reflections of these identities. This study is based on a field research conducted in Ankara. 227 of Alevi-Kurdish and 217 of Sünni-Kurdish an totally 444 people are applied for interview form. According to this, Sünni-Kurdish people express themselves as “Muslim-Kurdish” and Alevi-Kurdish people as “Alevi-Kurdish” in this study. When the most important priority is asked again in Alevi-Kurdish people, it is national identity (Citizen of Republic of Turkey), ethnical identity (Kurdish), religious identity (Alevi) orderly, in Sünni-Kurdish people the identity order is as ethnical identity (Kurdish), religious identity (Muslim) and national identity (Citizen of Republic of Turkey). Parties for which are voted according to faith groups are HADEP (People’s Democracy Party) (19%), FP (Virtue Party) (6.5 %) in Sünni-Kurdish people and in Alevi-Kurdish people, CHP (Republic’s People Party) (25.7%) and HADEP (8.1%).

As a result, with the replies of “Muslim-Kurdish” and “Alevi-Kurdish” it is observed that faith and ethnical identity are important. The importance of faith softens the thought of ethnical identity and proves the social unity. But, it is necessary to mentioned that an ethnical identity (Kurdish) thought is formed in both groups as indispensable. One again in both groups, expression of national identity (is in 3 rd row in Sünni-Kurdish and 1st row in Alevi-Kurdish people), it is the proof that faith and ethnical identities are not reflecting a radical position and ethnical identity (Kurdish) or faith identity (Alevi-Sünni) are not the obstacles for the feeling of national identity (Citizen of Republic of Turkey).

KAYNAKÇA

- ANDREWS, P. Alford (1992) **Türkiye’de Etnik Gruplar**, (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul, Ant Yayınları.
- AYDEMİR, Ş. S. (1999) **Tek Adam**. III. cilt, Remzi Kitabevi.
- BARKEY, H.J.-G. H. FULLER. (1998) **Turkey’s Kurdish Question**, New York, Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- BAROT, Rohit (1993) **Religion and Ethnicity: Minorities and Social Change in the Metropolis**, The Netherlands Pharos Publishing House.
- BAYRAK, Mehmet (1997) **Alevilik ve Kürtler**, Ankara, Özge Yayınları.
- BİLGİN, Nuri (1995) “Çokkimliklilik ve Cumhuriyetin Yurttaşlığı”, **Türkiye Günlüğü**, 32/Ocak-Şubat, 69-80.
- BOIS, Thomas (1991) “Folklorları Işığında Kürtler’in Ruhu”, Hasan ARFA vd., **Kürtler Üzerine**, Ankara: Özge Yayınları.
- BORA, Tanıl (1999) **Türk Sağının Üç Hali Milliyetçilik, Muhafazakarlık, İslamcılık**, 2. Baskı, İstanbul, Birikim Yayınları.
- BORA, Tanıl-Mithat SANCAR (2000) “Şerafettin Elçi İle Söyleşi”, **Birikim**, 134/135, 111-117.
- BRASS, Paul (1996) “Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation”, J. HUTHINSON-A. D. SMITH, **Ethnicity**, New York: Oxford University Pres, 85-90.
- BROWN, Michael E. (1997) “Causes and Implications of Ethnic Conflict”, M. GUİBERNAU ve JEX **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration**, Polity Pres, 80-100.
- BRUINESSEN, Martin van (1995) **Kürdistan Üzerine Yazılar**, (Çev. N. Kırac, B. Peker, H. Turansal, S. Somuncuoğlu, L. Kafadar), İstanbul, İletişim Yayınları.
- BRUINESSEN, Martin van (2000) **Kürtlük, Türklük, Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri**, (Çev. Hakan Yurdakul) İstanbul: İletişim Yayınları.
- CİZRE SAKALLIOĞLU, Ümit (1996) “Historicizing the Present the Problematizing the Future of Kurdish Problem”, **New Perspective on Turkey**, 14.

- ÇAKIR, Ruşen (1992) "İslamcıların Gündemini de PKK Belirliyor", **Birikim**, S:33, Ocak, 27-31.
- DESCHAMPS, J.C. ve DEVOS, T. (1998) "Regardin the Relationship Between Social Identity and Personal Identity", J.F. MORALES, D. PAEZ, J.C. DESCHAMPS, **Social Identity**, London: Sage Publication, 1-12.
- DEUTSCH, Karl W. (1989) "Social Mobilization and Political Development" S. N. EISENSTADT (Ed.), **Political Sociology**, Vol:2, Rawat Publication, 388-393.
- DE VOS, George (1995) "Ethnic Pluralism: Conflict and Accommodation", Lola Romanucci ROSS - George DE VOS, **Ethnic Identity**, Creation, Conflict and Accommodation, London: Altamira Pres, 15-45.
- DİE (1998) **75. Yılında Sayılarla Türkiye Cumhuriyeti**, DİE Yayınları.
- ELLER, J, COUGHLAN, R. (1996) "The Poverty of Primordialism", J. HUTHINSON-A. D. SMİTH, **Ethnicity**, New York: Oxford University Press, 45-51.
- ENLOE, Cynthia (1996) "Religion and Ethnicity", :J. HUTHINSON-A. D. SMITH, **Ethnicity**, New York: Oxford University Press, 197-202.
- ERGİL, Doğu (1995) **Doğu Sorunu Teşhisler ve Tedbirler**, Stratejik Araştırmalar Dizisi 1, TOBB Yayını.
- ERIKSEN, Thomas H. (1993) **Ethnicity and Nationalism Antropological Perspectives**, London: Pluto Pres.
- ERIKSEN, Thomas H. (1997) "Ethnicity, Race and Nation", Montserrat GUIBERNAU ve John REX, **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration**, Polity Pres, 33-42.
- FOX, Jonathan (1999) "Towards a Dynamic Theory of Ethno-Religious Conflict", **Nations and Nationalism**, 5 (4), 431-463
- GEERTZ, Clifford (1996) "Primordial Ties", **Ethnicity**, J. HUTCHINSON-A. D. SMITH, Oxford University Press, New York, 35-40.
- GELLNER, Ernest (1997) "Nationalism as a Product of Industrial Society", Montserrat GUIBERNAU, John REX, **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration**, Polity Press, 52-69.

- GELLNER, Ernest (1998) **Milliyetçiliğe Bakmak**, (Çev. S.Coşar, S.Özertürk, N.Soyarık), I.Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GEZİK, Erdal (2000) **Alevi Kürtler**, Ankara, Kalan Yayınları.
- GIDDENS, Anthony (1998) **Modernliğin Sonuçları**, (Çev. Ersin Kuşdil), 2. Baskı, İstanbul.
- GÖKÇE, Birsen vd. (1993) **Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü**, Ankara, TC Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yayınları, No:75.
- GÖKÇE, Birsen (2000) “Bir Bölgesel/Kırsal Kalkınma Örneği Olarak Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Çerçevesinde Birecik Baraj Yöresi Sürdürülebilir Kalkınma Deneyimi”, **Kırsal Kalkınma Konferansı**, Ankara.
- GUIBERNAU, Montserrat ve Rex. John (1997) “Introduction”, Montserrat GUIBERNAU ve John REX, **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration**, Polity Pres.
- GUIBERNAU John REX (1997) **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism and Migration**, Polity Press, 52-69.
- GÜNEŞ-AYATA, Ayşe (1992) “Türkiye’de Etnik Gruplar, TÜSES Vakfı için hazırlanan rapor.
- GÜNEŞ-AYATA, Ayşe (1997) “The Emergence of Identity Politics in Turkey”, **New Perspectives on Turkey**, 17, 59-73.
- GÜVENÇ, Bozkurt, (1994) **Türk Kimliği**, İnsanlık Tarihi Dizisi, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. 1549.
- HALL, Stuart (1998) “Eski ve Yeni Kimlikler, Eski ve Etniklikler”, Anthony D. KING, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemleri**, (Çev. G. Seçkin), Ü. H. Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 63-96.
- HOBBSBAWN, Eric J. (1995) **Milletler ve Milliyetçilik**, (Çev. Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HUTCHINSON, J. and A.D. SMITH (1996) “Ethnic Groups and Ethnic Identity Formation”, **Ethnicity**, J. HUTHINSON and A.D. SMITH, New York: Oxford University Pres.
- HUTNIK, Mimi (1991) **Erthnic Minority Identity: A Social Psychological Perspective**, New York, Science Publications.

- İNSEL, Ahmet (1990) **Türkiye’de Toplumun Bunalımı**, İstanbul, Birikim Yayınları.
- JACOPSON, Jessica (1998) **İslam in Transition**, New York, Simultaneously Published.
- KADIOĞLU, Ayşe (2001) “Sunuş”, **Ne Mutlu Türküm Diyebilene**, Ahmet Yıldız, İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin (1983) **Karşılaştırmalı Siyasal Katılma**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- KRUGER, Peter (1993) **Ethnicity and Nationalism**, Hitzerot, Marburg.
- LAÇİNER, Ömer (1995) “Gaziosmanpaşa: Çözülmeye Teslim Olmak mı?”, **Birikim**, 71/72, s. 3-6.
- LEWIS, Bernard (1988) **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- MANGO, Andrew (1999) “Atatürk and the Kurds”, **Middle East Studies** , vol. 31, s. 631- 656.
- MARDİN, Şerif (1995) **Din ve İdeoloji Toplu Eserleri 2**, 7. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- MARDİN, Şerif (1995) **Türkiye’de Din ve Toplumsal Değişme Bediüzzaman Said Nursi Olayı Bütün Eserleri 4**, 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- OCAK, A. Yaşar (1999) **Türkler, Türkiye ve İslam**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- ORAN, Baskın (1992) “Milliyetçilik Nedir, Ne Değildir, Nasıl İncelenir?”, **Birikim**, 45/46, s. 43-49.
- ÖZDAĞ, Ümit (1995) **Kültürel Yapı ve Kültürel Kimlik Sorunu**, Ankara, Türk Metal İş Sendikası Yayını.
- PEKER, Bülent (1993) “Ulusal Sorun ve Toplumsal Proje”, **Birikim**, 45/46 s. 49-53.
- PIZZORNO, Alessandro (1970) “An Introduction to the Theory of Political Participation”, **Social Science Information**, s. 20-61.
- POWELL, G. Bingham (1990) **Katılma ve Karışıklık**, (Çev. Mehmet Turan), Ankara: S Yayınları.
- RADİKAL GAZETESİ, 17.01.2000.

- REX, John, (1994) “Ethnic Mobilization in Multi-Cultural Societies”, **Ethnic Mobilization in Multi-Cultural Europe**, Avebury Publishing Ltd.
- SALAZAR, Jase M. (1998) “Social Identity and National Identity”, **Social Identity**, J.F. Morales, D. Paez, J.C. Deschamps, Sage Publication, London, s. 114-123.
- SARIBAY, A. Yaşar (1986) “Kemalist İdeolojide Modernleşmenin Anlamı: Sosyo-Ekonomik Bir Çözümleme Denemesi, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, Edit.E. Kalaycıoğlu, A. Y. Sarıbay, İstanbul: Beta Yayınları, s. 189-204.
- SARIBAY, A. Yaşar (1999) “Cumhuriyet, Kamusal Alan ve Politik İslam: Türk Modernleşmesine Yeniden Bir Bakış”, **Bilanço 1923-1998**, I. Cilt, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 69-76.
- SMITH, Anthony, D. (1994) **Milli Kimlik**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İstanbul, İletişim Yayınları.
- SMITH, Anthony, D. (1995) **Nation and Nationalism in a Global Era**, Polity Press, New York.
- SMITH, Donald E. (1990) “The Limits of Religious Resurgence”, E. SAHLİYEH, **Religious Resurgence And Politics In The Contemporary World**, New York: State University of New York Press, s. 33-44.
- TILLEY, Virginia (1997) “The Terms of the Debate: Untangling Language About Ethnicity and Ethnic Movements”, **Ethnic and Racial Studies**, Volume 20, s. 497-522.
- TİMUR, Taner (1994) **Osmanlı Kimliği**, İstanbul, Hil Yayınları, 2. Baskı.
- TİMUR, Taner (1996) **Küreselleşme ve Demokrasi Krizi**, Ankara, İmge Yayınevi.
- TOPRAK, Binnaz (1986) “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, E. KALAYCIOĞLU, A. Y. SARIBAY, **Türk Siyasal Hayatının Gelişimi**, İstanbul: Beta Yayınları, s. 359-368.
- TOROS, A ve A.Y. CİVELEK (2001) **Nüfus ve Kalkınma**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdleri Enstitüsü.
- TÜSES (1999) **Türkiye’de Siyasi Parti Seçmenleri ve Toplum Düzeni**, TÜSES Yayınları, I. Basım.

- WALLERSTEIN, Immanuel (1998) "Ulusal ve Evren: Dünya Kültürü Diye Bir Şey Olabilir mi?", Anthony D. KING, **Kültür, Küreselleşme ve Dünya-Sistemleri**, (Çev. G. Seçkin, Ü.H. Yolsal), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s. 121-138.
- YILDIZ, Ahmet (2001) "Ne Mutlu Türküm Diyebilene" **Türk Ulusal Kimliğinin Etno- Seküler Sınırları (1919-1938)**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- YÜCEKÖK, Ahmet (1976) **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 2. Baskı.
- ZDZISLAW, Mach (1993) **Symbols, Conflict and Identity**, State University of New York Press, New York.

BARAJLARIN SOSYAL ETKİLERİ: CEYHAN - ASLANTAŞ BARAJI ÖRNEĞİ*

Ali ÇAĞLAR**

ÖZ

Bu çalışmanın ana amacı, Ceyhan-Aslantaş barajının proje kapsamındaki insanlara olan sosyal etkilerini araştırmaktır. Bu çerçevede daha çok, kamulaştırma, yeniden yerleştirme, istihdam, gelir, sulama, demografik değişimler, göç, sağlık, kadın ve miras gibi konular üzerinde durulmuştur. Amaca varmak için, bir ay süreyle alanda çalışılmış ve gereksinilen veriler toplanmıştır. Tüm ilgili taraf ve kişilerin örneklem içinde uygun olarak yer almasına özen gösterilmiş ve örneklem oluşturulmasında kartopu tekniği kullanılmıştır. Bu nedenle toplam 101 kişi ile mülakat (yarı-standart/semi-structured- mülakat) ve odak grup çalışması yapılmıştır. Toplanan veriler, konularına göre sınıflandırılmış ve analiz edilerek değerlendirilmiştir. Bulgular, genel olarak baraj projesinin yararlarının zararlarından çok daha fazla olduğunu gösteriyor olmasına rağmen, özellikle yerinden edilmiş ve zorunlu iskana tabi tutulmuş haksahipleri üzerinde olumsuz etkilerin varlığı da tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Baraj, Kamulaştırma, Yerinden Edilme, Yeniden Yerleştirme, Sosyal Etkiler

ABSTRACT

The main aim of this study is to investigate the social effects of Ceyhan-Aslantaş Dam Project on the people who were/are in the Dam basin. On this basis, it is mostly focused on expropriation, resettlement, and the effects on employment, income, irrigation, demographic changes, migration, health, women and heritage. To reach the aim, the researcher spent one-month time in the region. It is paid attention that all stakeholders should be represented accordingly in the sample. The snowball technique was used to identify the sample, which consisted of 101 people. A semi-structured interview and focus group study were used in order to

* Bu araştırma, AGRİN Ltd. Şti. adına Dünya Barajlar Komisyonu için yazar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu makale söz konusu araştırmanın bir özeti niteliğindedir. Araştırmanın verileri 1998-1999 yıllarına aittir.

** Hacettepe Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, Beytepe/Ankara.

collect the data needed. Collected data were classified according to the sub-subjects and analyzed. It is founded that the positive effects and impacts of the project are much more than the negative ones. However, in particular, the people who were displaced are negatively affected by the project.

Key Words: *Dam, Expropriation, Displacement, Resettlement, Social Effects*

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, Ceyhan-Aslantaş Barajı inşaatından etkilenen (yerinden edilen ve baraj havzası içinde olan) nüfus ve yerleşim birimlerinde, baraj inşaatından sonra meydana gelen sosyal etkileri araştırmaktır. Bir anlamda, planlanan-tahmin edilen ile mevcut olan durum arasındaki fark belirlenmiş ve baraj inşaatıyla ne tür sosyal etki ve değişmelerin meydana geldiği, kimlerin ne kazanıp ne kaybettikleri ile bu süreçten ne tür dersler çıkarıldığı saptanmaya çalışılmıştır.

Belirlenen amaca varmak için şöyle bir yol izlenmiştir: Öncelikle, araştırma ile ilgili bilgiler ve çalışma metodu verildikten sonra, baraj inşaat fikrinin nasıl oluştuğu, planlamanın kimler tarafından ve nasıl yapıldığı, karar alma sürecinin nasıl işlediği konuları açıklığa kavuşturulmuştur. İkinci olarak, 'Kamulaştırma/Tazminat' ile 'Yerinden Edilme ve Yeniden Yerleştirme' konuları üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ilk önce, kamulaştırma ve bedellerinin nasıl, hangi kriterlere göre ve kimler tarafından belirlendiği, planlanan ile gerçekleşen durumun nasıl olduğu ile kamulaştırmanın maliyeti konuları incelenmiştir. Daha sonra, 'yerinden edilme ve yeniden yerleşim' konusu ele alınmıştır. Burada, baraj inşaatından yerleşim birimi olarak kısmen ya da tamamen etkilenen köy, hane, aile sayısı ve nüfus bilgileri tespit edilmiş; yeniden yerleştirme kararlarının nasıl ve kimler tarafından alındığı, bu kişilerin nasıl bir yeniden yerleştirme plan ve uygulamasına tabi tutuldukları, planlanan ile gerçekleşen yeniden yerleşim olayının arasında bir fark olup olmadığı ve yeniden yerleştirmenin maliyeti gibi konular açıklığa kavuşturulmuştur. Bunlara ek olarak, yerleşim ve arazi sahipliği, nüfus, sağlık, istihdam, gelir ve sulama, kadın ve miras gibi konularda yaşanan değişmeler ve etkiler üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu bölümde yine, projeden sonra devam etmiş olan yardımlar ile öngörülen olası maliyetler, katkı ve yararların neler oldukları, bunların ne oranda ve ne şekilde gerçekleştikleri; diğer bir deyişle bu baraj projesinden kimlerin ne kazanıp ne kaybettikleri, çıkarılan derslerin olup olmadığı; varsa bu derslerin neler olduğu konuları değerlendirilmiştir. Son olarak, özellikle barajın sosyal etkileri bağlamında genel

bir değerlendirmeye gidilerek araştırma sonucu elde edilmiş olan diğer bulgulara yer verilmiştir.

I. ARAŞTIRMA PROBLEMİ

Bilindiği üzere barajlar, enerjiden içme suyuna, sulamadan taşkın önlemeye kadar pek çok yarar göz önüne alınarak inşa edilirler. Dolayısıyla genel kanı olarak barajların inşası, özellikle ekonomik açıdan bir yarar olarak değerlendirilir. Oysa, bu barajların inşası ile çevre ve doğal dengenin, floranın değişmesinin çok daha ilerisinde bazı insanlar direkt olarak bu tür projelerden etkilenmekte ve yaşamları, öncekine oranla tamamen ya da kısmen değişikliğe uğramaktadır. Bu açıdan bakıldığında, iki tür insan grubundan söz etmek olanaklıdır: 1) Baraj inşaatından olumlu yönde etkilenen insanlar. 2) Baraj inşaatından olumsuz yönde etkilenen insanlar. İlk grup daha çok ekonomik açıdan yararlar sağlayanlardan oluşmaktadır. Örneğin, baraj sonrası taşkınlardan kurtulma, arazilerinin sulama olanağına kavuşması, düzenli içme suyu ile enerjiye sahip olma gibi somut yararlar. İkinci grup insanlar ise, baraj projesiyle yerlerinden edilen, arazileri kamulaştırılan, başka yerlere göç etmek zorunda kalanlardan oluşmaktadır. İşte bu araştırma ile Ceyhan-Aslantaş Barajı inşaatından etkilenen nüfus ve yerleşim birimlerinde; baraj inşaatından sonra meydana gelen sosyal etkiler araştırılmıştır. Bu barajın araştırma konusu olarak seçilme nedeni ise, söz konusu barajın çok amaçlı –enerji, sulama ve taşkın önleme, daha sonra içme suyu- bir baraj olmasıdır.

1.1. Araştırma Alanının Özellikleri

Ceyhan Havzası'nı kapsayan baraj projesi, Türkiye'nin güneyinde Doğu Akdeniz Bölgesi'nde yer alan, kuzeyinde Toros Dağları, güneyinde Akdeniz ile çevrili bulunan bir alandır. Aslantaş Barajı enerji, nehir boyundaki köyleri taşkınlerden kurtarma ve sulama amaçlı bir barajdır. Proje bedeli 1992 yılı rakamlarına göre, 564 740 489 000 T.L. (\$ 192 941 000) dir (Doğuş, 1992:79). Projenin gerçekleşmesi halinde artacak tarımsal üretim yolu ile 12 000 çiftçi ailesine fayda sağlayacağı öngörülmüştür. Projenin 4 000 civarında aile için tarımsal faaliyetlerde bulunmak üzere 14 000 adam/yıl istihdam olanağı yaratacağı öngörülmüştür. Bu bağlamda projenin gelir dağılımının iyileştirilmesini sağlamaya çalışmakla birlikte, 1 000 civarında ailenin yerlerinden edilmesine neden olacağı da belirtilmiştir.

Barajın içme suyu sağlaması, tasarım aşamasında dikkate alınmamıştır. Nedeni, DSİ'nin nüfusu 100 000'den fazla olan yerleşim birimlerinin su gereksinimini sağlamadan sorumlu olmasıdır. Nüfusu 100 000'den daha az olan yerleşim birimlerinin su gereksinimi İller Bankası'nın görev alanında-

dır. Bu nedenle barajın içme suyu boyutu projenin ilk aşamasında göz önüne alınmamıştır. Ancak son yıllarda, yöredeki yerleşim birimlerinin, örneğin Osmaniye ve Ceyhan, nüfuslarının artması ve içme suyu gereksiniminin karşılanamaması, barajın bu amaçla kullanımında yol açmıştır.

Baraj yerinin seçiminde şu yol izlenmiştir. Öncelikle DSİ bölgede, bataklik kurutmaları (yedı bölge) gerçekleştirmiştir. Bu arada ön fizibilite çalışmalarını tamamlanmış ve 1966 yılında IECO tarafından planlama yapılmıştır. Tarımsal kalkınma, özellikle tarım alanları ile köylerin taşkından korunması, elektrik üretimi gibi konular önem arz etmiş ve DSİ yetkilileri, “yöresel kalkınma çalışmaları vatandaşın isteği ile karara bağlanmaz. Orada genel anlamda bir kalkınma, fayda görülüyorsa, getiriler götürülerin bir kaç katı fazla ise o proje yapılır” biçiminde düşünce belirtmişlerdir. Bu proje de böyle bir mantık doğrultusunda hayata geçirilmiştir. Fizibilite çalışmalarından sonra politik birimler projenin gerçekleştirilmesi kararını vermişlerdir. Örneğin, yine Ceyhan Nehri üzerinde 5 ayrı baraj daha önerilmiş ancak belirtildiği gibi, karar ve tercih siyasiler tarafından verilmiş ve Aslantaş Barajını inşa edilmiştir.

Yörede Akdeniz iklimi hakimdir. Ovada en yüksek sıcaklık 46, en düşük sıcaklık ise -8 C’dir. Ova toprakları genellikle Alüvyal yapıya sahiptir. Topraklar geçirgen, derin ve verimlidir. Bunun yanısıra kil veya killi tınlı topraklardan oluşan kısımlarda yer yer drenaj problemi bulunmaktadır. İklim koşullarının uygunluğu ve sulı tarım yapılması nedeniyle her türlü bitki yetişmektedir. Yetiştirilen başıca bitkiler soya, pamuk, mısır, yerfıstığı ve bostandır.

1.2. Araştırmanın Kapsamını

Araştırma, proje tarafından etkilenen kişi ve alanları kapsamıştır. Proje alanını tanımlamak gerekirse üçlü bir sınıflama yapmak olanaklıdır: 1) Barajın kendisi ve rezervuar alanını -Baraj gölü aynası, 2) Barajın hizmet verdiği sulama ve taşkın kontrol alanları dahil, nehir ağzına kadar olan alanlar - A-şağı Ceyhan Havzası, 3) Baraja su sağlayan Ceyhan Nehri ve nehrin üst kısmındaki barajları da içine alan daha geniş havza - Orta ve Yukarı Ceyhan Havzası. Bu alanlar idari olarak şu il ve ilçelerin sınırları dahilindedir: Adana (Ceyhan, Kozan), Osmaniye (Düzici ve Kadirli) ve Kahramanmaraş (Andırın). Çalışma alanı yerleşim birimleri bazında tanımlandığında ise şu şekilde bir sınıflama yapmak olanaklıdır:

- a) Baraj Rezervuar Alanında Kısmen veya Tamamen Kalmış Olan Köyler

- Üzücek ve Çerçioğlu (tamamen), Kıyıkçı, Karatepe, Gökahmetli, Pirsultanlı (kısmen-bazı mahalleler ve arazinin bir kısmı),
- b) Sulamadan Yararlanan Köyler (Havza İçi)
 - Hamitbey Bucağı-Köyü (Baraj öncesi arazilerini, nehir yatağın-dan ve yeraltından çakmak usulüyle temin ettikleri su ile suluyorlardı. Buna karşın her yıl arazilerinin önemli bir bölümü Ceyhan Nehri tarafından taşkına uğruyordu. Fakat baraj tamam-landığından beri tüm arazileri sulanmakta ve her yıl yaşanan taşkın tehlikesi ise ortadan kalkmıştır. Bunlar genellikle, Bosna kökenli göçmenler olup, buraya 100 yıl kadar önce devlet tara-fından yerleştirilmişlerdir).
 - İslamoğlu (Değirmenli) köyü (önce kısmen çakmak usulü sula-ma, şimdi tam sulama var- yerli halk).
 - Dağıstanlı Köyü (Bölgenin yerlileridirler. Baraj öncesi kısmen yeraltı sularını kullanarak - çakmak usulü sulama- arazilerinin bir kısmını sulayabiliyorlardı. Şimdi ise tüm arazi, baraj tarafın-dan sağlanan su ile sulanmaktadır).
 - Yaslıca (Kuzucuk) (Proje öncesi sulama yoktu ve arazilerinde kuru tarım yapılmaktaydı. Şimdi ise arazilerinin bir kısmı sula-maya kavuşmuş bulunuyor. Bu köylüler, 1950'ilerde buraya yerleştirilmiş olan Bulgaristan kökenli göçmenlerden oluşmak-tadır).
 - İmran Köyü (Proje öncesi sulama yoktu ve arazilerinde kuru ta-rım yapılmaktaydı. Şimdi ise arazilerinin bir kısmı sulamaya kavuşmuş bulunuyor. Bu köylüler, yörenin yerli insanlarıdır).
- c) Göç/İskan Kabul Eden Köyler (Ev ve/veya arazileri baraj rezervuar alanında kalmış ve dolayısıyla yerlerinden edilmiş o-lan köylüleri yerleşmek üzere kabul eden köyler).
 - Büyükmangıt/Ceyhan (Sulama havzasında değil ve sulamadan yararlanmıyor. Baraj rezervuar alanında kalan ilk yerleşim bi-rimi olan Kıyıkçı Köyü Üzücek Mahallesin'nden 25 aile -ki 1951 yılında Türkiye'ye gelen Bulgaristan göçmenleridirler-kendi istekleri ile ve akrabaları olduğu için bu köye göç etmiş ve yerleşmişlerdir. Şimdi belediye olmuş; gönüllü yerleşim).
 - Karacasu (Ferhuş) Köyü Atizi Mevkii/Kahramanmaraş Merkez İlçe (Zorunlu kırsal iskana tabi tutulmuş olan hak sahiplerinin

yerleştirildiği köydür. Buraya, baraj göl havzası içinde olup Kahramanmaraş ili Andırın ilçesi sınırları içinde kalan Kıyıkçı Köyü Üzücek Mahallesi –eski Bulgaristan göçmenleri- ile Gökahmetli –yerli halk- Köyü’nden hak sahipleri yerleştirilmişlerdir).

- d) Göç/İskan Kabul eden İlçeler (Ev ve/veya arazileri baraj rezervuar alanında kalmış ve dolayısıyla yerlerinden edilmiş olan köylüleri yerleşmek üzere kabul eden ilçeler)
- Düziçi/Osmaniye (Buraya, Çerçioğlu Köyü’nden –yerli nüfus- 12 aile kentsel iskan amaçlı olarak yerleştirilmiştir. Bu yeniden yerleştirme, ilgili kişilerin rızaları dışında olmuştur; başka bir deyişle zorunlu iskandır. Kendilerine birer dairenin yanısıra hane başına 500 m2 bahçelik alan verileceği söylenmiş ancak verilmemiş; şimdi çoğunluğu vasıfsız işçi/amele olarak gündelik işlerde ya da yazın İstanbul, İzmir, Antalya, Ordu-Giresun - fındık toplamaya- gidip çalışarak yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlar. İnsanlar bu kentsel iskandan memnun değildir).
 - Kadirli/Osmaniye (Yerlerinden edilmiş olan köy(lü)lerin bir kısmı kendi istekleri ile buraya yerleşmişlerdir. Bu insanlar, baraj altında kalan farklı köylerdendir. Çoğunluğu vasıfsız işçi/amele olarak gündelik işlerde çalışarak yaşamlarını sürdürmektedir).
- e) Göç/İskan Kabuleden İller (Ev ve/veya arazileri baraj rezervuar alanında kalmış ve dolayısıyla yerlerinden edilmiş olan köylüleri yerleşmek üzere kabul eden iller).
- Adana (Yerlerinden edilmiş olan bazı köylüler kendi istekleri ile buraya yerleşmişlerdir. Bu insanlar, baraj altında kalan farklı köylerdendir. Bunların çoğunluğu, vasıfsız işçidirler ve çoğunlukla ildeki fabrikalarda istihdam edilmişlerdir).
 - Osmaniye (Yerlerinden edilmiş olanların bir kısmı kendi istekleri ile buraya yerleşmiştir. Bu insanlar, baraj altında kalan farklı köylerdendir. Bunların çoğunluğu da yörede vasıfsız işçi/amele olarak çalışmaya başlamıştır).

Yukarıda belirtilen amaçlara varmak için şu şekilde bir yol izlenmiştir:

1.3. Araştırmanın Metodu

Proje bölgesinden, coğrafi alan ve baraj inşaatının ilgili insanlara (yerinden edilmiş, yeniden yerleştirilmiş insanlar ile sulama havzasında olan çiftçiler) etkileri göz önüne alınarak, temsil yeteneğine sahip bir örneklem tespit edilmiştir. Mülakat yapılacak olan kişiler kartopu tekniği ile belirlenmiştir. Tüm ilgili taraf ve kişilerin örneklem içinde uygun olarak yer almasına özen gösterilmiştir. Bu nedenle toplam 101 kişi ile mülakat ve/veya odak grup çalışması yapılmıştır.

Mülakatlar ile odak grup çalışmaları için seçilmiş olan yerleşim yerleri şunlardır:

- i Baraj rezervuar alanında kısmen veya tamamen kalmış olan köyler: Üzücek (Kıyıkçı) ve Çerçioğlu (tamamen), Karatepe, Gökahmetli and Pirsultanlı (kısmen – bazı mahalleler ile arazinin bir kısmı)
- ii Sulamadan yararlanan havzadaki köyler: Hamitbey Bucağı-Köyü, Dağistanlı Köyü, Yaslıca Kuzucuk) Köyü, İmran Köyü
- iii Göç/İskan Kabuleden Köyler: Büyükmanğıt Köyü/Ceyhan, Karacasu (Ferhuş) Köyü Atizi Mahallesi/Kahramanmaraş
- iv Göç/İskan Kabuleden İlçeler: Düziçi/Osmaniye, Kadirli/Osmaniye
- v Göç/İskan Kabuleden İller: Adana, Osmaniye

Bunlara ek olarak, çalışma bölgesindeki resmi ve resmi olmayan şu kuruluş ve kişilerle de bağlantı kurulmuştur: Devlet Su İşleri (DSİ), Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), İl ve İlçe Sağlık, Milli Eğitim ve Turizm Müdürlükleri, Valilik ve Kaymakamlıklar, Muhtarlıklar, Belediyeler, Çiftçi Birlikleri, İl ve İlçe Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odaları, Sulama (Su Kullanıcı) Birlikleri, İlgili Özel Sektör (ör., tarım girdi ve makinaları satanlar), etkilenen aile, birey ve/veya topluluklar.

Bu çalışma kalitatif (qualitative) bir araştırmadır. Analiz için gereksinilen veriler iki aşamada elde edilmiştir. Alandan hem birincil ve hem de ikincil veriler toplanmıştır. İlk önce, mevcut kaynaklardan ilgili ikincil veriler -literatür taraması ile basılı ve basılı olmayan her türlü belge, yıllık rapor, makale, haritalar, yerel ve resmi birim kayıt, sosyal, ekonomik, eğitimsel ve siyasal istatistikler- elde edilmiştir. Alandan birincil verileri toplamak için, ana veri toplama aracı olarak yarı-standart mülakat (semi-structured interview) formu geliştirilmiştir. Daha sonra bu form, geçerlik ve güvenilir-

liğini sağlamak amacı ile bir pilot çalışmasıyla test edilmiştir. Gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra formlara, son biçimleri verilmiştir. Yukarıda belirtilen tüm ilgili kişi (toplam 101 kişi) ve birimlerle mülakatlar yapılmıştır. Mülakatlar ile odak grup toplantılarında yapılan konuşmalar, teyp kasetleri aracılığı ile kaydedilmiştir.

Çalışma boyunca özellikle şu konular incelenmiştir: Sosyal, kültürel ve ekonomik konular, cinsiyet ilişkileri, aile büyüklükleri ve gelir durumları, iş bölümü, topluluk yapısında meydana gelen değişimler, ilgili insanların geleceğe yönelik düşünceleri, varsa kullandıkları krediler ve biçimleri, pazar ilişkileri, istihdam-sürekli ve mevsimlik işçi durumları, ürün türleri, ürün ekip-biçme ve teknikleri ile sulama konularındaki değişimler vb. Bunlara ek olarak, katılımsız gözlemle ilgili kişiler (tarafklar) arasında gerçekleştirilen odak grup tartışmalarıyla hane halkı, mevcut tarım teknolojileri, üretim biçimi, gençlik, çocuk ve kadın gibi görece olarak toplumda dezavantajlı durumda olanların toplumdaki yerleri ve konumları, köylülerin alışkanlık ve yaşam biçimleri, kadınlar ve erkekler arasındaki ilişkiler, evlilik ve miras, köylülerle yerel ve bölgesel resmi kurumlar arasındaki ilişkilere yönelik veriler de toplanmıştır.

Çalışma, şu ana soruları yanıtlamayı amaçlamıştır:

- Kararlar nasıl alındı?
- Kamulaştırma ve yeniden yerleştirme çalışmaları, maliyetleri ile sonuçları nasıl oldu? Tapuları –resmi belgeleri- olmayanların kamulaştırma bedelleri ve hakları ne oldu? Etkilenen köylüler kamulaştırma bedellerini yeterli görmüşler mi? Bekledikleri miktar, aldıkları miktar? Kamulaştırma bedelleri kim tarafından ve neye göre belirlendi? Kamulaştırma bedelleri vaat edilen tarihte ödendi mi? Ödenmedi ise, ne tür aksamalar oldu ve ne kadar süre sonra ödendi? Hak sahipleri kamulaştırma bedellerini ne için ve nasıl kullandılar?
- Yeniden yerleştirilenler, yeniden yerleştirilmeyi uygun-yeterli görmüşler mi? Ne kadar insan (nüfus-köy) yeniden iskana tabi tutuldu? Bu insanlar, karar alma sürecine katıldılar mı? Hangi boyutta? Hayır ise neden katıl(a)madılar? Yeniden yerleştirme vaat edilen tarihte gerçekleşti mi? Yeni yerleşim alan ve biçimlerinden tatmin oldular mı? Olmayanlara nasıl bir işlem uygulandı?
- Kadın, nüfus, istihdam, gelir, miras vb. konulardaki sosyal değişimler hangi yönde ve nasıl oldu? Arazi sahipliğinde bir değişim oldu mu?

- Etkilenen köylüler baraj inşaatında çalıştırılmışlar (istihdam edilmişler) mi?
- Proje etkisiyle kırdan kente ya da tersine bir göç olmuş mu?
- Planlanana karşılık gerçekleşen faydalar, maliyetler ve etkiler nelerdi? Beklenmeyen faydalar, maliyetler ve etkiler nelerdi? Maliyetler ve faydalar nasıl dağıtılmıştı –kim kazandı ve kim kaybetti?
- Barajdan balıkçılıkla geçinen ortaya çıkmış mı?
- Sulamanın getirdikleri ve götürdükleri nelerdir?
- Çalışan nüfus (önce-sonra) kimlerden oluşuyor, nereden ve nasıl sağlanıyor?
- İnşaattan sonra alana giren ve kullanılan teknolojik girdiler ve bunların insanların gündelik yaşamlarında meydana getirdikleri değişimler nelerdir?
- Su, halk ve hayvan sağlığı üzerinde ne tür etkilerde bulundu? Baraj öncesi ve sonrası yaygın görülen hastalıklar ve bu hastalıklarda yaşanan çeşit değişikliği ile ortaya çıkan böcek ve türleri olmuş mudur?
- Proje tamamlandıktan sonra etkilenenlere herhangi bir yardım ya da destek sağlandı mı? Sağlandı ise hangi konuda ve ne kadar süre ile devam etti?
- Yöredeki tarihi kalıntılar ve turizmin proje ile ilişkisi var mıdır? Varsa nasıldır?
- Bugünün koşullarında bakıldığında projeden ne tür dersler çıkarıldı?

Özetle alan, ilk önce coğrafik, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal yapılar ve ilişkiler açısından genel bir çerçevede tanımlandı. İkinci olarak, araştırmanın temel sorularına yanıt verecek veri kaynakları (örneklem) belirlendi ve veri toplama araçları geliştirildi. Üçüncü olarak araştırma verileri alandan, iki ana gruptan toplandı: 1) Belli başlı paydaşlar (stakeholderlar) –mülakat, 2) Projeden etkilenmiş olan insan/topluluklar –mülakat ve odak grup. Dördüncü olarak veriler, mülakat formları ve odak grup teyp kasetleri deşifre edilerek bulgular konularına göre sınıflandırıldı, analiz edildi ve ilgili alt başlıklar altında değerlendirilerek raporlaştırıldı.

II. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. İlgili bulgular, konularına göre başlıklar altında aşağıda sunulmuştur.

2.1. Planlama ve Karar Alma Sürecine Katılım

1966 yılında, Aslantaş Barajı'nın başlangıç planlamasını yapmak için Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ)'nin yeterli deneyimi bulunmadığından, barajla ilgili dokümanlar bir Amerikan firması tarafından hazırlanmıştır. Eğer proje uluslararası kuruluşlar tarafından finanse ediliyorsa, bu kuruluşların proje tasarımında bir takım değişiklikler istemeleri mümkün olabilmektedir. Aslantaş Barajı örneğinde Dünya Bankası, asıl planlanan proje içerisinde daha küçük bir bölümü finanse etmiştir. Bununla birlikte bu tür projelerde politikacılar (yerel ve merkezi) projedeki önceliklerin sırasını etkileyerek daha ekonomik durumların yerini daha az ekonomik olanların almasına neden olabilmektedirler.

Çalışma konusunu oluşturan Aslantaş Barajı'nda ise taraf olan, -hem sulamadan istifade eden, taşkından kurtulan ve hem de yerlerinden edilen ve yeniden yerleşime tabi tutulan- hiç bir köylünün planlama ve karar alma sürecine dahil edilmediğini göstermiştir. Köylüler, sadece, "buraya baraj inşa edilecek" biçimindeki haber ve bilgiler dışında, baraj ile ilgili hiç bir konuda ilgili kişi ve kurumlarca bilgilendirilmediklerini ve kendileri ile ilgili hiç bir karara dahil edilmediklerini ifade etmişlerdir. Örneğin, yerlerinden edilen veya yeniden yerleştirilen hiç bir köylü, karşılaşacakları olası durumlar, yeni yaşamları ve alternatifler konusunda bilgilendirilmemiş, bilgi ve isteklerine baş vurulmamış, planlama ve yeniden yerleştirilme sürecine kattırılmamış ve yeni yaşamlarına hazırlama gibi bir eğitim vb. yapılmamıştır. Bu durum, barajın sulama olanaklarından istifade etmiş olan köylüler için de geçerlidir. Bu köylüler de kendileri ile yapılan mülakatlarda, kendilerinin barajın getirileri ve olası sonuç ve durumları konularında hiç bir şekilde bilgilendirilmediklerini, yeni tarımsal gelişmelere hazır hale getirilmediklerini ifade etmişlerdir. Ancak bu köylerde sulamadan sonra, Tarım-Orman ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı Çiftçi Eğitim Servislerince, 2-3 köyden sorumlu formenler görevlendirilmiş; bu formenler daha çok sulama, yabancı otlarla mücadele vb. konularında köylülere hizmetler vermişlerdir. Üç yıllık bir uygulamadan sonra bu sistem sona erdirilmiştir. Gerçi sadece bu baraj için değil, bu güne kadar yapılmış olan bütün baraj inşaatlarında resmi kurumlar (DSİ ve Köy Hizmetleri) dışındaki kesimler taraf olarak alınıp sürece dahil edilmemiştir. Ancak son yıllarda inşaatı, kamulaştırma ve yeniden yerleştirme çalışmaları yapılmış olan Birecik Barajı'nda ilk kez, özellikle yeniden yerleştirme aşı-

masında etkilenenler/köylüler de sürece dahil edilerek yeni bir yaklaşım benimsenmiştir.

DSİ yetkilileri ile yapılan mülakatlarda sürecin şu şekilde işlediği belirlenmiştir: DSİ kendi kriterlerine göre kamu yararını göz önüne alır. Eğer bir proje rantıbul bulunursa, siyasi birimlerin kararı ile uygulamaya sokulur. Proje alanındaki halkın görüşü alınmaz. En azından şimdiye kadar hep böyle olmuştur. Önemli olan projenin ekonomik olup olmadığıdır. Çünkü ilgili yasa DSİ'ye kamu yararı için yetki veriyor. Ancak yeni yasal düzenlemeler, önce ÇED (Çevre Etki Değerlendirme) raporunun alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu kaygılar 1990'dan sonra ortaya çıkmıştır. DSİ şimdi eskisi kadar bağımsız hareket edemiyor. Çünkü uluslararası kredi kuruluşları ÇED raporu olmadan kredi vermiyorlar.

Projeden, bölgede çiftçilik yapan 12,000 ailenin yararlanabileceği varsayılmıştır. Diğer 4,000 ailenin ise zirai işgücü istihdamında meydana gelecek olan artıştan yararlanacakları düşünülmüştür. Taşkınlar önlenecek, araziler sulama olanağına kavuşacak, elde edilen yıllık ürün miktarı ve çeşidiyle birlikte bölgede kişi başına düşen gelirden önemli bir artış olacaktır. Kısacası DSİ, projeyi rantıbul bulduğu için uygulamaya sokmuştur.

Her ne kadar DSİ, projenin vatandaş ayağını karar alma sürecine katmamış ise de diğer ilgili resmi kuruluşlarla işbirliği yoluna gitmiştir. Örneğin, rezervuar alanında kalan ormanın değerlendirilmesi için Orman Bakanlığı, şimdiki Karatepe Milli Parkı içinde yer alan tarihi eserler için Turizm Bakanlığı, barajdan üretilecek olan elektrik enerjisi için Elektrik İşleri Etüd İdaresi Başkanlığı ile bağlantılar kurulmuş ve gerekli konularda işbirliği yapılmıştır. Ayrıca, baraj inşaatı ile ilgili olarak güzergahları değişen normal ve köy yolları için yeni yolların yapılması, ilgili PTT ve elektrik hizmetlerinin temini için Karayolları, Köy Hizmetleri ve PTT Genel Müdürlükleri ile de protokoller yapılmış ve DSİ kendisinin karşılamak zorunda olduğu giderler için bütçeden ödenek temin etmiştir. Diğer bir deyişle, bu ilişki bir nevi tek taraflı ve zorunlu bir ilişkidir denilebilir. Eğer köy yolları, elektrik ve telefon hatları gibi hizmet sağlayan oluşumlar rezervuar alanında kalıyor ve taşınmaları gerekiyorsa, DSİ, “ben bu barajı yapıyorum, al sana parası, şu hattın yolunu değiştir” (B.A.) biçiminde bağlantı kuruyor. Ayrıca, onay alma gibi bir durum söz konusu değildir. Planlama sürecinde ilgili kuruluşlarla eşgüdüm toplantılarının yapılmasının yararlı olacağı, ilk kez, Birecik Barajı örneğinde gerçekleştirilmiştir.

2.2. Kamulaştırma ve Yeniden Yerleştirme

Türkiye’de kamulaştırma ve yeniden yerleştirme iki temel yasa ile düzenlenmiştir: Kamulaştırma ve İskan Kanunları (2510 sayılı Kanun). Kamulaştırma Kanunu (6200 sayılı DSİ Kuruluş Yasası)’na göre proje uygulayıcısı kamu kurumu, projenin kamulaştırma boyutunu da yürütür. Dolayısıyla kamulaştırma ile ilgili tüm işlemler DSİ, yeniden yerleştirmeye ilgili konular da Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) sorumluluğunda gerçekleştirilmektedir.

Aslantaş Barajı örneğinde DSİ kamulaştırmanın tüm sorumluluğunu almış; toprak satın alma ile tüm diğer tazminatların bedelini ödemiştir. İlgili yasalara göre baraj projesi gereği yerinden edilen insanlara iki seçenek sunulmuştur: (i) Hakkettikleri kamulaştırma bedellerini almak ve kendi başlarının çaresine bakmak. (ii) Devlet tarafından yeniden yerleştirilmek. Kamulaştırma bedelini almış olanlar yeniden yerleştirme talebinde bulunma hakkına sahip değildirlere. ‘Yeniden yerleştirme’nin yer ve zamanı tam olarak belli olmadığından yerlerinden edilmiş olan insanların çoğu, özellikle arazi sahipleri, kamulaştırma bedellerini almayı tercih etmişlerdir. Yasaya göre insanların arazisiz olup olmadıkları önemli değildir. Eğer etkilenen alanda beş ve daha fazla yıldır yaşıyor iseler, kamulaştırma bedeli veya yeniden yerleştirme için uygun şartlara sahiptirler demektir. Yeniden yerleştirme, kentsel veya kırsal alanda olmak üzere iki biçimde yapılmaktadır. Yeniden yerleştirilenler için üç tür kredi olanağı bulunmaktadır: i) konut, ii) donanım (hayvan) ve iii) işletme kredisi.

2.2.1. Kamulaştırma

DSİ, baraj inşaat işlerinde yetkili ve sorumlu olan tek devlet kuruluşudur. Bataklık kurutma sonucu toprak kazanma, gölet ve barajlarla ilgili projelerin gerçekleştirilmesi söz konusu olduğunda, kamulaştırma çalışma ve hizmetleri DSİ tarafından yerine getirilmektedir. Aslantaş Barajı inşaatı ve rezervuar alanında kalan tüm malların kamulaştırma işlemleri, ilgili sulama kanallarının yapımı (inşası), gerekli arazilerin kamulaştırılması ve hak sahiplerine bedellerinin ödenmesi de DSİ tarafından yapılmıştır. Aynı şekilde sulama altyapısının gerçekleştirilmesi sürecinde, su ve drenaj kanallarının geçecekleri arazileri kamulaştırmak ve bedellerini hak sahiplerine ödemek de DSİ’nin sorumluluk alanında olmuştur.

Projenin planlama aşamasında DSİ, bu konu ile ilgili sorumluluklarını, 1954 yılından beri herhangi bir değişikliğe uğramadan uygulanmış olan kendi ‘Kuruluş Kanunu’na göre yerine getirmiştir. DSİ, kendi yetkilerini (otoritesini) aşağıda adları verilmiş olan yasal düzenlemelerden almıştır:

- Taşkın Önleme Yasası, No: 4373
- Nüfusu 100 bini Aşan İllere İçme Suyu Temin Etme Yasası, No: 1053.
- Yeraltı Suları Yasası, No: 167.
- Devlet İhale Yasası, No: 2886 (Yasanın eski numarası: 2490).
- Kamulaştırma Yasası, No: 6830.

DSİ'nin ilgili biriminden alınan verilere göre Aslantaş Barajı kamulaştırma çalışmaları şu şekilde gerçekleşmiştir: Proje ile ilgili kamulaştırma çalışmalarına 1973 yılında başlanmış ve 1983 yılında tamamlanmıştır. Bu alandaki ilk çalışma, baraj projesi çerçevesinde kamulaştırılması gerekli olan alanların ve bu alanların mülkiyetinin kimlere ait olduğunun tespit edilmesiyle başlamıştır. Kamulaştırma programı, baraj inşaatına paralel olarak gerçekleştirilmiştir. Diğer bir deyişle, ilk kamulaştırılan alanlar, baraj inşaat alanına ulaşmak için gereksinim duyulan yolların geçtikleri alanlar olmuştur. Daha sonra baraj inşaat alanında kalmış olan alanların kamulaştırılması yapılmıştır. Baraj gövdesi ortaya çıkıp su tutulmaya başlanması ile de rezervuar (göl aynası) alanındaki kamulaştırmalar gerçekleştirilmiştir. Proje gereği, rezervuar alanı 56 158 411 m², irtifak hakkı tesis alanı 1 651 589 m² olmak üzere 3148 parsel toplam 57 810 000 m²'lik alan kamulaştırılmıştır. Son olarak da sulama kanallarının geçtiği alanların kamulaştırılması yapılmıştır. Ancak sulama kanalları için kamulaştırılan alan miktarına ilişkin veriler mevcut değildir.

Alandan elde edilen verilere göre, kamulaştırma süreci şu şekilde gerçekleşmiştir: Ev ve/veya arazisi baraj alanına giren köylülerin, kendi mülklerinin değerlerini kendilerinin belirleyeceği ve DSİ'nin bu bedelleri ödeyeceği şeklinde planlanmıştır¹. Bu proje ile ilgili süreçte bu şekilde tamamlanmıştır. Ancak, hak sahibi bazı köylüler, kendilerinin DSİ görevlilerince yanlış yönlendirilip yanıltıldıklarını belirtmiştir. Diğer bir deyişle, kamulaştırma bedellerinin miktarları belirlenmeden önce, hak sahiplerine, vergilendirmede kullanılmak üzere, kendilerinin ev ve/veya arazilerinin değerlerini belirlemeleri istenmiştir. İlgili köylülerle yapılan mülakatlardan alınan bilgilere göre, vergiden kaçmak üzere hak sahipleri de kendi mallarının gerçek değerlerinin çok daha altında miktarlar belirlemişler. Köylüler, vergi

¹ Bu arada belirtilmesi gereken noktalardan bir tanesi, hak sahiplerinin kendi mallarına biçtikleri fiyatın DSİ değerlerinin çok üzerinde olmamasının gerektiğidir. Diğer bir deyişle, belirlenen miktarın DSİ tarafından makul olarak görülmesi gerekmektedir. Yüksek değer biçmelerde DSİ mahkemeye kıymet takdiri için başvurmakta ve verilen karar (miktar) çerçevesinde ödeme yapılmaktadır.

korkusu ile kendi mülklerinin değerini gerçek pazar değerinden oldukça düşük gösterdiklerini (örneğin, dekar fiyatı 55 000 TL yerine 3 000 TL olarak bildirilmiş) ifade etmişlerdir. DSİ, bu bedeller üzerinden kamulaştırma yapınca, köylüler sözlü itirazda bulduklarını; ancak 'bu fiyatı siz belirlediniz yapacak bir şey yok' yanıtını aldıklarını ve bu durum doğru olduğu için itirazdan vazgeçtiklerini; fakat bir anlamda tuzağa düşürüldüklerini, yanıltıldıklarını belirtmişlerdir. Bu nedenle tüm köylüler, aldıkları kamulaştırma bedelinin olması gerekenden çok daha düşük olduğunu ileri sürmüştür. Buna rağmen, mülk fiyatlarını kendileri belirlemiş oldukları için, hiç kimsenin kendi mülkünün değerinin yeniden belirlenmesi için resmi itirazda bulunmadığı ve mahkemeye baş vurmadığı tespit edilmiştir. Sonuç olarak, ev ve/veya arazilerin gerçek değerleri üzerinden kamulaştırılmadığı iddiası yaygındır.

Baraj rezervuar alanında kalan arazinin bölgedeki toplam 18 köye ait olduğu tespit edilmiştir. Bu köylerden, yerleşim merkezleri ile arazilerinin toplamı su altında kalan köy sayısı 6'dır. Ayrıca bu 18 köye ait 18 mahalle (köy merkezleri hariç) de baraj rezervuar alanında kalmıştır. Diğer yerleşim merkezi su altında kalmamış olan köylerin (12 köy) ise arazileri, kısmen veya tamamen, rezervuar altında kalmış ve dolayısıyla kamulaştırmaya konu olmuştur. Bu köyler, idari olarak bağlı oldukları ilçeler, barajdan etkilenmiş olan mahalleleri ve kamulaştırma durumları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 1: Köyler ve Mahalleleri, Rezervuar İçi ve/veya Dışında Kalma ile Kamulaştırma Durumu

İl (İlçe)	Köy Adı	Mahalle (Semt) İsimleri	Kamulaştırma Durumu
Osmaniye	Karatepe Bahadırlı	Merkez	Rezervuar Dışında
		Merkez	Rezervuar İçinde
	Kızıyusuflu Sofular Durmuş Sofular Kesim Bekereci	Balcılar	Rezervuar İçinde
		Hacıabtiler	Rezervuar İçinde
		Merkez	Rezervuar Dışında
		Merkez	Rezervuar İçinde
		Merkez	Rezervuar Dışında
Düziçi	Olukluçunur	Merkez	Rezervuar Dışında
		Kazıklıbucak	Rezervuar İçinde
	Çerçioğlu	Merkez	Rezervuar Dışında
		Onbaşılar	Rezervuar İçinde
		Yeşilüstü	Rezervuar İçinde
	Bayındırlı Pirsultanlı	Farsak	Rezervuar İçinde
		Koreli	Rezervuar İçinde
	Kuşçu	Merkez	Rezervuar Dışında
		Merkez	Rezervuar Dışında
		Kesmegeçidi	Rezervuar İçinde
Metlibucağı		Rezervuar İçinde	
Merkez		Rezervuar Dışında	
Andırın	Kıyıkçı	Merkez	Rezervuar İçinde
		Yıldız	Rezervuar İçinde
	Gökahmetli	Üzücek	Rezervuar İçinde
		Merkez	Rezervuar İçinde
		Gemiağzı	Rezervuar İçinde
	Kumarlı Köleli Anacık Akçakoyunlu	Tatlıoba	Rezervuar İçinde
		Dursunobası	Rezervuar İçinde
		İbişler	Rezervuar İçinde
		Kötüköy	Rezervuar İçinde
		Eğribucak	Rezervuar İçinde
		Merkez	Rezervuar İçinde
		Merkez	Rezervuar İçinde
		Merkez	Rezervuar Dışında
		Merkez	Rezervuar Dışında
Hatmalı	Rezervuar İçinde		

Baraj gövdesinin ve rezervuar alanının inşası için kamulaştırılması gereken arazilere ek olarak, DSİ, kanal, kanalet, yönlendirme istasyonları ve yollar gibi sulama alt yapı hizmetleri için de bazı arazileri kamulaştırmıştır. Elde edilen verilere göre Aslantaş Barajı kamulaştırma bedellerinin yıllara göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Aslantaş Barajı'nın Kamulaştırma Maliyetleri

Kamulaştırma Yılı	Değer (TL)	1999 Değeri (TL)
1973	1 519 519	114 249 548 900
1974	1 483 634	109 090 735 300
1975	7 535 592	495 762 631 600
1976	25 563 426	1 486 245 698 000
1977	7 335 158	330 412 522 500
1978	27 088 734	815 925 722 900
1979	5 160 305	93 994 626 590
1980	--	--
1981	251 280 990	1 429 357 167 000
1982	115 614 144	526 715 918 000
1983	1 512 706 687	4 900 248 419 000
TOPLAM	1 955 288 189	10 302 000 000 000

Kaynak: (DSİ) VI. Bölge Müdürlüğü, Adana/Türkiye.

Tablo değerleri 1999 yılı döviz kurları açısından değerlendirilince, toplam kamulaştırma maliyeti 22 154 838.4 ABD Doları'dır (1 ABD Doları = 465 000 TL.).

Ev ve/veya arazileri baraj projesinden etkilenmiş, ancak hak sahipliğini resmi belgelerle ispat edememiş olanlara hiç bir şekilde herhangi bir kamulaştırma bedeli ödenmemiştir. Kamulaştırma Yasası bunu zorunlu kılmaktadır. Ancak özellikle hazine arazisi üzerinde ev inşa etmiş ve/veya meyve ağaçları yetiştirmiş olan kişiler, bu ev ve/veya bahçelerin kendilerine ait olduğunu yasal kanallarla (mahkemelerde) ispat ederlerse, DSİ onlara da kamulaştırma bedeli ödemektedir. Belirtildiği üzere bu durumlarda arazi için bir kamulaştırma bedeli ödenmemektedir. Aynı şekilde Aslantaş Barajı Projesi'nde de DSİ sadece resmi belge (tapu) sahibi olanlara kamulaştırma bedeli ödemiştir.

Kamulaştırma bedeli almaya hak kazananlar, hak sahiplikleri resmen onaylandıktan sonra, herhangi bir gecikme olmaksızın kamulaştırma bedellerini zamanında almışlardır. Kamulaştırma bedellerinin ödenmesinde herhangi bir gecikmenin olmamasının nedeni şudur: DSİ önce kamulaştırma bedelini belirlemede, sonra genel bütçeden kaynak talep etmektedir. Kaynak

tahsis edilince DSİ kamulaştırma işlemini uygulamaya koymaktadır. Proje boyunca kamulaştırma, peyderpey yapıldığından gereken para miktarı fazla olmamış ve yıllık bazda bu miktar her defasında bütçeden ayrılabilmektedir. Bu nedenle, Aslantaş Barajı Projesi kamulaştırma bedellerinin ödenmesinde herhangi bir gecikme olmamıştır.

2.2.2. Yerinden Edilme ve Yeniden Yerleştirme

1973 yılı Durum Belirleme Raporu (DBR)'nda 1.000 civarı ailenin baraj rezervuarı ile yerlerinden edileceği belirtilmiştir. Bu ailelerin hepsinin rezervuar alanında kalan arazileri ve diğer taşınmazları için ilgili yasalara göre tazminat alacağı belirtilmiştir. Baraj yapımı sırasında yerinden olacak aileler için bir yeniden yerleştirme planı oluşturulması, projenin hazırlık çalışmaları sırasında gündeme getirilmiştir. Ancak dönemin hükümeti, ödenecek olan kamulaştırma bedellerinin, ilgili kişilerin istedikleri yerde yeni arazi satın alma ve yerleşmelerine imkan verdiği için bu tür bir programın gereksiz olduğunu öne sürmüştü ve bu konuda herhangi bir uygulamayı gerekli görmemiştir. Bununla birlikte daha sonra kısmende olsa bazı ailelere kırsal ve kentsel yeniden yerleştirme hizmeti verilmiştir.

Yeniden yerleştirme (iskan) program ve hizmetlerini yerine getirme sorumluluğu tamamen Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM)'ne aittir. Köy Hizmetleri, iskan amacıyla hak sahibi olacak kişileri tespit etmek için, kendisine iskan talebinde bulunanların isimlerini DSİ'ne bildiriyor ve bunlardan hangilerinin ev ve/veya arazilerinin su altında kaldıklarını ve kamulaştırma bedeline hak kazandıklarını soruyor. DSİ, kendi kayıtlarına göre bu kişileri bildiriyor ve Köy Hizmetleri daha sonra bu verileri göz önüne alarak esas yararlanacak hak sahiplerini kendisi belirliyor.

Baraj rezervuar alanında toplam 6 köy ve bu köylere bağlı 18 mahalle kalmıştır (Geniş bilgi için bkz. Tablo 1). Durum belirleme sürecinde, yerlerinden edilecek olan tüm aileler için yeniden yerleştirme olasılığı üzerinde durulmuş olmasına karşın, etkilenen insanların büyük çoğunluğu hak ettikleri kamulaştırma bedellerini almayı tercih etmişlerdir. Bu tercihte, elde edilen bulgulara göre, yerleştirme yer ve zamanı konusunda sahip olunan kuşkular etkili olmuştur. Ayrıca yeniden yerleştirme ile kamulaştırma bedeli alma arasında bir tercih yapmaları istenen yerinden edilmiş insanlar, eğer yeniden yerleştirmeyi seçselerdi, devlet tarafından kendilerinin rızası ile belirlenmiş bir yere yerleşmeyi kabul etmek zorundaydılar. Bu insanlardan bazıları, "bizim seçmediğimiz ve istemediğimiz yer ve insanlarla bir arada yaşamak istemedik" biçiminde bir açıklamada bulunmuşlardır. Bu yüzden 'yeniden yerleştirme' yerine kamulaştırma bedelini almayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Alandan elde edilen veriler, yerlerinden edilmiş olan insanların büyük

çoğunluğunun 'yeniden yerleştirme' yerine kamulaştırma bedellerini almayı tercih etmiş olduklarını ortaya çıkarmıştır. Bu bulgular, 1994 GAP araştırmasında elde edilen sonuçlarla desteklenmektedir (Sosyoloji Derneği, 1994).

Baraj rezervuar alanında evleri kalanlar, kamulaştırma bedellerini almış olmalarına ve kendilerine evlerini boşaltmaları gerektiği söylenmiş olmasına karşın, baraj gölünde su tutulmaya başlanıp evlerini su basıncaya kadar terk etmedikleri tespit edilmiştir. Hatta mülakat yapılan köylüler, "aslında ha bugün ha yarın derken evlerimizi terk etmedik. Suyun bu kadar kısa sürede yükseleceğini de beklemedik. Bir gün sabaha karşı baktık ki evleri su basmaya başladı. Eşyalarımızı zor kurtardık" (Büyükmangıt'a yerleşenler) biçiminde bir açıklamada bulunmuşlardır. Yapılan mülakatlardan, yörede hiç bir ev ve/veya arazi sahibinin tahliye olayına diremediği saptanmıştır. Projeyi uygulamakla görevli resmi yetkililer, ev ve/veya arazileri su altında kaldığı ve kamulaştırıldığı için yerlerinden edilen insanların² herhangi resmi bir itirazda bulunmadıklarını ifade etmişlerdir. Bunun iki olası nedeninin olduğu tespit edilmiştir: İlki, devlet ve hükümet otoritesine olan saygı³, ikincisi ise, özellikle göçmen olanların eski ülkelerindeki yurt ve yerleşimlerinden edilirlerken yaşamış oldukları acı deneyimlerdir. Bu proje sonucu yerlerinden edilmiş olan insanların geçmişlerine bakıldığında onların ya göçebe ya da göçmen oldukları ve 40 – 50 yıl önce buralara yerleştirildikleri görülmektedir. Dolayısıyla bu topraklardan vazgeçemeyecekleri bir kökleri var olmamıştır. Bu yüzden onlar için yerleşilmiş-yerleşilecek olan yerin şurası veya burası olması çok büyük bir önem arz etmemektedir. Gerçekten de aşağıdaki mülakat notunda bunun kendileri için çok önemli olmadığı anlaşılmaktadır. Kendilerine, o an üzerinde yaşıyor oldukları, evlerinin buldukları ve kullandıkları arazilerinin üzerinde bir barajın kurulacağı ve buraları terk etmek zorunda kalacakları, resmi olarak söylendiğinde, ilgili köylülerin buna tam olarak itaat ettikleri ifade edilmiştir. Bununla birlikte, bu konuda şunu söylemek te olanaklıdır: Özellikle 1970'li yıllarda insanlar, devlete itiraz edebilecekleri, bunun sonunda devlete karşı dava kazanabilecekleri ve belirlenen kamulaştırma bedellerinin yeniden belirlenebileceği gibi konularda yeteri kadar bilgi sahibi değillerdi ve devleti, 'karşı konulmaz ve her söylediğine uyulur' olarak görüyorlardı. Bu tür bir düşüncenin de, söylenene

² Bütün proje boyunca yalnız iki adet mahkeme davası söz konusu olmuştur. Fakat bu iki dava da yerinden edilme ve/veya kamulaştırma bedeli ile ilgili davalar değillerdi. Davalardan biri, arazi sahipliği (bkz. Dipnot ii), diğeri ise yeniden yerleştirme hak sahipliği (bkz. Dipnot i) ile ilgiliydi.

³ Mevcut uygulama bunun tersi şeklindedir. Elde edilen veriler, günümüzde, hemen hemen herkesin kamulaştırma kararlarına itiraz ettiğini ve daha fazla kamulaştırma bedeli almak amacıyla mahkemelerde dava açmakta olduklarını göstermiştir. Diğer bir deyişle, devletten, olanaklı olduğu kadar, daha fazla miktarda kamulaştırma bedeli almak için her yol denenmektedir.

itaat edilmesinde rol oynadığı düşünülmektedir. Konu ile ilgili şu mülakat olayın boyutunu açıkça göstermektedir:

Aslında baraj rezervuarı altında kalan köylülerden pek bir tepki gelmedi. Öyle dişe dokunur bir itiraz olmadı. Bence bunun iki nedeni var: İlki, önceleri devlete, devletin görevli ve kurumlarına karşı hem bir çekingenlik ve hem de bir saygı vardı. Vatandaş itiraz etmeye çekiniyordu. Devlet ne derse ona boyun eğiyordu. Şimdi tam tersi. Bu tür durumlarda hemen herkes itirazda bulunuyor, mahkemeye gidiyor⁴. Derdi, acaba daha fazla bir şey koparabilir miyim. Çünkü nihayetinde, davayı kaybetse bile kendisine tahakkuk edilen kamulaştırma bedelini alıyor. Yani şimdi bir moda gibi. Neredeyse herkes kamulaştırmalara itiraz ediyor ve mahkemeye dava açıyor. İkincisi, bu rezervuar altında kalan köy ve köylülerin neredeyse tamamının öyle çok uzun bir geçmişi yok. Hepsi 40-50 yıl öncesinin göçebe köyleri. 40-50 yıl önce buralara yerleşmişler. Buralarda öyle vazgeçilmez bir tarihleri, kökleri yok. Böyle olunca, 'kardeşim durum böyle böyle, senin buradan taşınman lazım' deyince itiraz gelmiyor. 'Peki burası olmasın şurası olsun' diyor. Önemli olan parası. Bunun nedeni ise, göçebelikten yeni kurtulmuş olmaktır. Hani ataları yüzlerce yıl buralarda kalmış olsa, bu topraklara kök salmış olsa, belki itirazlar olabilirdi. (B.A. -DSİ VI. Bölge Müdürlüğü).

Dolayısıyla, projenin gerçekleştirilmesi sürecinde yerlerinden edilen ve/veya arazileri kamulaştırılan hak sahiplerinden kaynaklanan her hangi bir aksama söz konusu olmamış ve proje, planlandığı biçimde gerçekleşmiştir.

Yerlerinden edilmiş olan ailelerin sadece 75 tanesi Köy Hizmetleri'nden yeniden iskan (kırsal) talebinde bulunmuştur. Bu ailelerin 52 tanesi Çerçioğlu (Düziçi), geriye kalanları ise Kıyıkçı (Andırın) Köyü'ndendir. DSİ bu dilekçeleri inceleyerek, 52 Çerçioğlu'lu aile arasından 17 ailenin kamulaştırmaya dahil arazisinin, dolayısıyla hak sahibi olduğunu tespit edip Köy Hizmetleri'ne bildirmiştir. Köy Hizmetleri ise bu 17 aileden sadece 12'sini hak sahibi olarak belirleyip onları Düziçi ilçesinde kentsel iskana⁵ tabi tut-

⁴ Aslında bu durum, birey ve özel mülkiyet bilincinin gelişmesi ile kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

⁵ Hak sahipliği kabul edilen Çerçioğlu köylüleri (12 aile) aslında tarımsal iskan istemişler. Fakat daha sonra zorunlu kentsel iskana tabii tutulmuşlar. Düziçi ilçesi Karacaoğlan Mahallesi 'İskan Evleri' diye anılan yerde ikamet etmektedirler. Bu köylülerle yapılan mülakatlardan alınan verilere bakıldığında iskan olayının gelişme seyri şöyledir: Köylüler tarımsal iskan istemişler, devlet kabul etmiş. Köylüler, kamulaştırma bedellerini almadan tekrar Ziraat Bankası Köy Hizmetleri hesabına transfer ettirmişler –ki bu iskan için yasal bir gerekliliktir. Sonra Köy Hizmetleri Hakkari'den yer vereceğini ve orada tarımsal iskan yapacağını söylüyor, köylüler kabul etmiyorlar. Daha sonra oradan vazgeçiliyor ve Çorum'dan yer gösteriliyor. Köylüler oraya gidiyorlar ve arazinin çok verimsiz ve susuz olduğunu görüyorlar orayı da istemediklerini söylüyorlar. İlgili Devlet yetkilileri, bunun üzerine kabul ederseniz sizlere Düziçi'nde ev yapar, aile başına 500m² de arsa verir ve oraya yerleştiririz diyorlar. Köylüler tarımsal iskanda ısrar ediyorlar.

muştur. Kıyıkçı Köyü'nden ise 23 aile iskan talebinde bulunmuş ve DSİ bunlardan sadece 9 ailenin kamulaştırmaya konu yerlerinin olduğunu ve bunların hak sahibi olarak değerlendirilebileceğini belirtmiştir. Fakat Köy Hizmetleri, başka kriterler kullanmış olmalı ki bu 23 aileden 17'sini hak sahibi olarak kabul etmiş ve onları Kahramanmaraş merkez ilçesi Ferhuş Köyü Atizi mevkiinde tarımsal iskan uygulamasına tabi tutmuştur. Gökahmetli Köyü'nden ise 18 aile Köy Hizmetleri'nce hak sahibi olarak değerlendirilmiş ve yine Ferhuş Köyü Atizi mevkiinde tarımsal iskana tabi tutulmuşlardır. KHGM, bu 47 aile dışında yerlerinden edilmiş olan hiç kimseye her hangi bir hizmet sunmamış ve destekte bulunmamıştır. Baraj projesi ile ilgili olarak hem kentsel ve hem de kırsal alanda yeniden yerleştirilen toplam nüfus sayısı 320'dir.

KHGM yetkilerini (otoritesini) bir ana kanun ile iki yönetmelikten almaktadır. Bunlar;

- İskan Kanunu, No: 2510
- İskan Kanunu Uygulama ve Özel İskan Fonu Yönetmeliği, No: 20 337, tarih 9/11/1989
- Fonlar İhale Yönetmeliği, No: 18 478, tarih 3/8/1984.

Aslantaş Barajı'nın kamulaştırma çalışmalarına 1973 yılında başlanmıştır. Fakat evleri baraj rezervuar alanında kalıpta yerlerinden edilen insanlar 1983 yılında yerlerini terk ettiler. Yeniden yerleştirme işlem ve süreci de 1983 yılında başladı ve yeniden yerleştirmeye hak kazanmış olanlara iki yıl içinde evlerini teslim alacakları söylendi. Fakat bu hedef gerçekleşmedi. Bu

Köy Hizmetleri, "isterseniz burası, istemezseniz hakkınız yanacak" diyor ve bunun üzerine köylüler Düziçi kentsel iskanı kabul ediyorlar. Binalar bittikten sonra, ne önce vaat edilen aile başına 500m²'lik arsa veriliyor ve ne de bu kişilerin Düziçi'nde geçimlerini sağlayacak iş imkanları yaratılıyor. Bir nevi zorunlu-göntüllü bir iskan uygulanmıştır. Köy Hizmetlerinin böyle bir tavır sergilemesinin nedeni, Adana Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü İnşaat ve İskan Şube Müdürlüğü'nce şöyle açıklanmıştır: "Tarımsal iskan çok pahalı. Kentsel iskan çok daha ucuza mal olduğu için Genel Müdürlük şehirsiz iskanı uyguluyor". Bununla birlikte Düziçi yerleşimi için hak sahipliği tescil edilmiş olan bir vatandaş, tapu işlemleri bitmeden önce ölüyor ve Köy Hizmetleri yasası gereği, kadının evlenmemiş çocuğu olmadığı ve kocası da öldüğü için hak sahipliğini iptal ediyor ve dava 1999 yılında hala yargıdaydı (Geniş bilgi için bkz. Dipnot i). Bununla birlikte, kamulaştırmalar 1973 yılından itibaren başlamış, rezervuar alanı 1983 yılında terk edilmiş ve hak sahiplerine bir kaç yıl içinde evlerinin verileceği belirtilmiş olmasına karşın Düziçi'nde ev inşaatlarına 1993 yılında başlanmış; inşaat 29/11/1994'te bitmiş ve hak sahiplerinin kura çekimleri 5/1/1995 tarihinde gerçekleşmiştir. Adana Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü konutların vaat edilen süreye uygun olarak gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Buna karşılık ilgili vatandaşlardan mülakatlar yoluyla elde edilen verilere bakıldığında, vaat edilen süreye uyulmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca boşaltma tarihinden konut verilinceye kadar vatandaşlara herhangi bir yardım veya ödeme de yapılmamıştır. Vatandaşların küçük bir kısmı yakınlarının evlerinin bir odasında idare ederken çoğunluğu da çadırlarda ve çok zor koşullar altında yaşamlarını geçirdiklerini ifade etmiştir.

hedefin zamanında gerçekleşmemesinin en önemli nedeni, genel bütçeden ayrılması gerektiği halde bir türlü tam veya zamanında ayrılmayan mali kaynak yetersizliği idi. KHGM genel bütçeden bu iş için kaynak aldığı zaman ve oranda evlerin inşaatlarını gerçekleştirmiştir. Mali kaynak kesildiğinde de evlerin inşaatı durmuştur. Ne zaman tekrar kaynak ayrılmış ise o zaman inşaatı yeniden devam edilmiştir. Hükümetler sıklıkla tasarruf tedbirleri aldıkları ve uyguladıkları için KHGM'ne bu iş için yeterli miktarda kaynak ayrılmamış ve dolayısıyla inşaat faaliyeti aksamalara uğramıştır. Yerlerinden edilen insanlar, evlerini 1983 yılında boşaltmış olmalarına karşın, bütün bu olumsuzluklar yüzünden kendilerine söz verilen evler ancak 1990'lı yıllarda bitirilmiş ve teslim edilmiştir. Örneğin, Düziçi'ndeki kentsel iskan evlerinin inşaatına 1993 yılında başlanmış ve hak sahiplerine evleri ancak Ocak 1995'te verilmiştir. Bütün bu durumlar yeniden yerleştirme konusunda belirlenen takvime uyulmadığını göstermektedir.

Belirtildiği üzere yerlerinden edilen insanların çoğunluğu Adana, Kadiri, Ceyhan, Kozan, Osmaniye ve Düziçi⁶ gibi kentsel yerleşim birimlerine göç etmişlerdir. Yeniden yerleştirilenler ise Düziçi'nde kentsel, Kahramanmaraş'ın Ferhuş Köyü'nde ise kırsal yerleşime tabi tutulmuşlardır. Bu nedenle, etkilenen nüfusun ilgili parçaları üzerinde göç ve yeniden yerleştirmenin farklı etkileri olmuştur. Bununla birlikte, baraj rezervuar alanında kalan Kıyıkçı Köyü Üzücek Mahallesi'nden 25 aile, kamulaştırma bedellerini aldıktan sonra kendi istekleriyle Ceyhan ilçesi'ne bağlı Büyükmangıt Köyü'ne göç etmiş ve bu köye yerleşmişlerdir. Bu köylülerin, yerleşmek için burayı tercih etmiş olmalarının nedeni ise bu köyde Bulgaristan'dan beraber geldikleri bazı akrabalarının yaşıyor ve kendilerini kabul etmiş olmalarıdır.

Yeniden yerleştirilenlere yapılan yardımlar ve genel olarak maliyetlerine bakıldığında şunları söylemek olanaklıdır: Yeniden yerleştirilenler için resmi olarak sağlanan üç tür kredi olanağı bulunmaktadır. Bunlar; (i) konut kredisi, (ii) donanım kredisi ve (iii) işletme kredisidir. İlki, yeniden yerleştirilecek olanlara konut yapım ve teslimi için harcanmaktadır. Konutlar devlet tarafından bu kredi çerçevesinde inşa edilmekte, bittikten sonra hak sahiplerine verilmektedir. Devlet, yapıp hak sahibine teslim ettiği konutu, maliyet fiyatı üzerinden ilk beş yıl ödemesiz, sonraki 20 ayda 20 eşit taksit ile geri tahsil etmektedir. Bu uygulamanın, özellikle enflasyon oranı yüksek olan Türkiye'de, hak sahiplerinin lehine bir uygulama olduğu söylenebilir. İkincisi, eğer yeniden yerleştirilenler talepte bulunurlarsa, KHGM, kendile-

⁶ Osmaniye, Kadiri ve Düziçi idari olarak Adana iline bağlı ilçelerdi. Ancak, 1997 yılında Osmaniye'nin il olması ile Kadiri ve Düziçi ilçeleri idari olarak Osmaniye'ye bağlandılar.

rine donanım kredisi çerçevesinde canlı hayvan yardımı yapmaktadır. Bu kredi çerçevesinde de verilen hayvan için harcanan para maliyet üzerinden hesaplanmakta ve köylü borçlandırılmaktadır. İlk iki yıl geri ödemesiz, takip eden 5 yılda 5 eşit taksit ile bu para geri tahsil edilmektedir. Üçüncü tür kredi ise, tohum, gübre ve ilaç gibi tarımsal girdilerin satın alınmasında kullanılmaktadır. Miktarı, her yıl İl Ziraat Müdürlükleri tarafından dönüm ekim maliyeti göz önüne alınarak belirlenmektedir. Bu miktar, 1999 yılı Ekim ayı verilerine göre dekar başına 60 milyon TL'dir (126.3 ABD Doları).

İskan Kanunu, ilgili insanlar yerlerinden edildiği ana kadar eğer konutları bitirilip hazır hale getirilmemiş ve kendilerine teslim edilmemişse, konutlar bitirilip teslim edilinceye kadar, konutların yapıldığı yerleşim yerine yakın yerlerde, KHGM'nce bu kişilere 'geçici iskan yardımı' sağlanacağını öngörmektedir. Diğer bir deyişle, suyun tutulmaya başlandığı andan itibaren, rezervuar alanında evleri kalmış olan hak sahipleri, eğer konutları bitirilmemiş ve teslim edilmemişse, konutlar teslim edilinceye kadar, yeniden yerleşimin yapılacağı yörede kendilerinin buldukları veya Köy Hizmetleri'nin bulunduğu yerlerde geçici olarak iskan edilmeleri konusunda bir yardımın sağlanabileceği belirtilmektedir. Bu yardım, kiraya karşılıksız katkı veya maaş denen ve üç ayda bir ödenen bir para miktarından oluşmaktadır. Bu yardımın miktarı 1999 yılı için aylık 10 milyon TL (21.5 ABD Doları) dir. Ancak gerek Köy Hizmetleri ve gerekse de alandaki hak sahibi köylülere alınan veriler, Aslantaş Barajı'ndan etkilenmiş ve yeniden yerleşim için hak sahiplikleri onanmış kişilere –hem kentsel ve hem de kırsal iskan- evleri barajda su tutulmaya başlandığı yıldan çok sonraları teslim edilmiş olmasına karşın, hiç bir şekilde 'geçici iskan' yardımının yapılmadığı tespit edilmiştir. İnsanlar, iskan işlemleri bitinceye kadar, kimi yerleştirileceği yere en yakın kentsel birimlerde kirada, kimi eski köyü dolayında çadırlarda veya huğlarda yaşamak zorunda kalmıştır. Buralarda daha çok el işçiliği –tarla, inşaat vb.- yaparak hayatlarını kazanmaya çalışmışlardır. Kendileri ile yapılan mülakatlarda bu süre boyunca çok mağdur olduklarını, çok kötü günler geçirdiklerini ve çok kötü koşullarda yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak tüm bunlara karşın KHGM, yeniden yerleştirme için önemli miktarda bir haracama yapmıştır. Diğer bir deyişle, yeniden yerleştirme açısından hak sahiplikleri onaylanmış 47 ailenin tamamının konut ve bunlardan 11 ailenin ise ilaveten donanım kredisi aldıkları ve hiç kimsenin işletme kredisi talebinde bulunmadığı görülmüştür. Bu kişilere, konut olarak 12 aileye Düziçi'nde kentsel, diğer 35 aileye ise Ferihs Köyü Atizi Mevkii'nde tarımsal iskan uygulanmıştır. Donanım kredisi olarak da tarımsal iskana tabi tutulan aileler arasından talepte bulunmuş olanlara (11 aile), Köy Hizmetleri tarafından 'Horstein Alaca' ırkı süt inekleri satın alınmış ve teslim edilmiştir. İneklerin köylülere

birim maliyeti, 1998 yılı verilerine göre, 524 930 000 TL'dir. İskan için hak sahibi olarak değerlendirilen ailelere (47 aile), Köy Hizmetleri tarafından, her ailenin kamulaştırma bedeli, kendisine harcanan paradan düşüldükten sonra, kalan miktar borçlandırılmıştır. Tüm tarımsal iskan için hak sahiplerinin kamulaştırma bedeli 225 803 752 TL'dir. Bu kişiler, kendilerine yapılan harcamaların geriye kalan kısmı olan toplam 811 593 000 TL'yi Köy Hizmetleri'ne borçlanmışlardır. Bununla birlikte belirtilmesi gereken bir diğer nokta, ilgili kişilere (hak sahipleri) hiç bir şekilde parasal bir yardım yapılmamıştır.

2.3. Sosyal Etkiler

Araştırmanın bu bölümü, baraj inşaatı dolayısıyla yerlerinden edilen insanlarla sulama havzasında yaşayan insanların sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamlarında –arazi sahipliği, nüfus, istihdam, gelir, sağlık, kadın, miras, sulama vb.- meydana gelen değişiklikleri belirleme amacıyla olmuştur. Proje gereği yerlerinden edilmiş olan insanlar, etkilenme durumları ve sosyo-ekonomik konumları açısından sınıflandırılacak olurlarsa, dört ana kategorinin olduğu görülecektir:

- **Küçük ölçekli arazi sahipleri:** Bu kişiler kamulaştırma bedellerini almış ve civardaki Adana, Osmaniye, Kadirli, Ceyhan, Düziçi ve Kozan gibi kentsel yerleşim birimlerine göç etmiştir. Bunların çoğunluğu, oralarda ya endüstride ya da tarımda vasıfsız işçi olarak istihdam edilmiştir. Bazıları ise gündelik işlerde yevmiye karşılığı çalışmaktadır. Bazılarında yeniden yerleştirme isteğinde bulunmuş ve başvuruları uygun görülenler usulüne göre yeniden yerleştirilmiştir.
- **Orta ölçekli arazi sahipleri:** Kamulaştırma bedellerini almış; bazıları Adana, Kadirli ve Ceyhan'a göç etmiş, oralarda vasıfsız işçiler olarak iş bulmuşlardır. Diğerleri ise aldıkları kamulaştırma bedelleri ile civar köylerde araziler satın almış ve çiftçiliğe devam etmişlerdir.
- **Büyük ölçekli arazi sahipleri:** Kamulaştırma bedellerini almış, Adana ve Ceyhan'a göç yoluyla yerleşmiş kişilerdir. Büyük çoğunluğu buralarda, kendi eski tasarrufları ve almış oldukları kamulaştırma bedelleri ile yeni işler kurmuşlardır.
- **Arazisiz tarım işçileri ve/veya tapusu olmayan çiftçiler:** Bu gruptaki insan sayısı oldukça azdır. Bunlardan bazıları yeniden yerleştirme isteğinde bulunmuş ve başvuruları uygun görülenler usulüne göre yeniden yerleştirilmiştir. Geriye kalanlar ise, eski köyleri civarındaki köylere göç etmiş ve yaşamlarına buralarda devam etmiştir. Önceki yaşamları ile ye-

ni yerleştikleri köylerdeki yaşamları karşılaştırıldığında, yaşam standardı açısından önemli bir farkın olmadığı görülmüştür.

Bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, proje sonrası arazileri sulu tarıma kavuşmuş olan çiftçilerin, ev ve/veya arazileri baraj gölü altında kaldığı için yerlerinden edilen insanlardan daha iyi durumda oldukları söylenebilir. Aynı şekilde, sulamadan sonra bölgede, modern tarım teknolojilerinin önemli ölçüde yaygınlaştığı da gözlenmiştir. Sulamanın bölgeye girişi, yöre insanının devletten, yeni yatırımlar yapması ve sulama kanallarını uzatarak yeni alanların da sulamaya kavuşturulması konularında beklentilerini artırmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse, baraj öncesi ve sonrası koşullar karşılaştırıldığında, sulama havzasındaki insanların sosyal yaşamları pek çok alanda ve eskisine oranla oldukça olumlu yönde değişiklikler göstermiştir. Sulama ile birlikte birim başına alınan ürün miktarında önemli artışlar (dönüm başına 3-6 kat) olmuş ve bu da çiftçilikle uğraşan insanların gelir düzeyini artırmıştır. Gelir artışı ise hem çalışma⁷ ve hem de yaşam koşullarını (standartları)⁸ önemli ölçüde değiştirmiş ve iyileştirmiştir. Doğum oranı azalmış ve eskisine oranla sahip olunan çocuk sayısında (6-7'den 2-3'e) önemli bir düşüş yaşanmıştır. Çocukların eğitimine daha fazla önem ve özen verilmeye başlanmıştır. Diğer bir deyişle, gelirdeki artış, ailelerin, kız - erkek tüm çocuklarını okutma imkanını yaratmış ve hatta pek çok aile (özellikle orta ve büyük ölçekli arazi sahipleri) çocuklarını özel okullarda okutmaya başlamıştır. Bunun sonucunda yüksek okul mezunu olanların sayısında önemli artışlar meydana gelmiştir. Elde edilen verilere bakıldığında, özellikle büyük toprak sahiplerinin çocuklarını ABD ve Avrupa ülkelerinde, üniversitede okuttukları görülmüştür. Özellikle sulamadan sonra havzada okur-yazar olmayan hemen hemen hiç kimsenin kalmadığı ve tüm çocukların eğitilmiş, en azından ilkokul mezunu, oldukları saptanmıştır. Lise ve üniversite mezunlarının da sayılarında son yıllarda önemli artışlar meydana gelmiştir. Herkesin köydeki evi betonarmedir. Tüm evlerde, eviçlerine kadar temiz içme ve kullanma suyu getirilmiştir. Hemen hemen tüm çiftçilerin evlerinde, bir kent evinde bulunan tüm ev ve mutfak gereçleri - buzdolabı, çamaşır makinası, televizyon, bulaşık makinası vb.- bu çiftçilerin evlerinde de bulunmaktadır. Yine yöredeki pek çok çiftçi, çoğunluğu Adana ve Ceyhan'da olmak üzere, yakın kentsel yerleşim birimlerinde ikinci bir eve sahiptir. Yeterli gelire

⁷ Proje gerçekleşmeden önce kendi köyleri dışında verimli arazileri olan köylerde tarım işçisi olarak çalışıyorlardı. Oysa şimdi, kendi köylerinde, kendi arazilerinde çalışıyorlar. Hatta projeden sonra kendi köylerine dışarıdan tarım işçisi çalışmak üzere gelmeye başlamıştır.

⁸ İnsanlar, traktör ve otomobil gibi gereksinim duydukları araçları satın almışlardır. Her evde, günümüz modern yaşamının rahatlık ve kolaylıklarını sağlayan ev gereçlerinin (buzdolabı, TV, çamaşır ve bulaşık makinaları vb.) tümünü bulmak olanaklıdır.

sahip olmak, ayrıca, köylülerin gereksinimi olan tüm yeni tarımsal teknoloji ve girdileri kullanmalarına da olanak vermiştir. Bu durum, her çiftçi ailesinin gereksinim duyduğu işgücü sayısını önemli ölçüde azaltmıştır. Çok yaygın olmamakla birlikte baraj öncesi yöredeki çok eşli evlilikler ile başlık geleneği⁹ de benzer bir şekilde günümüzde son bulmuştur.

Bu genel bilgilerden sonra şimdide farklı boyutlardaki sosyal etkilere yer verilmiştir:

2.3.1. Yerleşim ve Arazi Sahipliği

Hem havza ve hem de baraj rezervuar alanında yaşayan insanların kökenlerine (Balkan, Kafkas göçmenleri ile yerli nüfus) bakıldığında, heterojen bir yapının olduğu görülmektedir. Ancak projenin uygulama aşamasında, etkilenen herkes yasal çerçevede bir işleme tabi tutulmuş ve hiç kimseye ya da gruba bir ayrımcılık veya ayrıcalık yapılmadığı tespit edilmiştir.

Baraj rezervuar alanında 3 148 parsel arazi kalmış ve bu arazilerin toplam büyüklüğü ise 5 616 (ha) hektardır. Her parselin ortalama büyüklüğü 1.8 hektardır. Diğer bir deyişle, proje ile toplam 56 158 411m² arazi kaybedilmiştir. Belki baraj gölü kenarında küçük çaplı araziler pompa yolu ile sulamaya kavuştu. Fakat gölün kenarı, özellikle Osmaniye tarafı dağlık, ormanlık olduğu için kazanılan veya yeniden tarıma kazandırılan bir arazi olmamıştır. DSI'nin veya diğer kurumların yeni arazi açma gibi bir hizmetide olmamıştır.

Proje öncesi hazırlanan durum raporuna göre, ailelerin $\frac{3}{4}$ 'ünün kendi arazisi vardı. $\frac{1}{4}$ 'i ise işçi veya kiracı olarak yaşamını sürdürmekteydi. Ailelerin % 83'ü 15 ha ve daha az araziye sahip iken, % 4'ü 50 ha ve daha yukarısı bir arazi miktarına sahipti. Büyük holdingler ise arazinin % 29'nun mülkiyetine sahiptiler (DBR, 1973:5). Bununla birlikte, baraj projesi öncesi ve sonrası arazi dağılımı aşağıdaki tabloda verilmiştir. Bulgular, baraj projesinden sonra küçük ölçekli arazi sahipliğinde bir artış olduğunu göstermektedir.

⁹ Yapılan mülakatlar, proje öncesi yörede, çok yaygın olmamakla birlikte çok eşli (karlı) evliliklerin olduğunu ve proje sonrasında artık bunların yapılmadığını, ortadan kalktığını göstermiştir. Ayrıca proje sonrası, *başlık* (damat ailesinin kız ailesine mal ve/veya para olarak yaptığı ödeme) uygulamasında sona erdiği tespit edilmiştir. Özellikle sulamadan sonra sahip olunan zenginlik, bir anlamda, kızlarını satıyor olma düşüncesinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Tablo 3. Proje Öncesi ve Sonrası Havzadaki Arazi Dağılımının İşletme Büyüklüğü Bazında Karşılaştırması (1984)

İşletme Büyüklüğü (ha)	İşletme Sayısı (n)	Toplamın Yüzdesi (%)	Toplam Alan (ha)	Toplamın Yüzdesi (%)
Proje Öncesi¹⁰				
0-5	5 200	52	13 000	12
5-15	3 100	31	27 500	26
15-50	1 300	13	35 900	33
50 ve yukarısı	400	4	31 600	29
Toplam	10 000	100	108 000	100
Proje Sonrası¹¹				
0-5	7 480	65.6	20 133	25
5-15	2 904	25.4	25 576	31
15-50	878	7.7	21 801	26
50 ve yukarısı	140	1.3	14 846	18
Toplam	11 402	100	82 356	100

Kaynak: PAD, Kapanış Raporu (1974-1983), Şubat 1984, Ceyhan., and DBR 1973

Tablo 4. İşletme Büyüklüğü Bazında Havzadaki Arazi Dağılımı (1984)

İşletme Büyüklüğü (Da)	İşletme Sayısı Adet	%	Ortalama Büyüklük (Da)	Toplam Alan (Da)	%
0-50	7 840	65.60	26.91	201 327	24.45
51-100	2 092	18.35	73.31	153 372	18.62
101-150	812	7.12	126.09	102 388	12.43
151-200	414	3.63	177.78	73 602	8.94
201-300	272	2.39	251.35	68 368	8.30
301-400	128	1.12	362.05	46 343	5.63
401-500	64	0.56	463.98	29 695	3.61
501 +	140	1.23	1060.40	148 457	18.02
TOPLAM	11 402	100.00	-	823 552	100.00

Kaynak: Tarım-Orman ve Köyişleri Bakanlığı Ceyhan Aslantaş Çiftçi Eğitim Servisi Proje Liderliği Kapanış Raporu (1974-1983), Şubat 1984, Ceyhan.

¹⁰ DBR'nda verilen brüt alan olup, projeden çıkarılan 8 200 ha pompajlı sulama yapılan alanın yanısıra sualtında kalan köyleri ve sulama şebekeleri ile yolların yapılması için kamulaştırılan alanı içermektedir.

¹¹ Projeden sonra sulanan net alandır.

Arazi sahipliği ile ilgili son yıllara ait veriler mevcut değildir¹². Bununla birlikte, alanda yapılan gözlem ve mülakatlardan edinildiği kadarı ile arazi sahipliği konusunda önemli değişikliklerin olmadığı tespit edilmiştir. Aslında, Toprak Reformu ile arazi dağılımının daha dengeli hale getirilebileceği öngörülmüştü. Ancak o zamandan bu güne kadar, toprak reformu veya arazi birleştirme konusunda herhangi bir girişimde bulunulmamış ve arazi dağılımında bir denge-iyileştirme gerçekleştirilmemiştir. Bu arada, araziler, miras yolu ile bölünerek daha da küçülmüştür. Küçük arazi sahipleri, bu azalan miktarlardan geçimlerini temin edememe durumuyla karşılaşmışlardır. Bunun sonucunda bu durumdaki arazi sahipleri ya arazilerini satmışlar veya başkalarına kiralayarak, çevredeki il ve ilçe merkezlerine göç etmişler ve buralarda vasıfsız işçiler olarak yeni bir yaşam kurmuşlardır. Bu durum, belli bir program dahilinde olmasada, miras yoluyla bölünen arazilerin, kendiliğinden doğal bir süreç sonucunda, kısmende olsa, yeniden birleştirilmelerine yol açmıştır.

Araştırma sonucu elde edilen veriler, yaşamı tamamen nehir yatağı ile bitişik küçük çaplı topraklara bağlı olan grupların olmadığını göstermiştir. Köyleri su altında kalan nüfusun çoğunlukla, 40 – 50 yıl öncesine kadar göçebe ya da göçmen¹³ oldukları tespit edilmiştir. Devlet tarafından baraj rezervuar alanında kalmış olan topraklara yerleştirilmişler ve kendilerine birer parça arazi verilmiştir. Barajdan aşağıda, havzada yerleşmiş olan köylüler de çiftçilerdi(r). Her köyde çok az sayıda bulunan topraksız aileler ise geçimlerini daha çok, tarım işçiliği veya hayvancılıkla kazanmaktaydı.

2.3.2. Nüfus ve Sağlık

Havza arazisi idari olarak değişik il ve ilçelerin sınırları içerisinde olduğu ve özellikle Osmaniye'nin il olup Adana'dan ayrılması sonucu ilçe idari sınırlarının yeniden belirlenmiş olmasından dolayı, nüfus, eğitim düzeyi ve sağlık ile ilgili detaylı ve güvenilir verileri bulmak olanaklı olmamıştır. Bununla birlikte yine de yörenin demografik bilgileri hakkında genel bilgiler verecek veriler elde edilmiştir:

1970 sayımına göre iki ilçenin –ki Ceyhan (51 000) ve Osmaniye (46 000)- sınırları içinde kalan toplam 95 köyü kapsayan havzanın nüfusu 172 000'di. O dönemdeki yıllık nüfus artış hızı % 2.8'di. Nüfusun 16 000 aileden

¹² Bu verilerle ilgili yetersizliğin ana nedeni, Osmaniye'nin il yapılarak Adana'dan ayrılmasıdır. Bu durum, nüfus ve arazi büyüklüklerine ilişkin güvenilir verilerin elde edilmemesine de yol açmıştır.

¹³ Bu kişiler genellikle Doğu Avrupa ülkelerindedir (Yunanistan, Bulgaristan, Bosna ve Kafkasya Bölgesi). Bunlar 19. yy sonları ve 20 yy başları ve ortalarında göçmen olarak gelen Türk kökenli insanlardır.

oluşan % 67'si tarım ile uğraşmaktaydı. Ortalama aile büyüklüğü ise 7.2 kişi idi. Bu nüfusun % 80'ni çiftçi, geriye kalanı ise tarım işçisi ve/veya hayvancılıkla uğraşan çobanlardı. Her ailenin yarısı çalışabilecek yaştaki insanlardan oluşuyordu. Sezon dışında aile işgücü kendi kapasitesinin altında çalışıyordu. Fakat iş sezonunda her aile, kendi işgücüne ilaveten dışardan işçi de çalıştırıyordu. Proje alanındaki yerleşim birimlerinin (ilçelerin) kentsel ve kırsal nüfusları ile bu nüfusların değişim oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 5: Proje Alanındaki Yerleşim Birimlerinin (İlçelerin) Kentsel ve Kırsal Nüfusları ile Bu Nüfusların Değişim Oranları

İLÇELER	Toplam			Kentsel			Kırsal		
	1985	1990	1997	1985	1990	1997	1985	1990	1997
Ceyhan	147.497	161.523	157.050	42.624	85.303	91.095	104.873	76.220	65.955
Kadirli	106.938	114.091	97.666	47.609	55.061	64.427	59.329	59.030	33.239
Osmaniye	154.629	174.875	194.555	103.824	122.307	160.854	50.805	52.568	33.701
	(Değişim oranı %)			(Değişim oranı %)			(Değişim oranı %)		
İLÇELER	1985	1990	1997	1985	1990	1997	1985	1990	1997
Ceyhan		9.5	-2.8		100.1	6.8		-27.3	-13.5
Kadirli		6.7	-14.4		15.7	17.0		-0.5	-43.7
Osmaniye		13.1	11.3		17.8	31.5		3.5	-35.9

Kaynak: DİE, 1999.

Tabloya bakıldığında, Osmaniye, Ceyhan ve Kadirli'nin kentsel nüfusunda önemli bir artışın olduğu görülmektedir. Kadirli'den önemli bir dış göç yaşanmıştır. Her ne kadar kentsel nüfusu devam eden bir artış gösterse de, kırsal nüfusu 1985 – 1997 yılları arasında giderek azalan bir eğilim içine girmiştir.

Havzadaki demografik göstergeler ile alanda yapılan mülakatlardan elde edilen verilere bakıldığında, projenin planlanma aşamasında öngörülmemiş olan 3 ana nüfus hareketine rastlanmıştır. Birincisi, büyük ölçekli toprak sahipleri kentsel yerleşim alanlarına –ki çoğunlukla Adana'ya- göç etmişler ve buralarda ticaret ve endüstri alanında yeni işler kurmuşlardır. Bu kişiler aynı zamanda arazilerindeki tarımsal faaliyetleri de, tarım işçileri istihdam ederek sürdürmüşlerdir. İkincisi, özellikle orta ve büyük ölçekli toprak sahiplerinin çoğu, kentsel alanlarda –ki yine çoğunlukla Adana'da- çocuklarına daha iyi bir eğitim imkanı yaratmak amacı ile ikinci bir ev satın almışlar

(açmışlar)dır. Üçüncüsü, bölge, çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu illeri ile civar kentlerden olmak üzere mevsimlik işçiler almaya başlamıştır. Bununla birlikte son yıllarda, bölgede özellikle pamuk üretimindeki düşüş ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'nin hayata geçirilmiş olması bu mevsimlik işçilerin yöreye gelişlerini önemli ölçüde azaltmıştır.

Havzada, gerek mevsimlik ve gerekse de sürekli olan göç ile ilgili veriler, resmi olarak hiç bir zaman kayıt altına alınmadığından, mevcut değildir. Söz konusu açıklamalar, daha çok yöredeki insanlarla yapılan mülakatlardan elde edilen verilere dayanmaktadır. Sulamanın başlangıcında, bölgeye yoğun bir mevsimlik işçi akışı olmuştur (özellikle 1985 – 1995 arasında). Bununla birlikte 1995'ten itibaren bölgeye gelen mevsimlik işçi sayısında giderek artan bir düşüş söz konusu olmuştur. Bu durumun iki temel nedeni bulunmaktadır: İlki, özellikle sulamayla birlikte artan 'tarımda makineleşme' sonucu işgücüne olan gereksinimin azalmasıdır. İkincisi ise, bölgede son yıllarda, diğer ürünlerden çok daha fazla insan gücüne gereksinim duyan pamuk ekiminin azalmış olmasıdır.

Türkiye, uzun süredir kırdan kente göçün yaşandığı bir ülkedir. Ancak proje bölgesinde sulamaya bağlı olarak ortaya çıkan ayrı bir göçten söz etmek olanaklı değildir. Mülakatlardan elde edilen veriler değerlendirildiğinde, sulamadan sonra yöreden çok fazla göçün olmadığı tespit edilmiştir. Göçten ziyade çift yerleşimli yaşam biçimlerinin ortaya çıktığı belirlenmiştir. Diğer bir deyişle, sulama ile birlikte gelirlerinde önemli artış olan vatandaşların büyük bir bölümü, çocuklarını kentsel yerleşim birimlerinde okutmak amacıyla daha çok Adana ve Ceyhan'da bir ev alarak veya en azından kiralararak yeni bir yerleşim yeri daha açmış oluyor. Bu durumda pek çok ailenin birisi kentte, diğeri köyde iki evi bulunmaktadır. Bu ikinci evler, özellikle kışın belirli dönemlerinde tüm aile fertlerince de kullanılmaktadır. Bu nedenle, köylerin kış ve yaz aylarına göre nüfusu değişmektedir. Örneğin, bazı köylerde kışın 15-20 haneye kadar düşüşler olmakla birlikte yazın köyler normal hane sayısına (ortalama 100 hane) ulaşmaktadır. Bununla birlikte az miktarda da olsa kısmi göçlerden söz etmek olanaklıdır: Özellikle baba öldüğünde ve arazinin miras yoluyla paylaşımı sonucu küçülmesi (15-20 dönümden az) ve yeni bir aile kurmuş olan bireyin yaşamını sürdürmesine yetecek geliri sağlayamaması, bazılarının arazilerini satarak veya kiraya vererek çoğunlukla Adana'ya göç etmesine ve orada yaşamasını sürdürmesine yola açmıştır. Bu içerden dışarıya gerçekleşen göç, bir taraftan miras yoluyla arazileri küçültüp parçalarken diğer taraftan bu küçülen parçaların geçim sağlayamadığı için satılmasıyla yeniden arazi birleştirmelerine yol açmıştır. Bu araziler daha çok o köydeki büyük toprak sahipleri tarafından satın alınmaktadır. Dolayısıyla, belli bir program dahilinde olmasada miras

sisteminin bir sonucu olarak bir arazi toplulaştırılmasının yaşandığını da söylemek olanaklıdır.

Daha önce değişik nedenlerle (kentlerde işçilik, memurluk vb.) köylerinden ayrılmış olanların kendi köylerine tersine göçü ise çok nadir görülmektedir. Daha çok emekliye ayrılan memur veya işçiler yeniden gelip köye yerleşmektedirler. Ancak bunların çocuklarının kentlerde kalmaya devam ettikleri tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra depremden sonra, yine Adana ve Ceyhan'da işçi – memur olarak çalışanlardan bazılarının kendi köylerine geri döndükleri ve ulaşım kolay olduğu için sabahları köylerinden işlerine gittikleri ve akşam tekrar köydeki evlerine döndükleri tespit edilmiştir. Bunun nedenini, deprem korkusu oluşturmaktadır.

Bununla birlikte elde edilen veriler değerlendirildiğinde, sulamadan sonra yöre köylerine azda olsa (bazı köylere 5-6 hane) dışarıdan göçlerin olduğu tespit edilmiştir. Özellikle sürekli işçiye gereksinim duyan büyük toprak sahipleri, mevsimlik işçi olarak daha çok Urfa yöresinden gelen işçilerden bir-iki aileyi istihdam ettiği ve bu ailelerin zaman içerisinde kendi birinci derece akrabalarını da buraya göç ettirerek yerleştikleri saptanmıştır. Bazılarının zaman içerisinde küçük çaplıda olsa arazi satın aldıkları, bu arazilere bitişik olan hazine arazilerininide kendi topraklarına katarak geçici işçilikten kalıcı yerleşikliğe geçtikleri görülmüştür. Ancak bu durum bütün ova köyleri için geçerli değildir. Örneğin, kendileri de Bosna göçmeni ve yörede ancak 100 yıllık geçmişleri olan bir köyün sakinleri (HBK) bu tür göçlere karşı aldıkları önlemleri şu şekilde ifade etmişlerdir: “Biz köyümüze doğudan Kürtlerin gelip yerleşmesine karşıyız. Bir aile gelip yerleşiyor, sonra kardeşini, amcasını, dayısını derken bir iki sene içinde 10 aile oluyorlar. Her aile 10 çocuk, bir bakıyorsun 10 sene sonra köyün çoğunluğu onlar olmuş. Komşu köylerde bu duruma düşmüş olanlar var. Şimdi ne yapacaklarını bilmiyorlar. Bunun için biz Kürtlerden en fazla bir iki çoban falan çalıştırıyoruz ve en fazla bir sene sonra gönderiyoruz. İhtiyaç olursa başkasını getiriyoruz. Eğer bir sene sonra göndermezsek, bakarsın köyün kızlarından birini kandırır, evlenir mecburen yerleşmesine izin vermek zorunda kalırız. Onun için bir sene sonra yolluyoruz”. Dolayısıyla yöre köylerinin tamamına dışarıdan yoğun bir göçün olduğu söylenemez.

Sağlık: Alandan ve ilgili birimlerden –il ve ilçe sağlık müdürlükleri- elde edilen verilere göre baraj ile ortaya çıkan hastalıklar mevcut değildir. Özellikle baraj inşaatı sonrasında göl etrafında sıtma vakalarının artacağı endişesinin olduğu tespit edilmiştir. Fakat sıtma ile mücadele ve ilaçlamalar sonucu, sıtma vakalarında artıştan ziyade bir azalma olmuştur. Sadece sulamadan sonra sivri sinek ve beyaz sinek miktarında artışlar olmuş; fakat ilaç-

lama ile bu sineklerin sağlığı etkileyecek oranda çoğalmalarına olanak verilmemiştir. Proje sonrası sayılarında artış olduğu belirtilen böcek türleri şunlardır: Antraknoz (*Colletotocichum langeracium*) –Karpuz, Külleme (*Eryshe cichoracarium*) –Karpuz, Yalancı Mildiyö (*Pseudoper onaspora cubensis*) –Karpuz, Beyaz Sinek (*Bemicia Tabaci*), Kırmızı Örümcek (*Tetranychus sp.*), San-Jose Kabuklu Biti (*Quadrapidiotus perniciosus*) – meyve ve sebze, Yaprak Kıvrıcıklığı (*Taprina Deformans*) –meyve ve sebze, Mantari hastalıklar, Zenk –Buğday, Sivrisinek, Prodonya (yaprak kurdu).

Bununla birlikte sadece bir-iki köyde, sulamadan sonra yöre insanları tarafından 'şark çıbanı' olarak adlandırılan deri hastalığında artışlar gözlenmiştir. Fakat bu hastalığın sulama ile ilgili olup olmadığı konusunda somut veriler mevcut değildir. Özellikle şark çıbanı ve anılan zararlılarla ilgili olarak Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyelerince çeşitli araştırmaların yapıldığı ve ilgili çalışmaların devam ettiği tespit edilmiştir. Diğer yandan bazı köylüler, baraj öncesinde cibinliğin ne olduğunu bilmediklerini ancak sulamadan sonra cibinliksiz yatılmadığını da ifade etmiştir.

Hayvan sağlığı konusunda ise şu bulgular elde edilmiştir: Sulamadan önce bazı ova köylerinde arıcılık yapıldığı ve bal üretildiği, bunun çok yaygın olmasa da bazı ailelerce bir geçim kaynağı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Ancak sulamadan sonra böceklerdeki artış zirai ilaçla mücadeleyi gündeme getirmiş ve bu ilaçların arıların ölümüne yol açtığı ifade edilmiştir. Bununla birlikte böceklerdeki artış ovada, hayvancılığı da önemli ölçüde etkilemiş ve yok derecesine getirmiştir. Özellikle sıtma ve sarılık sonucu hayvan ölümlerinde artış olmuştur. Hele yazın, ahır hayvancılığını yapmak olanaksızlaşmıştır. Sineklerin hayvanları yaşatmadıkları, mücadelenin-ilaçların ise hayvanlara zararlı etkilere yol açtığı belirtilmiştir.

2.3.3. İstihdam, Gelir ve Sulama

Aslantaş Barajı sulama havzası, idari olarak Ceyhan (% 70), Osmaniye ve Kadirli (% 30) sınırları içinde bulunmaktadır. Aşağı Ceyhan havzasında toplam 112 köy bulunmaktadır. Durum Belirleme Raporu'na göre Ceyhan ve Osmaniye'nin toplam nüfusunun % 80'ni çiftçi, % 20'si ise tarım işçisi veya çobandır. Baraj öncesi istihdam miktarı 9 000 kişi/yıl, baraj sonrası miktar ise 23 000 kişi/yıl olarak tahmin edilmişti (Geniş bilgi için bkz. 1973 DBR). Diğer bir deyişle Aslantaş Barajı'nın faaliyete geçişi ile yıllık 14 000 kişiye yeni iş imkanı yaratılacağı varsayılmıştı. Buna ek olarak tam miktarı verilmemiş olmakla birlikte, bölgedeki girdilerin sağlanması, işlenmesi, pazarlanması ve nakliyesinde de yeni iş imkanlarının ortaya çıkacağı varsayılmıştı. Bu artacak olan işgücü gereksiniminin (i) aile içi işgücünün iki katına çıkması; (ii) ücretli işçinin beş kat artışı ile karşılanacağı varsayılmıştı. Ücret

karşılığı çalışacak olan işgücünün 4 000'nin yerel yerleşim birimlerinden, diğerlerinin ise çiftçi olmayan ailelerden ve mevsimlik işçilerden sağlanacağı öngörülmüştü. Fakat 1980 ve 1990 tarım sayımlarına bakıldığında, zirai nüfusun (çiftçi, tarım işçisi ve/veya çoban) gerçek (tam) sayı ve yüzdelerinde ciddi bir düşüşün olduğu görülmektedir. Aslında, DBR tarım sektöründe olan bu insanların sayısında böyle hızlı bir düşüşün olacağını öngörmemişti. Tersine, bölgede istihdam edilecek insan sayısında bir artışın olacağı tahmin edilmişti. Alandan toplanan veriler, tarımsal istihdamdaki azalışın üç ana nedeni olduğunu ortaya koymuştur: (i) ürün deseninde tahmin edilenden daha fazla oranda bir değişikliğin yaşanmış olması, (ii) sulamadan sonra yeni modern tarım teknolojilerinin kullanılması sonucu insan gücüne olan talepteki azalma ve (iii) pamuk ekimindeki girdi fiyatlarının artması ve buna karşılık pazardaki pamuk birim fiyatlarının aynı oranda artmaması sonucu pamuk ekilen alanlara daha karlı olan diğer ürünlerin ekilmeye başlanması. Bu konuda etkide bulunan bir diğer faktör ise endüstrileşme politikaları sonucu tüm ülkede yaşanan hızlı kentleşmedir.

KHGM Rehberi (Koral ve Altun, 1998)'nde belirtilmiş olan değerlerden hareketle yapılan hesaplama sonucu elde edilen yıllık gereksinilen insan gücünde % 7'lik bir azalmanın olduğu belirtilmektedir, ki bu değer tahmin edilmiş olanın (% 144) çok çok altındadır ve hatta proje öncesi durumdan da düşüktür.

İşçi-yıl değeri (çalışılan gün sayısının 365'e bölümü) yorumlandığında, arazi büyüklüğü kadar çiftçi ailelerinin çalışma dönemleride düşünülmelidir. Çiftçi ailelerinin çalışma dönemleri tarımsal sezona (ekme, hasat vb.) paralel olarak yılın değişik zamanlarında farklılıklar göstermektedir. Diğer taraftan, tarım işçilerinin çoğunluğu mevsimlik işçi ve topraksız insanların işgücünden oluşmaktadır. Ürün ekme faaliyetleri tarafından yaratılan gerçek istihdam için daha ileri düzeyde analizlere gereksinim vardır. Kırdaki topraksız insanların çalışma dönemleri yıl içerisinde değişkenlik göstermektedir ve bu insanlar zamanlarının çoğunu kendi köylerinde geçirmektedirler. Eğer küçük bir arazi parçasına sahip iseler, küçük çaplı çiftçilik ve hayvancılık ile meşgul olmaktadır. Buna rağmen, bu durumdaki insanların yılın pek çok zamanında işsiz kaldıklarını söylemek olanaklıdır. Her ne kadar kırdaki topraksız insanların, hangi dönemlerde çalışıyor olduklarını tam olarak belirlemek olanaklı değilse, Adana'da 256 mevsimlik işçi ile yapılmış mülakatlara dayanan küçük çaplı bir araştırmaya göre mevsimlik işçilerin yılda 60 günden az, ortalama 47 gün, çalışıyor oldukları ortaya konmuştur (Erkan, 1980:49). Bu araştırmaya göre yöredeki topraksız insanlar ise, yılda 59 gün kendi ev bahçelerinde (evi civarındaki küçük arazi), 63 gün mevsimlik işçi olarak, 9 günde çiftçilik dışı işler olmak üzere yılda toplam 131 gün çalış-

maktadır. Daha geniş anlamda, CAP'de 5 hektardan daha küçük olan (% 65.6) arazi sahipliği düşünüldüğünde, bu insanların kazandıklarının geçimlerine yetmeyeceği ve dolayısıyla büyük bölümünün ilaveten mevsimlik işçi olarak çalışıyor oldukları söylenebilir.

Yapılan mülakatlar ve odak grup çalışmalarından elde edilen verilere göre, sulamadan önce özellikle arazileri sulanmayan köylülerin sulu tarım yapıldığı ovadaki diğer köylere mevsimlik işçi olarak gittikleri tespit edilmiştir (ortalama köy nüfusunun % 10'u). Yapılan işin pamuk üretimi alanında olduğu belirtilmiştir. Barajdan sonra kendi arazilerinde sulamaya kavuşan bu köylüler, kendileri başka köylere işçi olarak gitmedikleri gibi dışardan işçi almaya başlar bir duruma gelmişlerdir. Ancak son yıllarda pamuk ekiminin oldukça azalmış olması ve yeni ürünlerin (mısır, soya) tarım makineleri aracılığı ile ekilip biçilmesi dışardan gelen işçiye gereksinimi azaltmış görünmektedir.

Yine verilere göre ova köylerinde kadının çalışması veya çalıştırılması konusunda elde edilen veriler şu şekildedir: Sulamadan önce, yörenin yerlileri olan köylerde hane halkından olan kadınların hiç bir şekilde ücret karşılığı başkasının işinde çalıştırılmadığı, en fazla kendi işlerinde –çok yaygın olmamakla birlikte- çalıştıkları tespit edilmiştir. Hatta yapılan mülakatlarda birbirlerinden bağımsız olarak şu düşünce dile getirilmiştir: “Bizlerde kadının çalışması, hele yevmiyeye başkasının tarlasında çalışması görülmüş şey değil. Biz açıktan ölsekte kadınlarımızı başkasının işinde çalıştırmayız. Ama muhacirlerde kadınlar çalışıyor...”. Göçmen köylerinde yapılan çalışmada, bu düşüncenin doğru olduğu görülmüştür. Bu köylerde özellikle sulamadan önce kadınların da erkeklerle birlikte ücret karşılığı başkalarının işlerinde çalıştıkları belirtilmiştir. Fakat sulamadan sonra ortaya çıkan gelir artışı, bu köylerde de kadının başkalarının işinde ücret karşılığı çalışmasını sona erdirmiştir.

DBR'da, ev ve/veya arazileri baraj rezervuar alanında kalarak yerlerinden edilecek ve/veya baraj civarındaki köylerdeki insanlardan bazılarının baraj inşaatında istihdam edilebilecekleri, en azından geçici de olsa onlara bir gelir kaynağı sağlanacağı öngörülmüştü. Fakat bu gerçekleştirilmemiş ve ancak baraj inşaatında rezervuar alanında kalan köylerden çok az sayıda –daha çok arazileri tamamen rezervuar alanında kalan 6 köyden ve her köyden 10 –15 kişi olmak üzere toplam 70-80 kişi kadar- insan çalıştırılmıştır. Bunlar vasıfsız olup daha çok inşaat işçiliğinde istihdam edilmişler ve baraj inşaatı bittikten sonrada işlerine son verilmiştir.

Kırdan kente göçün işgücü bulma üzerindeki etkisinin ne olduğu; göçün işçi kıtlığına yol açıp açmadığı konusu incelendiğinde ise şu bulgular elde

edilmiştir: Yörede arazi küçülmeleri sonucunda gerçekleşen göçlerin işgücü bulma üzerinde çok fazla bir etkisi olmamıştır. Çünkü tarımda sürekli bir modernizasyon görülmekte ve pek çok insanın yaptığı işi artık makineler yapmaktadır. Ayrıca işgücü kıtlığının hissedilmemesinin bir diğer nedeni de yörede pamuk ekiminin giderek azalmış olmasıdır. Ancak genel bazda konuya bakıldığında ve özellikle pamuk ile ilgili işçi gereksinimi düşünüldüğünde farklı bir durumun yaşandığını söylemek olanaklıdır. Diğer bir deyişle, GAP'ın devreye girişi ile buralarda işçi sıkıntısı çekilmeye başlandı. Pamuk özellikle mevsimlik işçiye en çok gereksinim duyulan bir ürün. Fakat son yıllarda pamuğun para etmemesi, girdi fiyatlarının artması, pamuk üretimini yapılamaz noktasına getirdi. Ancak % 5'lik bir alanda pamuk ekiliyor denebilir. Bu durum, işçiye olan ihtiyacı azalttı. Fakat fıstık üretiminde zaman zaman işçi sıkıntısının çekildiği belirtilmiştir. Bu işgücü açığı daha çok Haruniye-Düziçi köylerinden karşılanmaktadır. Pamuk içinse yine Doğu'dan işçi gelmektedir. Fakat bu işçilerin sayısı da son yıllarda çok azalmıştır. Bu değişimi şu mülakat notları daha açık bir şekilde göstermektedir:

GAP devreye girmeden yöreye, GAP bölgesinden mevsimlik işçi çok gelirdi. Girdilerde o kadar pahalı değildi. GAP devreye girince o mevsimlik işçiler artık bölgeye gelmez oldular. GAP bölgesinde tarım işçiliği yapmaya başladılar. Hatta bazılarının buradaki pamuk ile ilgili deneyimlerinden hareketle orada pamukçuluğa başladığını, pamuk yetiştirdiğini bile duyduk. Hal böyle olunca, bu bölgede pamuk ekmek artık pahalıya mal olmaya başladı. Bunun üzerine çiftçi ne yaptı? Ekip biçmesini değiştirdi. Artık daha az kişi bu bölgede pamuk ekiyor. Toplam sulanan arazinin ancak % 5'inde pamuk ekimi yapılıyor. Pamuk eskiden en fazla ekilen ürün iken bugün onun yerine daha çok mısır, soya, narenciye ve yerfıstığına ağırlık verildi (A.A.-DSİ VI. Bölge Müdürlüğü).

Tarımda modern girdiler hemen benimseniyor. Bu yörenin çiftçisi yeniliğe açık. Örneğin yeni bir makina çıktığında insanlar onu satın alıp kullanıyorlar. Fakat bu modern girdiler, işgücü ihtiyacını önemli ölçüde azalttı. Bir de pamuk üretiminin oldukça azalması GAP'ın işçisinin GAP'ta kalmasına yola açtı. Ancak buna rağmen modern girdiler yine de gençler arasında bir gizli işsizlik yarattı diyebiliriz. Yani gençler tarlalarda çalışıyor görünüyorlar ama aslında işsizler (B.A.).

GAP faaliyete girmeden ve bu yörede pamuk ekiliyorken daha çok doğudan (Urfa) mevsimlik işçiler gelirdi. Özellikle bahar ve yaz aylarında ve pamuk çapalama ve toplama için gelir ve 2-3 ay süreyle kalırlardı. İş bittiğinde kendi memleketlerine dönerlerdi. Fakat GAP'ın devreye girmesi ve pamuk üretiminin yörede giderek azalması, mevsimlik işçi gelişini neredeyse

ortadan kaldırdı. Diğer ürünlerde zaten mevsimlik işçiye ihtiyaç olmuyor. Hala gelen var ama çok çok az. Gelenler yine pamuk işi için geliyor. Daha çok Mayıs ve Haziran ayları boyunca pamuk çapalamak, Eylül ve Ekim ayları boyunca pamuk toplamak için gelirler. İş bittiğinde tekrar memleketlerine giderler. Burada kalan olmaz. Belki bir adam çobanlık falan bulduysa kalır (H.B. M.).

Gelir: Proje ile özellikle arazileri sulama imkanına kavuşmuş olan yöredeki insanların gelirlerinde de önemli artışların olduğunu ve bunun sosyal yaşama etkilerde bulunduğunu söylemek olanaklıdır. Aşağıda verilmiş olan mülakat notları bu artış ve yarattığı sosyal değişimleri açıkça göstermektedir:

Sulamadan sonra yörede gelir en az 4 kat arttı. Örneğin, daha önce dönüm başına 70-80 kg pamuk alınırken bu, en az 300-350 kg'na, hatta bazı yörelerde 500-600 kg/dönüm'e kadar çıktı. İnsanlar ne yaptılar? Para çok olunca, tabi herkes değil ama bazıları çocuklarına yatırım yaptılar. O yöreye, yani özellikle Kadirli-Kozan civarına bakın, baraj öncesi kuşak ile baraj sonrası kuşak arasında eğitimsel olarak çok önemli farklar var. İlk kuşak cahil, eğitimsiz. Çoğu 2-3 eşliydi. Para bol olunca, pek çoğu çocuklarını İstanbul'da, özel okullarda –orta okul ve liselerde- okuttular. Daha sonrada yüksek tahsil için Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika'ya gönderdiler. Ama bu kuşakta tek eşli evliliğe döndüğü görülmektedir. Artık yörede 2-3 karı ile evlenen pek rastlanmıyor. Bunda eğitimin çok önemli rolünün olduğunu düşünüyorum. (A.T., DSİ VI. Bölge Müdürlüğü).

• Yaşamımızla ilgili her konuda değişiklikler oldu. Evlerimizin biçiminden, inşaatından kıyafetlerimize kadar her şey daha hızlı değişmeye başladı. Gelir artınca eski, huğ olan evler betonarme oldu. Eski evler tek göz iken çok odalı evlere sahip olduk. Banyo tuvalet yok iken bunlar yeni evlerde ayrı mekanlar olarak inşa edildi. Ayrı mutfak yokken ayrı mutfaklar oldu. Pencere-ler naylon iken cam oldu. Evlerin içine kadar içme suyu taşındı. Hayat şehirdeki gibi oldu. Eskiden tüm aile, kardeşler bir arada aynı evde yaşarlarken, artık herkesin ayrı evi oldu. Bireyselleşme hızlandı. Eskiden kışın bir evde köylüler bir araya gelir otururlar, muhabbet ederlerdi. Herkesin evi olunca hele televizyonda gelince artık herkes kendi evinde oturmaya, haliyle komşularıyla daha az görüşmeye başladı. Eskiden köyde herkes birbirinin içini dışını bilirdi, şimdi ancak bir cenaze veya düğün olursa köylü bir araya geliyor. Bu daha iyi canım. Neydi o eskiden koyun gibi hep birbirimizin üstünde yaşardık. Tabi birde herkesin traktörü, arabası (otomobil, a.ç.) olmaya başladı. Çocuk sayısında önemli azalmalar oldu. Babalarımızın 8-9 çocuğu varken şimdi bizlerin 2 bilemedin üçü geçmiyor. Eskiden geçirmek

için çok adama ihtiyaç vardı onun için çok çocuk yapıyorlardı. Hatta bir kadın yetmiyor iki-üç karıyla evlenen çıkıyordu. Şimdi öyle mi? Makinalar her şeyi yapıyor. Bu durum çocukların okumasına da imkan veriyor. Eskiden köylü çocuğunu çifte çobana yada yevmiyeye gönderirdi. Şimdi okutuyor, dershaneye gönderiyor. Şimdi artık köyümüzden çıkmış mühendis, avukat, öğretmenlerimiz var. Artık iki-üç karıyla evlenen de kalmadı. Artık herkes tek eşli. ... Ha birde giyim kuşam demiştiniz. Tabi para olunca güzel elbiseler de oldu. Eskiden bir gömüğümüz, bir pantolon ve ayakkabımız olurken sulamayla gelirimiz artınca her birimizin bir kaç gömüğü, ayakkabısı, pantolonu oldu. Hele televizyonda gelince insanlar televizyonda gördüklerini almaya başladılar. Kıyafetten buzdolabı, çamaşır ve bulaşık makinasına kadar her şeyleri oldu. Şimdi kadınlar daha rahat. Şehir evlerinde ne varsa köy evlerinde de aynısı var. Şimdi şehirdeki gibi düğünler yapılıyor. Başlık maşlıkta kalktı. Tabi çok eskilerdeki örf adetler değişti. Örneğin pek görücü usulü kalmadı. Şimdi çocuk istemezse kız olsun oğlan olsun zorla evlendirebilir misin? Eskiden babası kızım seni falana verdim dermiş olay bitirmiş. Gerçi bu kötü bir şey. Şimdi hiç olmazsa sen buldun sen aldın diyoruz. Çocuk sana bahane bulmuyor. Anlayacağın her şeyimiz değişti". (Ad. Al. A.L. T.Ö. A.).

Buna ilaveten yapılan mülakatlarda gözle görülen bir şekilde bireyselleşmenin ön plana çıktığı, bireysel çıkarların hatır-gönül ilişkilerinin yerini aldığı, paranın ve mal-mülk sahibi olmanın bireyin statüsünü yükselten faktörler oldukları tespit edilmiştir. Kardeşler arasındaki ilişkilerin bile çıkar temeline dayandığı görülmüştür. Özellikle yatay hareketlilik (yakın kent merkezlerine günü birlik gidiş gelişler) ve TV, kapalı köy toplumundan pazara açık, pazar için üretim yapan ve dışarıyla daha fazla bütünleşmiş bir yapı ortaya çıkarmıştır denebilir. Tabi bundaki en temel faktör, sulamayla birlikte eskiye oranla gelirden bir kaç kat artışın meydana gelmiş olmasıdır.

Ek olarak, sulamadan önce ikinci ürünün bilinmediği ve ikinci ürün ekiminin sulama sonrasında ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Daha önce genellikle buğday, mısır, yer fıstığı, patates, karpuz ve pamuk (sadece sulanabilen alanlarda) tek ürün olarak elde edilirken, sulamadan sonra bu ürünlerin yanısıra özellikle yer fıstığı, mısır, soya ve susam ikinci ürün olarak elde edilmeye başlanmıştır. Ayrıca 1980'li yıllarda pamuk ekimi çok karlıydı. İnsanlar asıl gelirlerini pamuktan elde ediyorlardı. Yörede pamuğa dayalı küsbe, yağ, çırçır ve iplik fabrikaları kuruldu. Sonuç olarak özellikle Adana ilinde kişi başına düşen gelirden önemli bir artış meydana gelmiştir. Bununla birlikte Adana'nın 1999 yılında 3,500 \$'lık kişi başına düşen geliri, Osmaniye'nin kişi başına düşen gelirinin neredeyse iki katıdır. Osmaniye'nin ekonomisi ağırlıklı olarak tarımsal üretime dayalıdır.

Sulamamın başlamasıyla birlikte ovada çiftçilerin ekonomik durumları, daha öncede belirtildiği gibi, sulama öncesi döneme oranla oldukça iyileşmiş ve yetiştirilen ürünlerde önemli verim artışı sağlanmıştır. Bu ürünler, sırasıyla soya fasulyesi, mısır, pamuk, yerfıstığı ve değişik sebzelerden oluşmuştur. Yörede özellikle buğday üretiminde de verim artışı elde edilmiştir. Bilindiği üzere mevsim yağışları yeterli olduğundan buğday için sulamaya gereksinim duyulmamaktadır. Ancak Çiftçi Eğitim Servisi çalışmaları sonucunda, üreticinin teknik konularda aşama kaydetmesi ve daha önce yapılmayan sürme hastalığı (*Tilletia foetidae*) ile tohum ilaçlaması mücadelesi ve ekim nöbetinin değiştirilmesiyle yabancı ota karşı verilen mücadele sonucunda verimde % 34'lük bir artış sağlanmıştır. Bu artışta, daha önce Meksika kökenli buğdayların yerini İtalyan kökenli Orso'nun almasında katkıları olmuştur. Diğer ürünlerde de (yer fıstığı, susam, patates, mısır, çeltik, soya, seracılık, turuncgiller (portakal, mandalin, limon) önemli ölçüde artışlar olmuştur. (Detaylı bilgi için bkz. Çiftçi Eğitimi Servisi Kapanış Raporu). Ovadaki tarımsal üretimin parasal değeri, 1998 verilerine göre, 90 Milyon Dolar'dır. Aşağıdaki mülakat notu, yaşanan değişimleri özetlemektedir:

Gelir artışı ertesi yıl hemen tarım makinalarına yansdı. Herkes başta traktör olmak üzere gerekli olan bütün tarım makinalarını aldı. Tabi 10-15 dönüm alanları kastetmiyorum. Makinaların alınması ve gerekli gübre ile ziraai ilaçları satın alabilme imkanı bu yöredeki çiftçilerin modern tarıma geçişlerini sağladı. Buradaki çiftçi öyle bir hale geldiki yeni bir makina, ilaç veya gübre çıksın hemen ondan edinme ve kullanma yoluna gidiyor. Çiftçilerin sulamadan önceki ilk kuşağı cahildi. Gelir normal bir hayat sağladığı için okumak da pek yoktu. Ancak barajdan sonra gelir bir kaç kat artınca özellikle büyük toprak sahibi olanlar çocuklarını İstanbul'daki Galatasaray ve diğer yabancı isimli okullarda okutmaya başladılar. Bu durum halen devam ediyor. Buralardan mezun olan çocuklar, üniversite eğitimlerini de çoğunlukla Amerika ve Avrupa gibi gelişmiş ülkelerde yapmaya başladılar. Hatta bunların bazıları ziraat üzerine dışarıda tahsil gördü ve buraya dönünce modern tarım tekniklerini uygulamakla kalmadılar, uluslararası ziraat borsalarını, örneğin Amerika ve İngiltere pamuk borsalarını da izlemeye başladılar. Bunu internet aracılığı ile yapıyorlar. Sayıları fazla olmasada, bu gün bu yörede bilgisayarlı tarım yapan çiftçiler bulunmaktadır (B.A.).

Sulama: Yörede baraj öncesi kuru tarım tekniği uygulanıyordu. Baraj ile birlikte sulu tarıma geçildi. Ceyhan sulamasının su kaynağı Ceyhan Nehri'dir ve baraj yerinde Ceyhan Nehri'nin yıllık akımı 5.20 milyar m³/yıl dır. Kuraklık yıllarında yıllık rezervuara net su akışının sulama talebinin üç katı olacağı varsayılmıştı. Fakat yukarı nehirde inşa edilmekte olan barajlar dikkate alınmadan bu öngörüde bulunulmuş ve ayrıca yörede, ikinci ürün de

hesaba katılmamıştır. Bu iki olumsuz etki özellikle ikinci ürün ekim hazırlığı aşamasında suyun talebi karşılayamamasına yol açmıştır.

Sulama kapasitesinin 97.000 ha olarak uygulanması öngörülmüş olmasına karşın gerçekleşen sulama miktarı yerçekimi ve pompalı olmak üzere 147.000 hektardır. Aslantaş Barajı ile gerçekleştirilen toplam sulama alanı ise 113 241 hektardır. Elde edilen verilere göre, sulama sahasında 52 708 parsel vardır. Çiftçi (mükellef) sayısı ise 32 389 dur. Sulamadan istifade eden toplam köy sayısı 108 dir. Ayrıca Ceyhan ilçesine bağlı 4 adet mahalle de sulamadan yararlanmaktadır. Kısacası, havzada sulamadan istifade eden toplam kırsal yerleşim birimi sayısı 112 dir. Bu bölgede DSİ'ne bağlı şu işletme başmühendislikleri görev yapmaktadır: (1) Ceyhan İşletme Başmühendisliği, (2) Kadirli İşletme Başmühendisliği, (3) Kösreli İşletme Başmühendisliği, (4) Osmaniye İşletme Başmühendisliği. Ayrıca yörede toplam 17 sulama birliği görev yapmaktadır. 1993 yılından itibaren sulama, çiftçilerin kurmuş oldukları sulama birliklerine devredilmiştir. Bölgede yağmurlama-damlama sulama sistemi 1979 yılından itibaren hızla gelişmiştir. 1983 yılı sonu itibarıyla ekim alanının % 85'i bu sulama sistemiyle sulanmaya başlanmıştır. Geriye kalan % 15'lik kısımda ise karık usulü sifonla sulamaya devam edilmektedir. "Eski sulama biçiminin değişmesi ile yavru döllerdeki çürüme önlenmiş ve karpuzda % 264'lük bir verim artışı elde edilmiştir" (AZO).

2.3.4. Turizm

Karatepe-Aslantaş açık hava müzesi, baraj çevresindeki en önemli turistik yer ve Osmaniye'ninde tek müzesidir. Proje dökümanında turizm ve eğlence fayda, maliyet ve etkilerine sınırlı olarak yer verilmiştir. Bununla birlikte, küçük bir haçlı kalesinin sular altında kalacağı, Hitit eserlerine ulaşımın geliştirileceği ve barajın arkeolojik yapıyı olumsuz yönde etkilemeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca baraj suyunun diğer tarihi eserlerin batmasına yol açmayacağı vurgulanmıştır. Karatepe harabelerinden dolayı, özellikle Prof. Dr. Halet Çambel'in yoğun çabaları sonunda, baraj ilk tasarlanan gövde yüksekliğinden 12,5 m daha aşağıya çekilmiş ve böylece müze sular altında kalmaktan kurtulmuştur. Aslında DSİ'nin öncelikle ekonomik kaygıyı önde tuttuğu ifade edilmiştir. Ancak burada, Çambel'in dönemin hükümeti ve özellikle de Turizm ve Kültür Bakanlıkları nezdindeki girişimleri sonucu projede yükseklik açısından değişikliğe gidildiği belirtilmiştir. Bu tasarım değişikliğinin, planlanan çıktılar üzerinde bir değişikliğe sebep olup olmadığı konusunda gündeme getirilmiş ve şu bilgiler alınmıştır: "Baraj yüksekliğinin 12,5 m aşağıya çekilmesi, öyle büyük bir kayba yol açmadı. Sadece depolamayı etkiledi. Önce su birikip enerjiye verilecekti; seviye inince su di-

rekt enerjiye verildi. Dolayısıyla aşağı çekme, projenin çıktıları üzerinde pek olumsuz bir etkiye yol açmadı” (B.A. DSİ VI. Bölge Müdürlüğü).

2.3.5. Kadının Konumu ve Miras

Kadınların ana uğraşları günlük ev işlerinden oluşmaktadır. Yapılan mülakatlardan öğrenildiği kadarıyla, yöredeki yerli insanlar ne kadar yoksul olurlarsa olsunlar, kadınlarının ev dışında çalışmalarına izin vermemektedirler. Bu durum, hem baraj öncesi ve hem de baraj sonrası değişmemiştir. Oysa, bölgeye sonradan yerleştirilmiş olan Doğu Avrupa ve Balkan kökenli göçmenlere bakıldığında; onların, özellikle sulama öncesinde ek bir gelir getirmesi amacıyla kadınlarının dışarıda, başkalarının işlerinde çalışmalarına izin verdikleri ve bu durumun hiçte yadırganmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte bu kişiler, özellikle sulamadan sonra kadınlarının dışarıda çalışmayı bıraktıkları ve çoğunlukla ev işleri ile meşgul olduklarını ifade etmişlerdir. Bu değişikliğin temel nedeni, sulamadan sonra gelirdeki artışın kadının ek bir gelir için dışarıda, başkasının işinde çalışmasına gerek bırakmadığı biçiminde dile getirilmiştir. Kadınların evde kalması, onların kendi ev işlerini daha verimli bir şekilde yapmalarına, çocuklarına (bakım ve yetiştirme) daha fazla zaman ayırmalarına ve kendilerine ayıracakları daha fazla bir serbest zamanlarının olmasına yol açmıştır.

Bu araştırmanın önemli bulgularından bir diğeri ise kız ve erkek çocukların aldıkları miras ile ilgilidir: Elde edilen veriler, mirasın kız ve erkek çocuklar arasında eşit oranda paylaşılıyor olduğunu ortaya koymuştur. Proje öncesi dönemde, özellikle arazilerin susuz ve gelir düzeyinin düşük olduğu köylerde, mirasın kız ve erkek çocuklar arasında eşit paylaşılmadığı, hatta bazı yörelerde kız çocuğuna mirastan hiç pay verilmediği; ancak baraj sonrası gelir artışının, kadının eğitim düzeyini yükseltmekle kalmayıp onu bir anlamda dış dünya ile benzeştirdiği ve entegre ettiği ve bununda kızların kendi erkek kardeşleri gibi mirastan eşit pay almalarına yol açtığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla bir bütün olarak kadının konumunda barajdan sonra önemli ölçüde bir yükselmenin olduğunu söylemek olanaklıdır.

2.3.6. Yerlerinden Edilen ve Yeniden Yerleştirilenlerin Ekonomik Aktiviteleri

Yerinden edilmiş ile yeniden yerleştirilmiş insanların yaşam standartları karşılaştırılacak olursa, yerinden edildikten sonra Adana'ya göç etmiş ve yerleşmiş olanların, en yüksek yaşam standartına sahip oldukları tespit edilmiştir. Bu kişiler çoğunlukla endüstride iş bulmuş ve düzenli bir gelirle birlikte sigortalı vb. olmuş, çocukları büyük kent olanaklarından yararlanmışlardır. Kategorilendirmenin ikinci sırasında, Kahramanmaraş'ın Feriye Kö-

yü'nde kırsal iskana tabi tutulmuş olanlar, üçüncü sırasında Ceyhan İlçesi Büyükmangıt Köyü'ne kendi istekleri ile göç edip yerleşenler ve dördüncü, son sırada ise Osmaniye, Ceyhan, özellikle de Kadirli, Kozan ve Düziçi kent merkezlerine göç edip yerleşenler sayılabilir. Yaşam standartları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi aşağıda verilmiştir.

Düziçi'ne yerleştirilenlerin neredeyse tamamı vasıfsız işçilerdir. Daha çok gündelik inşaat işleri (amelelik) ile Ceyhan Ovası'nda yerfıstığı ve hatta Karadeniz'de fındık hasatı işlerinde mevsimlik işçi olarak çalışmakta ve yaşamlarını bu şekilde kazanmaktadırlar. Kısacası nerede ve nasıl iş bulurlarsa orada ve o işlerde yevmiye karşılığı çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Bazıları, evlerinin etrafındaki küçük bahçelerde kendi ev ihtiyaçları için soğan, patates, domates, patlıcan ve biber gibi sebzeler yetiştirdiklerini belirtmişlerdir. Bir kaç kişininde eski köylerinde küçük çaplı çiftçilik yaptığı ve yaşamlarını bu şekilde kazandığı tespit edilmiştir.

Kahramanmaraş'ın Ferhuş Köyü Atızı Mahallesi'ne yerleştirilenler, kendilerine KHGM'nce tahsis edilmiş, verilmiş olan arazilerde (aile başına ortalama 18 dönüm) çiftçilik yapmaktadırlar. Bu arazilerde çoğunlukla pamuk yetiştirilmekte ve çok az oranda da buğday ekimi yapılmaktadır. Bazı ailelerin, yine KHGM'nce 'donanım kredisi' çerçevesinde kendilerine verilmiş olan aile başına birer süt ineklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, hemen hemen her ailenin tavuk ve hindi gibi kümes hayvanları da mevcuttur. Aynı şekilde, evlerinin önündeki küçük bahçelerde kendi ihtiyaçları için domates, patlıcan, soğan ve biber gibi sebzeler de yetiştirilmektedir. İlk başlarda çok sıkıntılar çekmiş olduklarını ama şimdi durumlarının daha iyi olduğunu ifade etmişlerdir. Şu mülakat notu konuyu daha iyi özetlemektedir denebilir:

Barajda su tutulmaya başlanmasıyla yerimizi terk ettik. Bu evlere yerleştirilinceye kadar Kızılay çadırlarında kaldık. Ekmeğimizi el işine giderek yevmiyecilikle kazandık. Tabi o günler çok zor günlerdi. Çok zor şartlarda yaşadık. Şimdi, o günlere göre çok daha iyi. Şimdiki halimizden daha çok memnunuz. (Atızı, eski Gökahmetli Köyü'nden H.K.).

Ceyhan ilçesi Büyükmangıt Köyü'ne kendi istekleri ile göç edip yerleşenler -25 aile- burada kendi kamulaştırma bedelleri ile aile başına ortalama 15-25 dönüm arazi satın almışlar ve genellikle, bu arazilerde çiftçilik ile uğraşmaktadırlar. Ayrıca her aile inek, tavuk, hindi ve kaz gibi kümes hayvanlarınınada sahiptir. Sahip olunan arazi, tüm aile bireylerinin çalışma ve yaşamlarını buradan kazanmalarına yetmediği için, özellikle gençlerin çoğunluğu çevre köyler ile Ceyhan ilçesi kent merkezinde (köye 2 km uzaklıktadır) gündelik işlerde tarım işçisi veya amele olarak yevmiye karşılığı ça-

İşmektedirler. Bu köylülerde yukarıda bahsedilenler gibi, aynı şekilde kendi evlerinin önündeki küçük bahçelerde kendi ihtiyaçları için domates, patlıcan, patates ve soğan gibi sebzeler yetiştirmektedirler.

Yerlerinden edilmiş olan ve kendi istekleri ile Adana'ya yerleşmiş, çoğunlukla sanayide düzenli iş bulmuş olanların, elde edilen verilere göre, işlerinden emekliye ayrıldıkları tespit edilmiştir. Çocuklarının ise kentte değişik alanlarda iş kurdukları veya çalışıyor oldukları belirlenmiştir.

Yerlerinden edilmiş olan diğer kişiler ise **Osmaniye, Ceyhan ve Kadırlı** kent merkezlerine göç etmiş ve buralara yerleşmişlerdir. Bu kişiler, çoğunlukla vasıfsız işçi olarak buldukları günlük her türlü (tarım işçiliği, inşaat ameleliği vb.) işte çalışarak yaşamlarını kazanmaktadırlar. Bazılarının ise seyyar satıcılık yaptıkları tespit edilmiştir.

2.3.7. Projeden Sonra Deavam Etmiş Olan Yardımlar

Bilindiği üzere barajdan etkilenen insanları iki ana gruba ayırmak olanaklıdır: Bunların ilki, arazi ve/veya evleri rezervuar alanında kalmış olan köylüler. İkincisi ise havzada olupta taşkından kurtulan ve sulamadan istifade eden köylülerdir. İlk gruba ne tür desteklerde bulunulmuş olduğu 'kamulaştırma' ve 'yeniden iskan' bölümlerinde açıklanmıştır. İkinci gruba ise verilen destek şu şekildedir: Baraj inşaat kararının kesinleşmesi ile yörede 1974 yılında 'Çiftçi Eğitim Servisi' çalışmalarına başlanmıştır. Bu çalışmanın amacı, yeni sulamaya açılan alanlarda, çiftçilere sulu tarım ve bitki yetiştirme tekniklerini öğretmek, birim alandan en yüksek verimi almak olmuştur. Böylece gelir düzeyi artacak olan çiftçilerin sosyal yaşamlarında olumlu değişikliklerin gerçekleştirileceği varsayılmıştır.

Dünya Kalkınma Bankası ile yapılan anlaşmada, her ilçede 2 tarla, 1 ziraat mücadelesi, 1 sulama, 1 hayvancılık konusunda ziraat yüksek mühendisi; yine her ilçede 10 ziraat teknisyeni ve 22 formen ile hizmet yapılması öngörülmüştü. Ancak buna karşın, projenin başlangıcı olan 1974 yılında 3 ilçede (Ceyhan, Osmaniye ve Kadırlı) toplam 2 ziraat yüksek mühendisi, 7 ziraat teknisyeni ve 4 araç ile çalışılmıştır. 1983 yılında çalışmalar, 11 ziraat yüksek mühendisi, 23 ziraat teknisyeni, 7 ev ekonomisti ve 24 formenle yürütülmüştür. Üç ilçede 10 'Köy Grubu Ziraat Teknisyenliği' faaliyete geçirilmiştir. Alanda çalışan elemanlar, ayda bir kez merkezde toplanarak görüş alışverişinde bulunmuşlar; ilgili sorunlar ve çözüm yolları üzerinde eğitim çalışmalarını gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca zaman zaman verilen kurs ve seminerlerle yöre çiftçisine en son tarımsal bilgiler verilmiştir. Kuruluşundan 1983 yılı sonuna kadar bu proje çerçevesinde projeye alınan saha, köy sayısı, çiftçi aile sayısı ile nüfusları şu şekildedir:

Table 6: Arazi, Köy ve Çiftçi Aileleri Sayıları ile Çiftçi Eğitim Servisi Projesinden Yıllara Göre Yararlananlar

YILLAR	Arazi (Da)	Köy Sayıları	Çiftçi Aile Sayısı	Nüfus
1974	175 665	14	3 136	20 352
1975	240 160	18	3 686	23 200
1976	358 983	28	5 147	32 353
1977	591 733	47	7 307	44 668
1978	659 846	55	8 303	49 863
1979	678 543	57	8 577	51 683
1980	738 528	63	9 480	56 389
1981	859 410	72	11 133	83 206
1982	842 000	72	10 674	73 907
1983	823 552	78	11 402	80 369

Kaynak: T.C. Tarım-Orman ve Köyişleri Bakanlığı Ceyhan-Aslantaş Çiftçi Eğitim Servisi Proje Liderliği Kapanış Raporu (1974-1983), Şubat 1984, Ceyhan.

Çiftçi Eğitim Servisi, sulamada kullanılacak olan aletler konusunda da çiftçileri eğitmiştir. Örneğin sifon, karık sifonu, lister çapa ve tava makinası uygulamalı olarak çiftçilere gösterilmiş ve kullanmaları sağlanmıştır. Ayrıca gübreleme konusunda da fır-fır gibi gübreleme makinaları devreye sokulmuştur. İlaçlı mücadele için makinaların (ör., pulverizatör) kullanılması sağlanmıştır. 1973 yılından 1983 yılı sonuna kadar 'Traktör Kullanma ve Bakım Kursları'nda 1150 çiftçiye kurs belgesi verilmiş ve traktör ehliyetleri almaları sağlanmıştır. Bu dönemde, çiftçilerin satın almaları zor olan balya makinası, çayır biçme makinası, fidan burgusu ve seyyar selektör gibi makinalar kiraya verilerek çiftçilerin hizmetine sunulmuştur.

Bu eğitim projesinin yanısıra devlet tarım kredileri vasıtasıyla da çiftçilere destek hizmeti sunulmuştur. Bölge çiftçisi, Tarım Kredi Kooperatifleri, TC. Ziraat Bankası ve az oranda da olsa özel bankalardan krediler almıştır. Özellikle sulamadan önce devletin verdiği krediler miktar olarak yetersiz olduğu için bazı çiftçilerin tefecilerden faizli borç para aldıkları ve daha sonra bunları ödemekte güçlüğü düştikleri için problemler yaşadıkları ifade edilmiştir. Sulamadan sonra özellikle ikinci ürünün devreye girmesi ile gelirlerde artış olmuş ve peşin, dolayısıyla ucuz alımlar maliyeti düşürmüştür. Bu durum ise daha fazla gelir artışı sağlamıştır. Buna rağmen çiftçiler yine de Tarım Kredi Kooperatifleri ile Ziraat Bankası'ndan krediler kullanmışlardır. Fakat alınan kredilerin geri ödeme oranları düşük olmuştur. Bunun nedeninin, çiftçinin verimli geçen yıllarda yeni yatırımlara yönelmesi ve özellikle

devlet kuruluşlarına olan borcun zamanında geri döndürülmesini sağlayıcı tedbirlerin yeterli olmamasıdır denebilir.

1974 yılında çalışmalarına başlayan Aslantaş Çiftçi Eğitim Servisi bölge tarımına şu konularda katkılarda bulunmuştur:

1. Bölge çiftçisine, sulama zamanı, sulama aralığı, bir sulamada verilecek su miktarı, sulama sistemleri, sulamada kullanılacak araçlar gibi sulu tarım teknikleri öğretilmiştir.
2. Çiftçilere, tarımı yapılan bitkilerin yetiştirilme teknikleri öğretilmiştir.
3. Bölgeye yeni bitkilerin, örneğin soya, girmesi ve benimsenmesi sağlanmıştır.
4. Aynı arazide sürekli aynı bitkilerin yetiştirilmesinin hastalık ve zararlıların çoğalmasına yol açacağı çiftçilere anlatılarak münavebe uygulanması sağlanmıştır.
5. Daha önce ikinci ürün bilinmezken bu gün özellikle buğday alanları yeni ürünler için kullanılmaktadır ve hemen hemen tüm yörede ikinci ürün ekimi yapılmaktadır.
6. Sera sebzeciliğinin geliştirilmesi teşvik edilmiş ve seracılık yörede giderek yaygınlaşmıştır.
7. 1973 –1983 yılları arasında 11 402 çiftçi ailesi (80 369 nüfus) eğitilmiş ve tarım alanındaki bilgileri artırılmıştır.

Bununla birlikte özellikle proje ile yerlerinden edilmiş olan insanlara, KHGM'nün bir kısmına sağladığı yeniden yerleştirme hizmet ve çalışmalarını hariç, ne proje boyunca ve ne de proje sonrası her hangi bir konuda ek bir sosyal yada ekonomik hizmet veya yardım yapılmadığı, yeni yaşam ve yerleştikleri çevreye uyum sağlamada da her hangi bir yol gösterme ve/veya izleme çalışmasında bulunulmadığı, uygun bir program oluşturulmadığı gözlenmiştir. Aslında Türkiye'de, mevcut ilgili yasalarda bu tür konularda bir hizmet veya çalışmanın sunulmasını gerekli kılan yasal bir zorunlulukta ne yazıkki mevcut değildir.

2.3.8. Kazananlar ve Kaybedenler

Aslantaş Baraj Projesi bir bütün olarak göz önüne alındığında projeden değişik biçimde etkilenmiş olan insanlardan hem kazanan ve hem de kaybedenlerin olduğu tespit edilmiştir. Kazananlar, proje sonrası ortaya çıkan, taşkından korunma ile sulama olanaklarından yararlananlar; kaybedenler ise

proje dolayısıyla yerlerinden edilerek daha önceki yaşam standartlarının altına düşmüş olanlar olarak verilebilir. Bu iki grubu, kaybettikleri ve kazandıkları çerçevesinde şu şekilde vermek olanaklıdır:

2.3.8.1. Projeden Dolayı Kaybetmiş Olanlar

1. Yerlerinden edilmiş, tarımsal iskan yapılacağı söylenmesine karşın, Düziçi'nde kentsel iskana tabi tutulanlar. Bu kişiler, kendilerine kırsal iskan sözü verilmiş olmasına karşın, kentsel iskana tabi tutulmuşlardır. Elde edilen veriler, bu kişilerden hiç kimsenin kentsel iskandan ve maruz kaldıkları sonuçtan memnun olmadığını ortaya koymuştur. Kendilerini, her açıdan kaybedenler kategorisinde değerlendirmektedirler. Projeden dolayı çok acı çektiklerini, yıllarca ortallıklarda süründüklerini ifade etmişlerdir.
2. Baraj altında kalmış olan eski yerleşim yerinde orta ve büyük ölçekte toprak sahibi olupta kamulaştırma bedellerini almış, ancak bu paraları yatırıma dönüştürmemiş, kısa sürede tüketmiş olan orta ve büyük ölçekli toprak sahipleri. Bu kişiler, kendilerine her hangi bir konuda yol gösterilmediği için kısa süre sonra paralarını tükettiklerini ve vasıfsız işçi konumuna düştüklerini belirtmişlerdir. Bunların çoğu, yerlerinden edildikten sonra Kadirli'ye yerleşmiş olanlardır. Benzeri sonuçlar, GAP bölgesinde elde edilmiştir (Sosyoloji Derneği, 1994; Gökçe, 2003).
3. Köylerinin merkezi yada evleri rezervuar altında kalmamış olmasına rağmen arazileri su altında kalan ve hala bu köylerde yaşayan aileler. Bu aileler, aldıkları kamulaştırma bedeli ile yakınlarında alacakları toprak olmadığı için ve köylerindeki göç etmedikleri için zaman içerisinde aldıkları paraları herhangi bir yatırıma dönüştürmeden tüketime yönlendirmiş ve bir süre sonra da tüketmişlerdir. Bununla birlikte, yine de bazıları, aldıkları kamulaştırma bedelleri ile hayvan almışlar ve hayvancılığa başlamışlardır. Fakat yörenin 'Milli Park' ilan edilmesi, bu kişilerin hayvancılık yapma olanaklarını ortadan kaldırmış ve bunlarda diğerlerinin konumuna düşmüşlerdir.
4. Genel anlamda işçiler. Sulamadan sonra gelirden meydana gelen artış, çiftçilerin yeni tarımsal teknolojilere sahip olmalarına olanak vermiştir. Bu nedenle eskiden el emeği ile yapılan pek çok iş artık makinelerle yapılmaya başlanmıştır. Bu teknolojiler, işgücüne duyulan gereksinimi, çoğunlukla ortadan kaldırmış ve pek çok tarım işçisi işini kaybetmiştir. Diğer bir deyişle, makinanın işçinin yerini alması, çiftçilerin işgücü harcamalarından tasarruf sağlamalarına yol açmıştır. Bununla birlikte, ilk başlarda pamuk üretimi yapılıyor iken, özellikle mevsimlik işçi sayısının

da bir artış olmuş ancak son 10 yıldan beridir giderek artan maliyet fiyatları ile pamuk fiyatlarındaki yetersiz artış, ekip biçimi daha çok makinalarla yapılan diğer ürünlere yönlendirmiş ve özellikle 1990'dan sonra her yıl giderek artan, pamuk ekiminden vazgeçme de tarım işçilerine olan talebi azaltmış ve yörede tarım işçiliği oranı oldukça azalmıştır. Pamuğun yerini alan mısır ve soya fasulyesi gibi yeni ürünlerde işçiye çok fazla gereksinim duyulmamaktadır; ekip-biçme işlemi, tamamen makinalar aracılığı ile yapılmaktadır. Sonuçta, pek çok mevsimlik ve/veya sürekli işçiye olan talepte önemli bir azalma olmuştur. Bu durum ise, bu işçilerin yaşamlarını kazanmaları konusunda sıkıntılar ortaya çıkarmış ve bu insanları yeni arayışlara itmiştir. Bu nedenle, mevsimlik ve sürekli tarım işçilerini de 'kaybedenler' kategorisinde değerlendirmek olanaklıdır.

5. Ovada olup baraj öncesi arazilerini Ceyhan Nehri'nden, su parası ödemedi sulayıpta şimdi sulama için para ödemek zorunda kalan köylüler. Barajdan önce, özellikle arazileri nehir yatağı kenarında olan çiftçiler, arazilerini nehir suyundan bedava olarak suluyorlardı. Fakat baraj inşa edildikten sonra, çiftçiler sulama kanalları aracılığı ile temin ettikleri sulama suyu için para ödemek zorunda kaldılar (dönüm başına yaklaşık 3 ABD Doları). Bu durum da, söz konusu çiftçiler için bir kayıp olarak değerlendirilebilir. Buna rağmen aynı çiftçiler, proje ile ilgili genel bir değerlendirme yaptıklarında, baraj bir bütün olarak göz önüne alındığında, sonuçtan çok memnun olduklarını, en azından artık taşkın tehdit ve korkusu ile yaşamaktan kurtulduklarını ifade etmişlerdir. Aynı çiftçiler, barajdan sonra, yörede ikinci hatta bazen üçüncü ürün ekiminin de olanaklı hale geldiğini belirtmişlerdir. Projeyi bu açıdan değerlendirdiklerinde, kendilerini aynı zamanda 'kazanlar' kategorisinde de görmekte-dirler.
6. Köyleri rezervuar alanında kalan topraksız kimseler. Yapılan mülakatlarda bu tür kişilerin sayıca çok fazla olmadıkları tespit edilmiştir. Bu kişilerin neden kaybedenler kategorisine alındıkları şu şekilde açıklanabilir: Bu kişiler eski köylerinde, hemen hemen her zaman yevmiye ile iş bulduklarını, çobanlık ve küçük çaplıda olsa hayvancılık yaparak geçimlerini sağladıklarını ve ev kirası, yakıt parası ile su parası vermiyor olduklarını belirtmişlerdir. Oysa baraj sonrası yerleşmiş oldukları ilçelerde (özellikle Osmaniye, Kadırlı ve Düziçi) bütün bunlara para ödemek zorunda kaldıklarını; dahada kötüsü şimdi yaşadıkları yerlerde her gün iş bulmanın da olanaklı olmadığını ve yılın pek çok günü işsiz kaldıklarını; geçimlerini sağlamak için bazen İstanbul, Bursa hatta 15 – 20 günlüğüne

çoluk çocuk Karadeniz Bölgesi'ne fındık toplamaya gitmek zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.

7. Yerlerinden edilenleri kabul eden köyler. Bu köylülerin kayıpları daha çok şu alanda olmuştur. Kendi köylerinin sınırları içinde bulunan ve kendilerince mera veya arazi olarak kullanılan hazine arazilerinin yeni gelenler için iskan amaçlı olarak kullanılması, onların yararlandıkları toprak (mera ve arazi) miktarını sınırlandırmıştır.

2.3.8.2. Projeden Dolayı Kazanmış Olanlar

1. Baraj inşaatıyla arazileri sulama olanağına kavuşmuş olan köylüler. Sulama ile elde ettikleri ürün miktarları ve haliyle gelirlerinde önemli ölçüde bir artış olmuş ve bu durum yaşam koşullarına olumlu olarak yansımıştır. Ayrıca sulama, ikinci ürün elde etmeyi olanaklı kılmıştır. Şu mülakat notu bu kazanımları daha net bir biçimde vermektedir:

Baraj öncesi ve sonrası bir karşılaştırma yapılacak olursa şunlar söylenebilir: Barajın yapılması son derece yararlı. Keşke yapılmıyaydı diyecek hiç kimse çıkmaz. En azından bizim köyde. Çünkü sulamadan önce –ki ben 46 yaşındayım- ben de dahil çocukken arazisi sulu olan ovadaki başka köylere yevmiyeyle çalışmaya giderdik. Tersine, bize başka köylerden veya Doğudan işçi gelmeye başladı. Hatta bunlardan bazıları –ki bunlar Kürt kökenlidir- köyümüze yerleştiler. Şimdi toprak sahibidirler. Köyle kaynaştılar. Ancak çok çocukları var. Örneğin, 21 oyları var. Özellikle muhtarlık seçimlerinde rakip muhtarlar bunlara, oylarını almak için, şirin görünüyorlar, taviz veriyorlar. Örneğin, köyün ortak malı onlara kiraya veriliyor. Ama bunlar bizim köylülerle kirve oldular, muhacir köylerden kız aldılar. Cenazemize, hastamıza gelirler, katılırlar. Anlayacağın kaynaşp gittik işte. Bir de barajdan önce evlerimiz 'Huğ'du. Çatıları otlarla örtülürdü. İki yılda bir değiştirmek gerekiyordu. Barajdan sonra önce çinko levha çatılar, arkasından betonarme evler oldu. Barajdan önce tuvalet yoktu, artık tuvaletler evlerin içinde olmaya başladı. Millet traktör, otomobil almaya başladı. Bütün evlerde buzdolabı, TV, çamaşır, bulaşık makinası olmaya başladı. Evlerin içerisine kadar bedava su taşındı ve hala bedava. Daha önce köyün içinde tek çeşme vardı. Herkes buradan kovalarla suyunu taşırdı. Çocukların eğitimine büyük önem verildi. Baraj öncesi çocuklar, komşu köye yürüyerek okula gidiyorlarken, köye okul yapıldı. Barajdan sonra gelir artınca millet, çoğunlukla iki çocuk yapmaya başladı" (V.Cuma ve A.).

2. Baraj öncesi arazileri ve köyleri taşkınlardan zarar gören köylüler. Proje öncesi taşkından zarar gören toplam köy sayısı 36 dır. Bu köylerin idari

olarak bağlı oldukları ilçelere göre dağılımları şu şekildedir: Ceyhan (16 köy), Yüreğir (13 köy) ve Karataş (7 köy). Bilindiği üzere, Aslantaş Barajı'nın yapılış amaçlarından bir tanesi taşkın önleme ve kontrol altına almadır. Barajın inşaatıyla her yıl görülen taşkın, çok büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır. Ancak, özellikle Savrun ve Sumbas gibi yan dereler nedeniyle ovada taşkın problemleri tam olarak önlenememiştir. Özellikle yağmurun fazla yağdığı dönemlerde bu küçük dere yataklarında sellerden dolayı zaman zaman taşkınlar yaşanmaktadır. Ovadaki tüm taşkın problemlerinin çözülebilmesi için Savrun Nehri üzerindedeki bir barajın yapılması önerilmektedir.

3. Baraj gölünde modern anlamda balıkçılık yapan kuruluşlar. İlk başlarda bu alanda çevre köyler kooperatifler kurmuşlar ancak verimli olamadıkları için kapanmışlar ve daha sonra Osmaniye Valiliği'nce ihale ile baraj gölü balıkçılık için yöre dışında insanlara kiraya verilmiştir. Şimdi 86 ton/yıl üretim var. Yapılan çalışmalar, yöre insanının bu konudan rahatsız olduklarını ortaya koymuştur.
4. Barajın faaliyete geçmesi ile elektrik enerjisi kullanma olanağına kavuşan elektrik tüketicileri.
5. Yöredeki verim artışı sonucu ticaret ve nakliyat alanında iş kuran kişiler ile yöredeki ticari ve ekonomik canlanma sonucu iş kapasiteleri artmış olan esnaflar.
6. Baraj inşaatını yapmış olan Doğu Şirketi ve çalışanları da edinmiş oldukları deneyim ve uzmanlaşmadan dolayı kazananlar kategorisinde değerlendirilebilirler.
7. Genel anlamda ülke. Çünkü sulamayla birlikte yörede dekar başına alınan ürün ile kişi başına düşen gelir miktarı önemli ölçüde artmıştır.

2.3.9. Öğrenilen-Çıkarılan Dersler

Baraj projesinin kimlere hangi alanda deneyim ve bilgiler sağladığı konusuna bakıldığında şunları söylemek olanaklıdır:

1. DSİ, projenin planlamasını yapmış ve ihaleye vermiştir. Dolayısıyla planlamada çalışmış olan tüm teknik ve idari personel bir deneyim ve bilgi kazanmıştır. Dolayısıyla, ilgili personel benzer yeni projeleri çok daha kolay ve eksiksiz hazırlama bilgi ve yeteneğine kavuşmakla birlikte, yapılması ve yapılmaması gerekenler konusunda gereken bilgileri elde etmiştir.

2. Aynı şekilde DSİ, sulama ve sulama kanalları, kamulaştırma vb. konularda deneyim ve bilgi kazanmıştır.
3. İnşaatı gerçekleştirmiş olan 'Doğuş İnşaat' şirketi, bu proje kendisinin ilk baraj projesi olduğu için büyük deneyim kazanmış ve sonraki projeleri için bir bilgi ve deneyim birikimi elde etmiştir.
4. Köy Hizmetleri, hem kentsel ve hem de tarımsal iskan konusunda deneyim ve bilgi kazanmış ve yaptıkları işten önemli dersler çıkarmıştır.
5. Sulamaya kavuşmuş olan köylüler, Çiftçi Eğitim Servisi Programı ile yeni tarımsal deneyim ve bilgiler kazanmışlardır.

2.4. Genel Bulgular

Bu bölümde, yukarıda açıklanan bulguların dışında kalan diğer bulgulara yer verilmiştir.

1. Projede, içme suyu ile ilgili bir beklenti-öngörüde bulunulmamış ve projede içme suyuna hiç yer verilmemiştir. Ancak son yıllarda Osmanîye ili için içme suyu talebi olmuş fakat projede bu durum öngörülmeyişi için şimdilik bu konuda bir çalışma mevcut değildir.
2. Baraj projesi ile ilgili olarak hesap edilmemiş olan bir diğer etki ise şu şekilde gerçekleşmiştir: Baraj bittikten ve rezervuara su doldurulduktan sonra, baraj civarındaki bazı köylüler DSİ'ye başvurmuşlar ve barajın etkisi ile heyelan meydana geldiğini ve arazilerinde su çıktığını söylemişler. DSİ, şikayet üzerine bölgeye uzman ekip göndermiş ve durumu incelemiştir. Vatandaşların başvurusu doğru ve haklı olarak değerlendirilmiştir. Bunun üzerine DSİ VI. Bölge Müdürlüğü, durumu ve ek tazminat isteğini Genel Müdürlüğe bildirmiştir. Genel Müdürlük ek bütçe vermiş ve zarara uğrayan köylülerin tazminatları ödenmiştir. DSİ yetkilileri bu durumu beklenmeyen bir sonuç olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü aynı yetkililer, baraj yapım aşamasında, alanın bu tür su sızdırma, heyelan vb. durumlarının daha başlangıç aşamasında tespit edilerek gerekli önlemlerin alındığını; dolayısıyla bu tür bir gelişmeyi beklemediklerini ifade etmişlerdir.
3. Ana raporlar, sosyal ve çevresel konulardaki etkileri geniş bir şekilde ele almakla birlikte, o günkü koşullarda Çevre Etki Değerlendirme ve Sosyal Değerlendirme yapma zorunluluğunun olmamasının yanısıra karar vermede katılımcılık ve danışma mekanizmaları bugünkü kadar yeterli olmamıştır.

4. Rezervuar alanında toprağı/taşınmazı bulunanların çoğunluğu tazminatlarını nakit olarak almış ve yeni yerleşim yerlerini kendileri seçmiştir. Yeni yerleşim alanının tercihinde, ilk etapta, rol oynayan üç ana sebep belirmiştir:
 - Alım güçlerinin yeteceği ev yapmaya ve tarıma uygun toprağın mevcudiyeti,
 - Tarım dışı istihdam olanaklarının mevcudiyeti,
 - Yerleşilen yerde yaşayan yerel toplulukla benzer sosyal/etnik geçmişe sahip olmak.
5. Su altında kalacak olan tarihi eser ve mezarlıkların olup olmadığı konusuna bakıldığında, Karatepe harabeleri suyun ulaşamayacağı bir yere taşınmıştır. DSİ mezarlıkların kamulaştırma bedelini köylülere ödediğini belirtmiştir. Ancak onların mezarlarının taşınması konusunda hiç bir hizmet verilmemiştir. İsteyen köylüler kendi mezarlarını taşımış, istemeyen taşımamıştır. Yapılan mülakatlarda, ev ve arazileri rezervuar alanında kalan Bulgaristan göçmeni Kıyıkçı Köyü Üzücek Mahallesi sakinlerinin mezarlarını rezervuar alanında bıraktıkları tespit edilmiştir. Sadece 2-3 kişi mezarlarını suyun ulaşmayacağı yere taşımıştır. Diğerleri ise, kendileri ile yapılan mülakatlardan anlaşıldığı kadarıyla, mezar taşımamanın mı yoksa taşımamanın mı günah olacağı konusunda bilgileri olmadığı ve bu konuda başkasındanda bilgi almadıkları için mezarları taşımamanın daha uygun olacağına karar vermişlerdir.
6. Çiftçilik yapan tüm vatandaşlar, etkin ve verimli sulama konusunda eğitilmemiş oldukları için bazı köylerde yanlış sulamalar sonucu toprağın verimli kısımlarının drenajlara aktığı ifade edilmiştir. Ayrıca su kanalları ile birlikte, daha önce yörede bilinmeyen yabancı ot tohumlarının tarlalara geldiği ve bu otlarla zirai mücadele yapılmak zorunda kalındığı ve bunun da ürün girdi fiyatlarını artırdığı tespit edilmiştir.
7. DSİ sulama kanaletlerini inşa ederken ikinci ürün hesaba katılmamış olduğundan, zaman zaman sulama suyu eksikliği yaşanmaktadır.
8. Sulamadan önce ikinci ürün bilinmezdi. Sulamadan sonra ikinci ürün elde edilmeye başlandı. Bu, özellikle ilk yıllarda ister istemez bir gelir artışı yarattı. Fakat diğer taraftan toprağı yordu. Bu durum yıldan yıla dönüm başına alınan ürün miktarını düşürdü. Yada çiftçi aynı ürünü almak için daha fazla gübre kullanımına gitmekte ve buda girdi maliyetinde artışlara neden olmaktadır.

9. Yörede, tam sayıları bilinmiyor olmakla birlikte tarıma dayalı sanayileşmede -çırçır, küspe, gübre ile ziraai makina fabrikaları vb.- bir artış gözlenmiştir.
10. 1984 yılında baraj kapağı kopmuş ve bu durum o yıl nehir yatağı civarındaki bir miktar ekili araziye su altında bırakmış ve zarara yol açmıştır. DSİ, bu zararı hak sahiplerine ödemediğini belirtmiş olmasına karşın, kapak kopuşunda ekili arazileri su altında kalan köylüler, 'hiç kimse bize bir tazminat ödemedi' biçiminde açıklamada bulunmuştur. Su altında toprağı kalan köylüler iki tür değerlendirme yapmıştır: (1) "Aslında arazileri su basması iyi oldu. Belki bir yıllık ürünümüz su altında kaldı, çürüdü gitti, ancak su kendisiyle beraber mil getirdi ve tarlalara bıraktı. Bu mil ertesi yıllar verimi arttırdı. Keşke kapak bir daha kopsada yeni mil gel-se". Tarlası su altında kalmamış olanlar bir nevi üzölmüşler. (2) "Evet kapak kopunca bazı tarlalara mil gelmiş olabilir ama aslında çoğuna kum geldi. Su basması tam tersine verim düşüşüne neden oldu" (Hamitbey Bucağı Köylüleri).
11. Havzada sulamadan istifade eden köylülerin 'Sulama Birlikleri' ile problemleri olduğu tespit edilmiştir: Öncelikle vatandaşın her şeyi devletten beklediğı sonucuna varılmıştır. Çünkü eskiden sulamayı DSİ'nin yaptığı ve köylünün pek para vermediğı yada su borcunu zamanında ödemediğı ifade edilmiştir. Oysa şimdi sulama tamamen 'Sulama Birlikleri'nce yapılıyor ve vatandaş su parasını belirlenen süre içerisinde ödemek zorunda kalmıştır. Ayrıca Sulama Birliklerinin, Belediyeler ve Köy Kanunu çerçevesinde İçişleri Bakanlığı'na bağılı olarak hizmet verdikleri ve dolayısıyla siyasi bir nitelik kazandıkları belirtilmiştir. Şu mülakat notu bu konuya ışık tutan bilgiler vermektedir:

Biz birliklerle yapılan sözleşmelerde, en az endüstri meslek lisesi motor bölümü mezunları çalıştırılacak diyoruz. Onlar, ilkokul terk veya ilkokul mezunu insanlar çalıştırıyorlar. Birlik başkan ve idari seçimlerinde siyaset aktif rol oynuyor. Bu birlikler böyle devam ederse dahada siyasileşecekler. Bu durum konuyu içinden çıkılmaz yapıyor. Siyasi tercihler işin içine girince kayırmacılıklar oluyor. Onun için şimdi köylüye sorun, keşke sulama olmasaydı diyenler çıkacaktır. Ancak eskiden o taşkınları yaşamış olan yaşlı köylüler, her zaman sulamanın yapılmış olmasından memnun kalmışlardır. Ben bu yörenin çocuğuyum. Biz köye giderdik, Ceyhan taşardı ve köyde mahsur kalırdık. Okullar başlardı ve bir süre Ceyhan'a okula gelemezdik. Tabiki baraj çok iyi oldu ama birliklerin siyasileşmesi herkes için kötü olmuştur." (N.E., T.T. ve H.A.).

12. Miras yolu ile araziler zaman içinde bölünerek küçülmektedir. Bu bölünmeler, çocuk başına 10-20 dönüme kadar düştüğünde ve bu arazi miktarı yeni sahibinin geçimini sağlamaya yetmediği zaman daha çok şu iki sonuç yaşanmaktadır: (1) Kardeşler arazilerini bir kardeşe devrederek veya kiralayarak, şehirlere –daha çok Adana’ya- göç etmekte ve oralarda kendilerine yeni bir yaşam kurmaktadır. (2) Küçülen ve geçim sağlamaya yetmeyen bu araziler satılmakta -ki genellikle o köyde büyük toprak sahibi olanlar bu toprakları satın almaktadırlar. Sonuç olarak miras yoluyla bölünen araziler, yeniden satın almalar yoluyla birleştirilmektedir. Diğer bir deyişle, doğal bir arazi toplulaşması süreci yaşanmaktadır.
13. Sulama öncesi ve sonrası arazi işleme biçiminde şu değişikliklerin olduğu tespit edilmiştir: Eskiden arazilerin susuz olduğu, en fazla bir ürünün; onunda çoğunlukla buğday olduğu ve traktör ile diğer tarımsal aletlerin kullanımının çok yaygın olmadığı ifade edilmiştir. Sulamadan sonra ise gelir artışı ile birlikte bu sistemin yerini tamamen modern tarım tekniklerine bıraktığı ve hemen hemen tüm ekip biçme işinin makinalarla yapıldığı; eskiden bir köyde bir-iki kişinin traktörü varken şimdi herkesin traktör ve diğer tarımsal araçlarının olduğu dile getirilmiştir. Bu durum zaman içerisinde ‘daha az insan daha çok makina’ biçiminde bir değişim yaşattır.
14. Barajın yapılmış olması konusu gündeme getirildiğinde ve barajın inşa edilmiş olmasının iyi mi yoksa kötü mü olduğu sorulduğunda, insanların barajdan etkilenme biçimlerine göre, dört değişik sonuç alınmıştır: Sulama bölgesinde olan ve sulamadan yararlanan köylülerin hepsi genel anlamda barajın yapılmış olmasından memnun olduklarını belirtmişlerdir. Hele, baraj öncesi arazileri susuz olan köylüler düşüncelerini, “barajın yapılması iyi değil, çok çok iyi oldu. Eskiden geçimimizi sağlamak için biz başka yerlere ırgata, yevmiyeye giderken sulamadan sonra bizim köye ırgata geldiler” biçiminde dile getirmişlerdir. Diğer taraftan aynı köylüler, her ne kadar sulama ile birlikte dönüm başına aldıkları ürün ve dolayısıyla gelirlerinde önemli bir artış meydana gelmiş ise de, sulama sonrası karşılaştıkları *olumsuz durumların olduğunda* ifade etmişlerdir. Bu olumsuzlukların şunlar olduğu belirtilmiştir: “(i) Sulama sonrası, daha önce hiç bilmediğimiz bir sürü yeni böcek türleri ile tanıştık. Beyaz böcek (sinek)te çok büyük bir artış oldu. Bunlarla başa çıkmak için zirai mücadelede bulunmak zorunda kalıyoruz. Bu ise, ufak tefek zehirlenmeler bir yana, ürün maliyet fiyatlarını artırır oldu. (ii) Sulama ile birlikte, kanaletler vasıtasıyla yeni ot tohumları arazilerimize yayıldı. Daha önce hiç tanımadığımız bu ot türleri de ayrı bir zirai mücadele ve bazende işçi çalıştırmayı gerektirdi. Bu da maliyetleri artırdı. (iii) Birde sulama

geldiğinde, kimse bize sulamanın nasıl yapılacağını, hangi ürüne ne kadar su verileceğini tam olarak öğretmedi. Biz ne kadar çok sularsak o kadar iyi olur diye düşündük ve tarlaya gerektiğinden fazla su verdik. Bu da toprağın asıl verimli kısmının sulama suyuyla drenaj kanallarına akmasına yol açtı. Bir kaç sene içinde toprağın verimi gittikçe düşmeye başladı. Şimdi tecrübeyle hangi ürüne ne kadar sulamanın iyi olacağını öğrendik. Ancak ilk başlarda bunu bilmiyorduk” (Havza Köylüleri). Bu aşamada belirtilmesi gereken önemli, bir nokta, sulama ile birlikte köylerde, Tarım-Orman ve Köyişleri Bakanlığı Ceyhan-Aslantaş Çiftçi Eğitim Servisi tarafından, tüm havzada her biri 2-3 köyden sorumlu ziraat teknisyenlerinin (köylüler bu kişileri ‘formen’ adı ile anmaktadırlar) görevlendirilmiş ve üç yıl süre ile bu teknisyenlerin köylülere zirai mücadeleden sulamaya kadar pek çok konuda yardımcı olmaya çalıştığıdır. Fakat yapılan mülakatlar sonucu bu formenlerden bazılarının ziraat konusunda yeterli bilgi birikimine sahip olmadığı ve dolayısıyla bunu anlayan köylülerin, bu kişilerin önerileri yerine kendi doğrularını uyguladıkları ve sonuç olarak yukarıda bahsedilen olumsuzluğun yaşandığı tespit edilmiştir.

Özellikle baraj öncesi arazilerini Ceyhan Nehri’nden veya çakma usulü ile sulayan bir ikinci grup, daha önce bedava sulama yaparken şimdi sulama için para ödemek zorunda kaldıkları için memnun olmadıklarını; ancak arazileri nehir kenarında olduğu ve her yıl taşkınlarla su altında kaldığı ve baraj inşaatıyla taşkından kurtuldukları için de, aynı zamanda, memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Kısacası, köylü barajdan gelmiş olan yarar için memnun, baraj sonrası kendisine gelen külfetler için de memnun değildir denebilir. Tamamen çıkar odaklı değerlendirmeler söz konusu olmuştur. Bu köylülere, bir bütün olarak değerlendirme yapmaları istendiğinde barajın inşa edilmiş olmasının daha iyi olduğu doğrultusunda bir yargı ortaya konmuştur.

Üç ve dördüncü gruplar ise evleri ve/veya arazileri baraj rezervuar alanında kalmış olan köylülerden oluşmaktadır. Üçüncü grubu, özellikle verimli ve büyük toprak sahibi iken arazileri su altında kalan ve sadece kamulaştırma bedellerini alıp başlarının çarelerine bakmak zorunda kalmış ve bu paraları nasıl değerlendireceği konusunda bilgi sahibi olmadığı veya bilgilendirilmediği için de paralarını sağlıklı bir şekilde değerlendirememiş ve sonuç itibarı ile baraj öncesi ekonomik durumuna oranla daha kötü duruma düşmüş olan köylüler oluşturmaktadır. Bu köylüler, barajın kendilerine zarardan başka hiç bir şey getirmediğini ve yaşamlarını alt üst ettiğini söylemiş ve düşüncelerini “keşke kurulmamış olsaydı” biçiminde ifade etmişlerdir. Dördüncü grubu ise arazisi veya evi

rezervuar alanında kalıp ta devlet tarafından tarımsal iskana tabi olanlar oluşturmaktadır. Bu kişiler, -Düziçi grubu hariç- eski köylerinde yeteri kadar toprakları olmadığını ve dolayısıyla başkalarının arazilerinde yevmiye ile çalıştıklarını ve bütün aile fertlerinin 'Huğ' diye anılan, üzeri sazlarla kaplanmış tek oda toprak evlerde oturduklarını; şimdi ise devletin kendilerine betonarme evler yapıp verdiğini, ayrıca hane başına 18 dönüm sulu arazi ile birer süt ineği verdiğini ve dolayısıyla barajın inşa edilmiş olması sonucu kendilerine sunulmuş olan yeni yaşamlarının öncesine oranla çok çok daha iyi olduğu biçiminde açıklamalarda bulunmuşlardır.

15. Yine, daha önce susuz arazi işleyen köylerde baraj faaliyete geçtikten sonra özellikle incir ağaçlarının ürün vermez olduğu, daha doğrusu barajdan kaynaklanan nemden dolayı ürünlerin tam olgunlaşmadan çürüdükleri tespit edilmiştir. Örneğin, İmran (Ceyhan) Köyü'nde barajdan önce sandıklarla (günde 50-60 kg) incir ova köyelerine götürülüp satılırken, barajdan sonra bu durumun sona erdiği, yenecek incirin bile yetişmediği belirtilmiştir. Bununla birlikte, baraj öncesinde görülen aşırı sıcakların yerini, nem oranı daha yüksek ılıman bir iklimin aldığı, eski soğukların artık yaşanmıyor olduğu ifade edilmiştir.
16. Mülakatların yapıldığı ve sulamadan yararlanan tüm köylüler, sulama ile birlikte modern tarıma geçtiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca, şimdi baraj kuruluyor olsaydı ne tür bir tepkileri olacağı sorulduğunda hepsi istisnasız, "baraj yapımını destekler ve projenin hayata geçirilmesi için elimden geleni yapardım" biçiminde özetlenebilecek bir düşünce ileri sürmüşlerdir. Bununla birlikte, arazilerinin bir kısmı sulama olanağına sahip olmayan köylerde köylüler, "proje yeni hayata geçiriliyor olsaydı, kanaatlerin daha yukarıdan gitmesi için çalışırdık" demişlerdir. Bunun nedeni, daha fazla arazinin sulanabilir duruma getirilmesini sağlamaktır. Buna karşılık, arazi ve evleri su altında kalmış olan köylülerle yapılan mülakatlarda, özellikle çok ve verimli arazileri su altında kalmış ve aldıkları kamulaştırma bedellerini sağlıklı bir biçimde değerlendirememiş olan köylülerle, kentsel iskana tabi tutulmuş olan köylüler, "baraj şimdi yapılıyor olsaydı ne yapardınız?" sorusuna şu yanıtları vermişlerdir: "Elimde çift, bıçak ne bulduysam alır, görevlilere karşı koyardım. Ya ben öldürdüm ya onları öldürürdüm. Çünkü toprak hakkımızı vermediler. Önce, vergi gelecek toprağımızın bedeli ne kadar dediler. Biz vergi korkusundan bedeli az gösterdik. Sonrada, buraya baraj kurulacak, söylediğiniz fiyattan toprağımızı kamulaştırıyoruz dediler. Anlayacağınız oyuna getirildik. Şimdi olsaydı, topraklarımızı bu kadar kolay elimizden alamazlardı" (Düziçi, M.İ.). "Arazilerimizi elimizden alırken size hane-

deki fert başına 8 dönüm arazi vereceğiz dediler, buraya getirdikten sonra tüm aileye 18 dönüm arazi verdiler. Şimdi bu koca bir aileyi nasıl geçindirecek? Şimdi olsaydı, onlara asla inanmazdım. Arazinin tapusunu almadan kendi toprağını vermezdim” (Atizi, İ.K.). Yapılan bilgi kontrolleri, vergi, kişi başına 8 dönüm arazi, tarımsal iskan sözü –Düziçi’ne yerleştirilenlere- konularında köylülerin verdikleri bilgilerin doğru olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, verilen sözlerin tam olarak tutulmadığı ve bazı vatandaşların mağdur edildiklerini söylemek olanaklıdır.

17. Proje başlangıcında sistemli bir sulama yoktu ve çiftçiler küçük traktörlerle tarlalarını işleyebiliyorlardı. Sulamayla birlikte çapa, derin sürüm, mizberle ekim, gübre makinası, lister çapa gibi iş ve aletler devreye girmiş ve yetersiz kalan küçük traktörler yerlerini daha yüksek iş kapasiteli traktörlere bırakmıştır. Ayrıca, sulamadan önce hiç kullanılmayan patlatma (Sub-soiler) aleti en fazla kullanılan alet olmuştur.
18. Baraj öncesi yörede kuru tarım tekniği uygulanıyordu. Baraj sonrası sulu tarım tekniğine geçildi. Sulama biçiminde de değişmeler oldu. Karık usulü sulamadan azar azar yağmurlama, damlama usulü sulamaya geçilmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte sulamadan sonra yörede seracılık önemli ölçüde gelişme kaydetmiştir: “Sulama ile birlikte köylüler İskenderun, Mersin ve Antalya’dan seracılık öğrendi ve bazı köylerde seracılık gelişti. Salatalık, biber, patlıcan yetiştirilmeye başlandı. Tabi bu arada arazi çok değer kazandı. Örneğin, sulamadan önce dönüm bin lira ise sulamadan sonra 50 bin lira oldu”. (A. Al. A.L.T.Ö.A.).
19. Coğrafi olarak kamulaştırma planının hazırlanmasında kadastro bilgileri kullanılmıştır. Bu alandaki mülkiyet bilgileri/kayıtlarının araştırılması ile yeniden yerleştirmeye tabi olacak nüfusun kaydedilme süreci başlamıştır. Daha sonraki aşamada etkilenecek aileler baraj yapımı konusunda bilgilendirilmiştir. Toprak ve taşınmaz değerleri; (i) mülkiyet sahiplerinin bireysel bildirim ve/veya (ii) Değerlendirme Komisyonu’nun değerlendirmeleri ile belirlenmiştir. Çalışmanın bu aşamasında görüşülen yer değiştirmiş kişiler kendilerine değer sorulduğunda, mülklerini gerçek pazar değerinin altında bir değerden gösterdiklerini belirtmiştir.
20. Somut veri eksikliğinden dolayı, arazi sahipliği ile ilgili son ve kesin durumu ortaya koymak olanaklı değildir. Bununla birlikte, yapılan gözlem ve mülakatlar ile diğer gayri-resmi kişi ve kaynaklardan elde edilen veriler değerlendirildiğinde, arazi sahipliği konusunda çok önemli değişikliklerin olmadığı tespit edilmiştir. Yörede, arazi toplulaştırması çalışmaları uygulanmamış, arazi dağılımı dengesi düzeltilmemiş, aksine mevcut araziler, miras yolu ile zaman zaman bölünerek küçülmüşlerdir.

21. Yaşamları tamamen nehir yatağına ve/veya nehir yatağındaki küçük topraklara bağlı olan gruplara rastlanmamıştır.
22. Eski kuşak ile yeni kuşak arasında sıra özlemi konusunda önemli bir farkın olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle, çocukluk ve gençlik yıllarını baraj bölgesinde geçirmiş olanlar geçmişlerine özlem duyarlar-ken, çocukları, yeni yerleşimlerinde kalmayı tercih edeceklerini belirtmiştir.

Sonuç olarak, barajların genel anlamda olumlu etkilerinin olumsuz etkilerinden daha fazla olduğunu söylemek olanaklıdır. Ancak, ilgili kişi ve kuruluşların, proje sonrası meydana gelebilecek değişikliklere, örneğin yeni tarımsal teknik ve teknolojilere, pazar değişikliklerine, yeni ürünler ve işgücü durumu ile yerlerinden edilenlerin iskan edilecekleri yeni yerlere uyumu vb., gibi konularda hazırlama, uyum ve eğitim programlarının uzman kişilerce yürütülmesi bir gereklilikten öte zorunluluk arz etmektedir. Aksi takdirde meydana gelen pozitif kaynaklar yerinde ve zamanında bilinçli bir şekilde kullanılmayacağı için verimlilik düşecek ve beklenen sonuçlar elde edilmeyecektir.

SUMMARY

The main aim of this study is to investigate the social effects of Ceyhan-Aslantaş Dam Project on the people who were/are in the Dam basin. On this basis, it is mostly focused on expropriation, resettlement, and the effects on employment, income, irrigation, demographic changes, migration, health, women and heritage. To reach the aim, the researcher spent one-month time in the region. It is paid attention that all stakeholders should be represented accordingly in the sample. The snowball technique was used to identify the sample, which consisted of 101 people. Semi-structured interview and focus group study were used in order to collect the data needed. Collected data were classified according to the sub-subjects and analysed. It is founded that the positive effects and impacts of the project are much more than the negative ones. For example, income per capita and amount of crops per da sharply increased after irrigation. This led to an improvement in the social life conditions of the people in the region. It made farmers able to have recent agricultural instruments. The level of education increased and almost everybody in the region are literate. The social status of women changed in a more equal way to men. Women get the same amount of heritage as their brothers get. However, in particular, the people who were displaced are negatively affected by the project. Their houses were not given on time as promised. They suffered a lot till they got their new houses. Most of them

lost their lands and they are now daily workers. They are very regret that they said yes for the implementation of the project.

Dipnotlar

- 1. Tapusunu Almadan Önce Ölen Hak Sahibi Kocanın Eşi Olayı (Düziçi):** Arazisi ve diğer tüm malları baraj rezervuar alanında kalan ve yeniden iskan talebinde bulunan ve talebi Köy Hizmetlerince yerinde görülüp hak sahipliği onaylanan, Çerçioğlu Köyü'nden, Musa oğlu Mustafa Gümüş, evler tam olarak bitmeden ve tapuları alınmadan önce vefat eder. Ancak İskan Kanunu (2510 sayılı Kanun'un 16.cı maddesi)'na göre evin tapusu ancak aile reisi olan kocaya, eğer koca öldü ise ve evlenmemiş çocuğu var ise karısına verilebilmektedir. Tapu verilme aşamasına gelindiğinde Köy Hizmetleri, koca öldüğü ve çocuklarının da evli olması nedeniyle kadının hak sahipliğini yitirdiğini ve kendisine tapu verilemeyeceğini söyler. Bunun üzerine mağdur olan kadının evli olan oğlu İsak Gümüş devreye girer ve sorunun çözülmesi için Köy Hizmetleri ile ilişkiye geçer. Köy Hizmetleri görevlilerinden bazıları gayri resmi olarak İsak Gümüş'e şöyle bir yol önerirler: 'Sen git karından boşan; o zaman yasal olarak evlenmemiş çocuk olacağın için annen hak sahipliğini kazanır ve tapusunuda alır. Daha sonra sen karınla tekrar nikahlanırsın'. Bunu kabul etmeyen İsak Gümüş, annesinin vekaletini alarak mahkemede dava açar. Dava henüz sonuçlanmamış olup Ağustos 1999 tarihi itibarı ile Danıştay'da bulunmaktadır.
- 2. Anıtkabir Olayı:** Kamulaştırma işlemlerinin yapıldığı 1973 yılında, mal müdürlüğü, bir vatandaşın kendisine ait olduğunu ileri sürdüğü bir arazinin hazineye ait olduğunu iddia ederek, bu kişiye, ilgili arazi için tahakkuk eden kamulaştırma bedelinin ödenmemesini ister. Bu durumda DSİ, ödemeyi durdurur ve vatandaşın, mal sahibi olduğunu mahkeme kararı ile ispat etmesini ve kendisine ancak o zaman ödeme yapılabilceğini söyler. Mahkeme süreci yaklaşık 10 yıl sürer ve vatandaş davayı kazanır. İlgili kararı alarak, kendi kamulaştırma bedelini almak üzere 1983 yılında tekrar DSİ'ne başvurur. Ancak DSİ, kendisine 1973 yılında belirlenmiş ve 1 000 TL olan bedelin ödenebileceğini söyler. Aslında bu değer 1973 yılı değerlerine göre oldukça önemli bir miktardır. Fakat ülkedeki kronik enflasyon dolayısıyla 10 yıl içinde değer olarak erimiş ve 1983 yılı rakamlarına göre bir anlam ifade etmemektedir. Çünkü, Kamulaştırma Yasası, bu tür paralara her hangi bir faiz işlemesini ön görmediği gibi, bu bedelin günün koşullarına göre yeniden belirlenmesine de yasal olarak izin vermiyor(du). Bu nedenle DSİ, ilgili kişiye, ancak 1 000 TL ödeme önerir. Kişi, haksızlığa uğradığını düşünerek hayal kırıklığı yaşar ve bu öneriyi red eder. Hatta ilgili DSİ görevlilerinin kendisine şaka yaptıklarını düşünür. Durumun ciddi olduğunu görünce, yasal birimlere sözlü olarak başvurur ve sorununu anlatır. Ancak tüm yetkililer kendisine, bunun yasal bir zorunluluk olduğunu ve yapılacak her hangi bir şey olmadığını belirtirler. Bu girişimlerinden bir sonuç alamayan vatandaş, başkent Ankara'ya gelir ve doğru Anıtkabir'e gider. Aşağıda metni verilen bir dilekçeyi Anıtkabir'in duvarına asar:

Barajların Sosyal Etkileri: Ceyhan – Aslantaş Barajı Örneği

Atam, senin çocuklarını sana şikayet ediyorum. Ben, arazisi Aslantaş Barajı altında kalmış, mağdur edilmiş bir evladımın. Önce arazimi kamulaştırdılar. Bedelini alacakken bu parayı veremeyiz, arazi senin değil dediler. 10 yıl mahkemelerde süründükten sonra arazinin bana ait olduğuna karar verildi. Bu karar la DSİ'ye gidip paramı istedim. DSİ bana ancak, 1973 yılında belirlenmiş miktar olan 1 000 TL'nı ödeyebileceğini söyledi. Biliyorsun, bu miktar o zaman için iyi bir paraydı, fakat şimdi bir dolmuş parası kadar bile kıymeti kalmadı. Paramın şimdiki değer üzerinden ödenmesini talep ettim. Ancak kanunen bu mümkün değil dediler ve kamulaştırma tarihinde, 1973 yılında belirlenen, bedel olan 1 000 TL'ndan fazla bir ödeme yapamayacaklarını söylediler. Çalışmadığım kapı kalmadı. Hiç bir sonuç alamadım. Senden başka başvuracak kimsem yok. Durumu bilgilerine arz ediyorum ve çocuklarını sana şikayet ediyorum. Saygılarımla.

Söz konusu kişi, dilekçesini duvara asınca, Anıtkabir koruma görevini yürüten jandarmalar tarafından tutuklanır ve Anıtkabir Koruma Komutanlığı'na götürülür. Komutan, dilekçeyi okur, şahsı inceler ve iyiniyetli bir vatandaş olduğunu düşünerek serbest bırakır. Ancak komutan, dilekçede ele alınan konunun devleti ilgilendirdiğini düşünüp, dilekçeyi resmi yoldan Cumhurbaşkanlığı makamına gönderir. Cumhurbaşkanlığı ofisi, dilekçeyi işleme koyar ve gereğinin yapılması için Başbakanlık makamına gönderir. Başbakanlık ta gerekenin yapılması amacı ile dilekçeyi Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na, bakanlık ta DSİ Genel Müdürlüğü'ne gönderir. DSİ yetkilileri, dilekçe sahibini çağırır ve ilk başta söylediklerini kendisine söyler ve yasal olarak 1 000 TL ödemekten başka bir şey yapamayacaklarını belirtirler. Hak sahibi, günün koşullarına göre bir kıymeti kalmamış olan bu parayı almayı red eder ve çekip yoluna gider. Diğer bir deyişle, hak etmiş olmasına rağmen arazisi için herhangi bir kamulaştırma bedeli al(a)mamıştır. Bu konuda tamamen mağdur edilmiştir.

KAYNAKÇA

- DBR (Aslantaş Barajı Durum Belirleme Raporu) 1973, Ankara.
- DİE (1999) Adana İli Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, Yayın No: 2112, Ankara.
- DOĞUŞ İnşaat Grubu Tanıtım Kitabı (1992) İstanbul: Aksoy Matbaacılık.
- ERKAN, O. (1980) A Study on Socio-economic Aspects of Farm Workers in Adana Province. Cukurova University, Department of Agricultural Economics, Adana.
- GÖKÇE, Birsen (2003) "Bir Bölgesel/Kırsal Kalkınma Örneği Olarak Güneydoğu Anadolu Projesi Çerçevesinde Birecik Baraj Yöresi Sürdürülebilir Kalkınma Deneyimi", Bölgesel Kalkınma Projesi Semineri, 27-28 Kasım 2000, ODTÜ/KAPKA (Kamu Politikaları ve Kentsel Araştırma Merkezi) Yayını, ODTÜ. (Yayın aşamasında).
- IECO (1996) Lower Ceyhan Development Report on Technical and Economic Feasibility: Ceyhan-Aslantaş Project, Ankara.
- KORAL, A. I. ve A. ALTUN (1998) Türkiye'de Tarımsal Ürün Maliyetleri ve Üretim Girdileri, KHGM Toprak ve Su Kaynakları Araştırma Dairesi, Ankara.
- PAD Kapanış Raporu (1974-1983) Şubat 1984, Ceyhan.
- SOSYOLOJİ DERNEĞİ (1994) Baraj Göl Aynasında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleşim Sorunları: Güneydoğu Anadolu Örneği. GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Ankara.
- TARIM-ORMAN VE KÖYİŞLERİ BAKANLIĞI Ceyhan Aslantaş Çiftçi Eğitim Servisi Proje Liderliği Kapanış Raporu (1974-1983) Şubat 1984, Ceyhan.

İSTANBUL'DA BİR ALMAN PROFESÖR:GERHARD KESSLER

Nilgün ÇELEBİ*

Sezgin KIZILÇELİK**

*"ne scire, quid antequam naus sis, acciderit,
id est semper esse puerum"****

CICERO

ÖZ

1930 yılının başlarında Almanya'da bazı akademisyenler liberal, bazıları sosyal demokrat, bazıları musevi oldukları için işlerinden çıkarılmaktaydı. Türkiye'de ise Mustafa Kemal ve arkadaşları İstanbul'da kurmayı planladıkları üniversite için akademisyenler aramaktaydılar. Makalede önce genel olarak Alman profesörlerin Türkiye'ye gelişleri sonra da özel olarak Profesör Gerhard Kessler'in Türkiye'deki sosyoloji öğretimi üzerindeki etkisi üzerinde durulmaktadır.

Anahtar kelimeler: Alman Profesörler, Türkiye'de Sosyoloji, Sosyoloji Tarihi, İltica,Sürgün.

ABSTRACT

During the early 1930's, while national socialism in Germany sought mass support, in Turkey Mustafa Kemal and his friends were trying to implement the institutions of republican regime. Academics in Germany were being dismissed from their posts; some for being liberal, others for being social democrat and still others for being Jewish. This article first discusses the arrival of German professors to Turkey, and then the impact of Professor Gerhard Kessler on sociological thinking in Turkey.

Key words: German Professors, Sociology in Turkey, History of Sociology, Exile, Refugee.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi DTCF, Sosyoloji Bölümü

** Prof. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

*** "Doğumundan önce neler olduğunu bilmemek, daima çocuk kalmak demektir." (Hirsch, 2000: 95)

I. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ'NİN YENİDEN YAPILANDIRILMASI

Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Türkiye Cumhuriyeti'ni kurarken öncelikli hedefleri ülkeyi dünya uluslarının saygıdeğer bir üyesi kılmaktı. Onların benzer hedefler benimseyen diğerlerinden ayrıldıkları nokta, bu hedefe mümkün olan en kısa sürede ulaşmaktaki isteklilikleriydi. Mustafa Kemal ve arkadaşları halkın kendini hemen ve sadece

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ile özdeşleştirmesinin gerektiğini düşündüler. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı belirli özelliklere sahip bazı temel kurumlardan geçilerek kazanılabilecek bir kimlikti. Bu nedenle, Mustafa Kemal ve arkadaşları ülke halkının kendilerini hızla Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı ile özdeşleştirmesini mümkün kılacak kurumsal yapıları inşa etmeye yöneldiler. Halkı, yeni kurumlarda yetiştirmek, yeni kurumlarda eğitmek, yeni kurumlarda çalıştırmak istediler. Bu çerçevede girilen çabalardan biri de yüksek öğretimin yapılandırılmasıdır.

Aslında, Anadolu topraklarında binlerce yıl öncesine kadar indirilebilen bir yüksek öğretim yapılanması vardır: İlk çağda Harran'da, M.S. 5. yüzyılda İstanbul'da açılan yüksek öğretim kurumları gibi. Daha yenilerde, 11. yüzyıldan itibaren Anadolu'da Türk ve Müslüman nüfusun artmasıyla birlikte medreseler tarih sahnesine çıkar. Fatih Sultan Mehmet'in 15. yüzyılda İstanbul'da açtığı medreseler uzun yıllar süresince Osmanlı'nın nitelikli insan kaynağı ihtiyacını karşılamasına yardımcı olmuştur. 19. yüzyılın başından itibaren özellikle Fransız eğitim sistemi dikkate alınarak yeni yüksek öğretim kurumları kurulmuştur. Türkler'in yanı sıra Fransız, Avusturyalı ve Alman hocaların da ders verdikleri bu okullardan mezun olanlar profesyonel yeterlilik açısından medrese mezunlarının önüne geçerler. Mustafa Kemal ve arkadaşları da bu okullardan yetişmişlerdir. Ancak, onlar içinden yetiştikleri bu okulları artık yeterince etkili bulmamakta, bu okulların işleyiş düzeninin ve ders programlarının içeriğini kendi ideallerindeki yeni Türk insanını yetiştirebilecek dinamizme sahip olarak görmemektedirler. Mustafa Kemal ve arkadaşları ülkenin en büyük üniversitesi olan İstanbul'daki Darülfünun'u (Fenler Kapısı) iyileştirmeye çalışmak değil ama onu kapatıp onun yerine yepyeni bir üniversite kurmak isterler. Bu isteklerini 1.8.1933 tarihinde gerçekleştirirler de. Rüyalarının gerçeğe dönüşmesinin ilk adımı, 1931 yılında, o zaman 56 yaşında olan İsviçreli profesör Albert Malche'in Türkiye'ye davet edilmesiyle atılır.

Malche'ı Türkiye'ye davet mektubunu Mustafa Kemal'in onayıyla o zamanki Millî Eğitim Bakanı Dr.Reşit Galip yazar. Malche Dr.Reşit Galip'in hocası Akil Muhtar'la tanışmaktadır. (Widmann, 2000: 87). Albert Malche

Cenevre Üniversitesi'nde Pedagoji profesörüdür. Aynı zamanda Cenevre şehir konseyi üyesidir. Malche'in Mustafa Kemal ve Dr.Reşit Galip ile görüşmesi 18.1.1932'de Ankara'da gerçekleşir. Türkler Malche'dan, genç cumhuriyetin yüksek öğretim sisteminin yeni baştan düzenlenmesi konusundaki önerilerini belirten bir rapor yazmasını talep ederler. Malche raporunu 29.5.1932'de Türk hükümetine sunar (Hırş, 1950). Malche raporunun kabul edilmesi üzerine 1933 yılında yeniden Ankara'ya davet edilir. Kendisine Türk hükümetinin danışmanı pozisyonu verilir; geniş yetkilerle donatılır. Malche 1934 yılı ilkbaharına kadar Türkiye'de kalır, kurulacak yeni üniversiteye ilişkin görüşlerini gerçekleştirmeye çalışır. Malche o sıralardaki en büyük zorluğu şöyle ifade eder: "...yeni kürsülerin kurulmasıyla iş bitmemektedir. Yeni bir ruh yaratacak profesörler bulunmalıdır." (Widmann, 2000: 83). Bu ruha sahip profesörler aslında hazır. Bunlar nasyonal sosyalistlerin hızlanan ayak seslerindeki ürkütücülüğü hisseden kimi sosyal demokrat, kimi liberal, kimi musevi ama hepsi erdem sahibi, iyi eğitilmiş adamlardır. Bunların yolları önce Zurich'de kesişir. Zurich o dönemde ilginç bir yerdir.

Fritz Neumark'ın yazdığına göre 1905 Rus Devriminden kaçıp Zurich'e yerleşen Profesör Tschulok Malche'in arkadaşıdır. Malche Türkiye'de yeni kurulacak üniversitenin profesör ihtiyacı olduğunu, Tschulok'a anlatır. Tschulok'un damadı Macaristan doğumlu, Frankfurt / Main Üniversitesi patoloji profesörü Philipp Schwartz'dır. Schwartz 1933 Mart ayında nasyonal sosyalistlerce işinden ayrılmak zorunda bırakılınca, Zurich'e kayınpederinin yanına gelmiştir. Schwartz orada diğer mülteci profesörlerle Not Gemeinschaft Deutscher Wissenschaftler in Ausland (Yurtdışındaki Alman Bilim Adamlarına Yardım Derneği) adlı bir dernek kurar (Neumark, 1982: 11-14). Nisan 1933'te bu dernek ile ilgili bir haber Neue Züricher Zeitung'da yayımlanır. Derneğe kısa sürede çok sayıda başvuru yapılır. Schwartz 1933 Mayıs ayı sonlarında Türkiye'deki üniversite kurma çalışmalarıyla ilgili haberler alır. Önce profesör Malche ile görüşür; daha sonra da doğrudan Türk yetkililerle ilişki kurar. İlki 5-7 Temmuz 1933, ikincisi 25 Temmuz-Ağustos sonu 1933 olmak üzere Türkiye'ye iki kez gelir. İlk gelişinde kendini Darülfünun matematik profesörü Kerim Erim karşılar. Schwartz 6 Temmuz 1933'te Milli Eğitim Bakanı ile yaptığı yedi saatlik görüşme sonunda Zurich'e şu telgrafi çeker : "Üç değil 30". Gerçekte, bu rakam 1933 Kasım ayına kadar 60'a ulaşır. Bu rakama Schwartz da dahildir (Widmann,2000:87-98).

Schwartz ve Türk hükümeti arasında yapılan anlaşmayla adları belirlenen profesörlerden üçü o sıralarda Alman polisinin takibi altındadır. Türk hükümeti Alman hükümetine bu kişilerin Türkiye devletinin memurları ol-

duklarını, dolayısıyla, Türkiye'nin koruması altında olduklarını bildirerek Türkiye'ye gelmelerine imkan vermeleri talebini iletir. Bu kişiler A. Kantowicz, F. Dessaur ve Gerhard Kessler'dir.

Malche'in raporuna göre düzenlenen İstanbul Üniversitesi'nin kuruluş kanunu 31.5.1933'te, teşkilat kanunu 29.5.1934'de çıkar. Üniversite, Alman profesörlerin de katıldığı büyük bir törenle Kasım 1933'te açılır. Yeni üniversiteye, kapatılan Darülfünun'un hocalarının bazıları yeniden alınmıştır. 1933 yılındaki toplam 180 akademik personelin 138'i Türk, 42'si yabancısıdır. Ama, kürsü başkanları açısından bakıldığında durum tersine döner. Kürsü başkanlarının 27'si Türk, 38'i yabancısıdır. Kürsü başkanı olmayan profesörlerin 18'i Türk 4'ü yabancısıdır. Bu dağılım, tasfiyeye uğrayan Türk akademisyenler tarafından tepkiyle karşılanır. Bilimsel değil, politik tercihle hareket edildiği ileri sürülür (Widmann, 2000: 334). Tepki gösterenlerden biri de Sosyoloji Kürsüsü hocası İsmail Hakkı Baltacıoğlu'dur. Ancak, dönemin rektörü Cemil Bilsel bu ve benzeri tepkileri durdurur; Alman profesörlere güvenle çalışabilecekleri bir ortam sağlar.

Widmann'ın belirttiği üzere, Schwartz'ın derneğinin aracılığıyla gelen Alman profesörlerin sayısı kısa sürede 100'e ulaşır. Bu sayıya Avusturya'dan gelenler ile okutmanlar ve yardımcı bilimsel kadrolar dahil değildir (2000: 34). Bizim tespitimize göre ise sayıları 134'tür. Bu profesörlerin çoğunluğu yeni düzenlenen İstanbul Üniversitesi'nde, bir kısmı ise Ankara'da görevlendirilmişlerdir. Profesörlerin İstanbul'a geliş yol ve taşınma masrafları Türkler'ce karşılanmış, kendilerine her ay düzenli olarak 1000-2000 RM arası maaş ödenmiştir. (Widmann, 2000: 286, Neumark, 1982: 16). Bu, o yıllarda Türkiye'deki en üst düzey devlet memurlarının maaşından daha yüksektir.

Alman profesörler önce beş yıllık bir kontratla göreve başlamışlardır. Ancak 2. Dünya Savaşı'nın çıkması, savaş sonrasının belirsiz ortamı onların kalış sürelerini uzatmalarına neden olur. Kontratlarında kendilerinden en kısa zamanda Türkçe öğrenmeleri, dersleri Türkçe vermeye başlamaları, Türkçe ders kitapları yazmaları ve Türk akademisyenlerinin yetişmelerine katkıda bulunmaları istenmiştir. Onlar da tüm iyi niyetleriyle bu talepleri yerine getirmeye çabalamışlardır. (Oysa, kendilerinden önce Türkiye'ye gelen diğer yabancı profesörlerden bu tip isteklerde bulunulmamıştır). E. Hirsch gibi 30'lu yaşlarında olanlar mükemmel Türkçe öğrenirken G. Kessler gibi 50'li yaşlarında olanlar Türkçe'lerini yeterince geliştirememişlerdir. Alman profesörler bilgi ve deneyimlerini sadece akademi içinde değil, dışında da başkalarıyla paylaşmaya açık olmuşlardır. Aralarında E. Hirsch, F. Neumark, G. Kessler gibi Türkiye Cumhuriyeti devletinin bazı kanunlarının hazırlan-

masında aktif görev alanlar dahi olmuştur. E. Hirsch devletin Anayasasına önemli bir ekleme yaptırdıklarını anılarında anlatır (2000: 302).

Alman profesörler Türkiye'de oldukça sınırlı bir sosyal çevrede yaşarlar. Alman kolonisiyle ilişkileri giderek zayıflar. Zira 1936'dan itibaren İstanbul'a Nazi Partisi Bölge Sorumlusu atanmış, Alman Lisesi Nazi ideolojisini benimsemiştir. Profesörler Türkiye'deki akademik ortamı oldukça zayıf bulurlar. İstedikleri kitap ve dergilerin bir kısmına ulaşmaları mümkün olur. Bazı uluslararası kongrelere katılmak imkanına da kavuşurlar. Ama orada vatandaşlarını görmekten huzursuz olurlar.

Türkiye'den ayrılmalarındaki nedenler çeşitlilik gösterse de bunlar arasında vatan toprağında ölmeyi istemek, ABD'den iş teklifi almak, Türkiye'den emekli olma hakkına sahip olamamak başta gelen nedenler arasındadır. Gerek Hirsch, Neumark gibi anılarını yazanların kitaplarından, gerek ayrılışları veya vefatları üzerine arkalarından Türkler'in yazdıkları makalelerden, gerek hayatın içindeki herhangi bir anda, bir dışı koştığında, bir üniversite kantininde anlatılan bir anekdotan anlaşılabilir ki, Alman profesörlerin içten, özverili, dürüst, çalışkan, paylaşımcı tavırları öğrencileri ve sokaktaki halk tarafından fark edilmiş, şahsiyetlerine ve bilgilerine derin saygı, güven ve sevgi hisleri beslenmiştir.

II. 1933 ÖNCESİ SOSYOLOJİ ÖĞRETİMİ

Profesör Gerhard Kessler'in İstanbul Üniversitesi'ndeki sosyoloji öğretimine katkısını tespit etmek için, Kessler öncesinde İstanbul Üniversitesi içindeki sosyoloji öğretiminin tarihçesine kısaca da olsa eğilmek gerekmektedir. Bazı kaynaklar Darülfünun'daki ilk sosyoloji dersinin 1910 veya 1912'de Ahmet Şuayb tarafından verildiğini belirtir. İlk dersin 1912'de verildiğini ileri sürenler kanıt olarak Emrullah Efendi'nin hazırladığı 21.4.1912 tarihli nizamnameyi gösterirler. Bu nizamnameyle Darülfünun yeniden yapılandırılırken İlm-i İctima adlı bir ders de programa konmuştur (Yalvaç, 1985: 58-71). İlk dersin ne zaman ve kim tarafından verildiği konusundaki bugün de devam eden tartışmalar bir yana bırakıldığında, kesin olan bir husus diploma veren Sosyoloji Kürsü'sünün Edebiyat Fakültesi içinde resmen 1915'de tesis edildiği, 1917 yılında da bu kürsüye bağlı Sosyoloji Enstitüsü'nün kurulduğudur. Kürsü ve Enstitü'nün başındaki kişi Ziya Gökalp'dir (Meriç Yazan, 1997: VIII). İngiliz işgal kuvvetleri tarafından Malta'ya sürüldüğü 30.1.1919'a kadar Ziya Gökalp'in profesörlüğünü üstlendiği bölümde, Necmettin Sadak, Halim Sabit ile Nimet bey öğretmen olarak görev yapmışlardır. Gökalp'ten sonra, 1921-1922 ders yılında Mehmet İzzet'in dahil olduğu öğretim kadrosuna zaman zaman yabancı akademisyenler de katılmıştır. 1924 yılında Fransız Bouglé bir dizi konferanslar; 1926

yılından itibaren Max Bonafous ve Dumezil dersler vermişlerdir. Kürsü başkanlığını Gökalp'ten devir alan N. Sadak görevini 1927'de bırakır. Yerine geçen Mehmet İzzet de 1928'de sağlık nedeniyle ayrılır. Kürsü başkanlığına, 1928'de Mehmet Servet, 1929'dan itibaren de İsmail Hakkı Baltacıoğlu vekalet eder. 1929-1930 ders yılından itibaren ders veren diğer hocaların adları şöyledir: Orhan Saadettin, Dumezil, Nimet bey (Yalvaç , 1985). 1933 yılı Kürsü ve Enstitü'nün hayatında önemli bir kırıklık yaratır. Malche'in hazırladığı İstanbul Üniversitesi kuruluş kanununda Sosyolojiye yer verilmemiştir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu da kadrosuz kalmıştır. Onun yerine, Felsefe ile Pedagoji ve Psikoloji korunmuştur. Nitekim Alman profeörlerden H. Reichenbach, E. von Aster ve daha sonra bu gruba katılan W. Kranz Edebiyat Fakültesi Felsefe Enstitüsü'nde, W. Peters ise Pedagoji ve Psikoloji Enstitüsü'nde görevlendirilirler. (Widmann, 2000: 162).

Talih sosyolojiye beklenmeyen bir yerden güler: Almanya'dan gelenler arasında G. Kessler, A. Rustow, W. Röpke, F. Neumark ve A. Isaac gibi genel ekonomi, ekonomi teorisi, ekonomi tarihi, işletme, maliye, sosyal politika gibi alanlarda uzmanlaşmış akademisyenler de bulunmaktadır. Bunlardan sosyolojiye en yakın ad Kessler'dir. Kessler'e iş aranırken bulunan formül, Sosyoloji Kürsüsü'nün yeniden faaliyete geçmesine yol açar. 2.8.1933 tarihinde çıkarılan İstanbul Üniversitesi geçici kadro listesine sosyoloji de eklenir. Kadro dağılımı şöyledir: Profesör (yabancı), aday profesör muavini (Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu). İşte bu listede adı boş bırakılan yabancı profesör Kessler olacaktır. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün 8.11.1933 tarih ve 1373 sayılı Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na gönderdiği ikinci kadro yazısında ise yabancı sosyoloji profesörünün aynı zamanda kürsü başkanı da olacağı belirtilmektedir. Bu ikinci listede ilkinden farklı olan diğer bir nokta, Türk Medeniyet Tarihi adlı yeni bir ders ve kadronun ihdas edilmesidir. Profesörlüğün boş olduğu bu alanın doçenti olarak Hilmi Ziya Ülken'in adı yazılmıştır. Kessler'in adının resmen yazıldığı ilk yazı Rektörlüğün Dekanlığa yazdığı 11.6.1934 tarih ve 5691 sayılı öğretim elemanlarının adlarını belirten yazıdır. Bu listenin öncekinden iki farkı bulunmaktadır. İlki; Fındıkoğlu'nun¹ kadrosu doçent olarak tasrih edilmiştir. İkincisi; ikinci bir doçent olarak kürsüye Hikmet Sadık Somay atanmıştır

¹ 1920-1924 yılları arasında öğrenim gördüğü Darülfünun Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü'nden mezun olduktan sonra doktora yapmak için Strasburg'a gönderilen Fındıkoğlu, Fransa'da Halbwachs, Charles Blondel ve Pradines gibi akademisyenlerin entelektüel ikliminden etkilenir. H.Z. Ülken'e göre, Fındıkoğlu Fransız sosyolojisini Kantçı bir yorumlama ile bir aksiyon felsefesi haline dönüştürmüştür. Bu nedenle, doktora tezi Gökalp üzerine olmakla birlikte Fındıkoğlu'nu ne Durkheim ne Gökalp çizgisinde görmek mümkündür. Fındıkoğlu Türkiye'ye döndükten çok kısa bir süre sonra İş (aksiyon) dergisini çıkarmaya başlamıştır (Ülken, 1979: 475).

(Yalvaç, 1985: 66). Fındıkoğlu; Hikmet Sadık'ın Kürsü'ye Almanca bildiği için, Kessler'i Leipzig'den tanıyan eski öğrencisi Muhlis Ethem'in tavsiyesi üzerine atandığını yazmaktadır. Hikmet Sadık Somay, Kessler'in derslerini tercüme eder (Fındıkoğlu, 1950: 16). Kessler'in Edebiyat Fakültesi'nde verdiği desleri Hukuk Fakültesi öğrencileri de almaktadır.

1935 yılına gelindiğinde Hukuk Fakültesi içinde Ekonomi ve Sosyoloji Enstitüleri'nin kurulduğunu görüyoruz. Kessler ve ekonomi kökenli diğer Alman profesörler bu Enstitü içinde faaliyet göstermeye başladılar. 1936 yılında İstanbul Üniversitesi içinde İktisat Fakültesi kurulunca da hepsi bu Fakülte kadrolarına geçerler. İktisat Fakültesi içinde Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Enstitüsü kurulur. Kessler bu enstitünün başkanı olur. Ama 1939'a kadar Edebiyat Fakültesi Sosyoloji öğrencilerine, Hukuk Fakültesi ve İktisat Fakültesi öğrencilerinin yanı sıra, ortak dersler vermeyi sürdürür. Kessler 1939'dan itibaren Edebiyat Fakültesi'nde ders vermeyi durdurur. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü H.Ziya Ülken'in ellerine bırakılır. Edebiyat Fakültesi ile İktisat Fakültesi Sosyoloji kadrolarını dolduran adlar, o adların dile getirdiği sosyoloji anlayışları, 1939'dan itibaren birbirinden farklılaşmaya başlamıştır. Ya da zaten var olan farklılıklar tarafların bir arada yaşayamayacağı kadar belirginleşmiştir.

Edebiyat Fakültesi'nde verilen sosyoloji öğretimi 1934 başına kadar Ziya Gökalp'in sosyoloji anlayışını yansıtır. Bu polity-merkezli, idea-yönelimli bir sosyolojidir. Polity-merkezli olmak, üzerine konuşulan insan birlikteliğini bir ulus olarak görmek demektir. İdea-yönelimli olmak ise bilgiyi veriden çıkarsamaktan değil; zihinden, uslamlama süreciyle çıkarsamaktan yana olmak demektir. Bu sosyoloji anlayışı, ülkeyi dünya uluslarının saygıdeğer bir üyesi kılmak yönündeki daha genel bir kurtarıcılık misyonunun özel bir parçası olarak görülebilir. Osmanlı devletinin yıkılmakta, yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmakta olduğu 20. yüzyılın ilk yıllarında Türk entellektüelleri ve üst düzey devlet memurlarının sosyolojiyi politik bir alet olarak görmeye olan eğilimlerini anlamak hiç de zor olmasa gerek. Burada tartışmaya açık olan noktalardan biri de Gökalp ve çevresinin kendi sosyolojik yorumlarının, Türkler'i yakalandıkları hastalıktan kurtarmada kullanılabilecek tek yorum olarak dikte etmelerinin meşru olup olmadığıdır. Nitekim, hastalığın tedavisi için, ileri sürülen farklı bir reçete daha vardır: Prens Sabahattin'in socius-merkezli, veri-yönelimli sosyoloji anlayışı. Burada geçen socius bugünü, geçmişinden getirdikleriyle birlikte harmanlayarak yaşayan, insan birlikteliğidir. Prens; sosyolojinin, Türkler'in sosyal hayatlarındaki kurumsal ve kültürel karakteristiklerini tespit etmeye yönelmesi gerektiği düşüncesindedir. Prens'in görüşleri formal sosyoloji öğretiminde bir yer edinemez. Prens'in çizdiği yol uzun, yolun sonu da

belirsizdir. Oysa hasta adam, Osmanlı, ölmek üzeredir. Türkler'in hızla doğrulması ve dünya ulusları arasındaki saygıdeğer yerlerini almaları gerekmektedir Bu beklentiyi Gökalp'in sosyoloji anlayışı daha çabuk karşılayacak gibi görünmektedir. İstanbul'daki Sosyoloji Kürsüsü'nde 1933 sonuna kadar anahatlarını Gökalp'in çizdiği bu sosyoloji anlayışını yansıtan bir öğretim yapılıdır. Buna Durkheim-Gökalp çizgisi de denir. Gökalp; ontolojik açıdan, toplum adını verdiği ulusu öne çıkaran, bireyi ikincilleştiren, holistik bir yaklaşımı benimser. Epistemolojik açıdan, bilgiyi egemen olmak için, düzene koymak için isteyen pozitivist tavrın oldukça sofistike bir temsilcisidir.

Kessler İstanbul'a geldiğinde kendisini bekleyen işte bu sosyolojidir. Fındıkoğlu, Kessler öncesi Edebiyat Fakültesi'ndeki sosyoloji öğretiminin çizgisini ve Kessler'in o çizgiden farklılığını şöyle ifade eder :

“Prof.Dr.Kessler'in 1933-1934'de Türkiye'de başlayan içtimaiyat hocalığı, memleketimizde o zamana kadar yapılan içtimaiyat tedrisatına bir çok yenilikler getirdi. Ortada bir (Klan, totem, mana, içtimai vicdan) kelime ve tabirler ile dolu bir Durkheim ceryanı vardı ki Gökalp'dan başka hiç kimse manasını anlamamış, tatbikatını yapmamıştı. Gökalp ise, 1924 de ölmüştü, ondan sonra bir Baltacıoğlu -ki o zaman İsmail Hakkı diye tanınırdı- çıktı, fakat pek tatsız, tuzsuz bir öğretimde bulundu. Zaten içtimaiyat müderrisliğine vekalet ediyordu. Bir aralık Mehmet İzzet Bey bu dersleri okuttu. Bu sene ölümünün yirminci yıldönümü yadedilen ve elhak bir içtimaiyat profesörü olan merhumun ömrü vefa etmedi, yoksa emsali Garbde de nadir olan bir mütefekkiridi. 1929'da Darülfünun'dan ayrıldı ve 1930'da Berlin'de öldü. Demek ki kürsü boştu. İşte Kessler bu yeri işgal etti. Islahat dolaysıyla Darülfünun'dan çıkarılan Baltacıoğlu, neşrettiği (Yeni Adam) mecmuasında, Alman profesörünün içtimaiyat tedrisatı usul ve programını şiddetle tenkid etti. Muhitimiz, yalnız bir çeşit sosyoloji telakkisine, o da yarım yamalak, vakıf olduğu için Prof.Kessler'in öğretimi herkese yabancı geliyordu. Her şeyden evvel, bu öğretim, iradeci ve aklın tesirine iman eden bir sosyoloji telakkisine dayanıyordu. Netice olarak nazari değil, ameli gayeler güdüyordu. Doçent Hikmet Bey'in tercüme ettiği ve basılmış olan (Sosyoloji) kitabı ile benim tercüme ettiğim (İçtimaiyata Giriş) de bu cihet pek iyi görülür” (Fındıkoğlu, 1950: 16).

Kessler için İktisat Fakültesi'nde önce öğrencisi sonra meslektaşı olan Cavit Orhan Tütengil ise şunları yazar: “Önceleri Fransızların etkisindeki sosyoloji öğretimimizde Alman çevresiyle doğrudan doğruya temas Kessler'in İstanbul Üniversitesi'nde ödev almasıyla başlar” (1963/4 : 52).

Kessler'in önce öğrencisi sonra meslektaşı olan Sabri Ülgener de Kessler'in Türkiye'deki sosyolojiye yaptığı katkısı şöyle ifade eder: "...Öteden beri şiddetli bir taassupla sıkı sıkıya bağlı kalınan Durkheim sosyolojisine karşı, onun taban tabana zıddı olan bir sistemin, mübalağalı hatları ile de olsa, memleket kültürüne tanıtılmış olması hiç şüphesiz büyük bir memnuniyetle karşılanmaya değer". (1940 : 277).

III. GERHARD KESSLER : KENDİ HAYAT YOLU²

Kessler "Kendi Hayat Yolum" başlıklı otobiyografik makalesinde de belirttiği üzere, 24.8.1883 yılında Doğu Prusya'nın küçük bir köyü olan Wilmsdorf'ta dünyaya gelir. Ailesinin soy zinciri 16. yüzyıla kadar inen Kessler'in babası protestan rahibidir. Babası Königsberg Üniversitesi tarafından fahri doktora ile ödüllendirilecek kadar çevresinde takdir gören bir zattır. Annesi Şilezyalı bir hakimın kızıdır; son derece hassas ve ince ruhlu bir kişiliğe sahiptir. Bir yaşında iken babasının tayini üzerine Berlin'e yerleşen Kessler, lise öğrenimi sırasında Latince, eski Yunanca, İbranice ve Fransızca öğrenir. 1901-1907 yılları arasında Berlin ve Leipzig Üniversitesi'nde tarih, coğrafya, iktisat ve sosyal bilimler okur. Hocaları arasında A. Wagner, K. Bücher, H. Delbruck, A. Hanik, E. Meyer, K. Lamprecht, F. Ratzel, J. Partsch, W. Wundt, A. Lassern gibi dönemin önde gelen akademisyenleri vardır. Roma tarihiyle ilgili doktora tezini 1905 yılında Leipzig'de tamamlar. 1911'de Braunschweig yüksek teknik okulunda ekonomi bilimleri doçenti, 1912 başında Jena Üniversitesi'nde sosyal politika ve ekonomi profesörü olur. 1. Dünya Savaşı'na Fransa'da cephede savaşarak Verdun muharebesine katılarak, sonra da Romanya'da idari işlerde çalışarak katılmış olur. Savaş dönüşü, Jena'dan sonra Leipzig Üniversitesi'nde çalışmaya başlar. 1913'te evlenir. İki kız ikisi erkek dört çocuğu olur.

1929 ekonomik krizin savaşa mağlubu Almanya'yı da etkisine almasıyla, işsiz sayısı yedi milyona yükselir. Büyük işyerleri ve bankaların peşpeşe iflas etmeye başladığı bu dönemde, kitleler umutlarını aşırı uçlardaki akımlara bağlar. Nasyonal Sosyalistler böyle bir ortamda iktidara doğru yürümeye başlarlar. 1918'den beri Alman Sosyal Demokrat Partisi üyesi olan Kessler Alman halkını uyarmak için Kampf und Aufbau adlı bir küçük kitap yayımlar; halktan, Başbakan Hitler'e inanmamalarını talep eder. Nasyonal sosyalistlere karşı parlamentoda mücadele vermek üzere, seçimlerde adaylığını koyar. Seçim sonunda Naziler kendilerini daha da güçlü hissetmeye başlarlar. 1933 Mart ayında Leipzig Üniversitesi profesörlüğü görevine son verilir. Evi taşlanır, eşyaları dağıtılır. 1933 yılı Haziran ve Ağustos

² Bu başlık altındaki enformasyon aksi belirtilmedikçe şuradan alınmıştır: Kessler, 1950 a.

ayında tutuklanır. Eski Cumhurbaşkanı Hindenburg'un araya girmesiyle salıverilir. Ama sonra yeniden aranmaya başlanır. Gestapo takibinden kurtulmak için sürekli saklanır; ailesiyle dahi görüşmemektedir. Bu sırada, eski öğrencisi Fritz Neumark, Kessler için Türk Milli Eğitim Bakanlığı ile temas kurar. Türkler Kessler'e davetiye yollarlar. Ama Kessler kendinin ve ailesinin Almanya dışına çıkabilmeleri için yine de Alman resmi makamlarının iznine ihtiyaç duymaktadır. Bu aşamada Türkiye Cumhuriyeti devleti araya girer; Kessler ve ailesine gerekli izin verilmesini sağlar. Kessler 1933 yılı Aralık ayı ortasında İstanbul'a gelir. O zamanlar 50 yaşını doldurmuştur. Kessler Türkiye'den ayrıldığı 1951 yılına kadar 18 yıl süreyle İstanbul Üniversitesi'nde ekonomi, sosyal politika, komün bilgisi ve sosyoloji dersleri verir, bu konularda seminerler yönetir.

Kessler'in iki oğlu geleceklerini ABD'de kurarlar; oraya yerleşirler. İki kızı ve yatalak hasta olan eşi henüz 2.Dünya Savaşı bitmeden Almanya'ya geri dönerler. Eşi 1944'de Almanya'da ölür. Anne ve babası da Kessler Türkiye'de iken ölmüşlerdir.

Türkiye'de kaldığı sürede neredeyse her yeri karış karış gezen Kessler özellikle Bursa'daki Uludağ'a sevdalanır. Bazı il ve ilçelerde ona fahri hemşehrilik belgesi verilir.

Kessler Türkiye'de iken Almanya ile tüm temasını kesmez. Almanya'nın sorunlarıyla ilgisini sürdürür. Hitler'e, Çekoslovakya'yı işgalinden dolayı protesto mektubu yazar. O, dünyanın tek tek bireylerin aksiyonları sayesinde döndüğüne inanan insanlardandır.

Kessler'in Türkiye'de en yakın olduğu akademisyenlerin adları şunlardır: Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Muhlis Ete, Ekmel Zamil, Orhan Tuna, Hikmet Sadık Somay ve Reşat Nalbantoğlu. Kessler'in bu akademisyenlerin dışında başka dostları da vardır. Onlardan biri olan, saygın bir yazar, Haldun Taner, Kessler için "mübarek bir profesör" diye yazar (Taner 1982'den aktaran Sayar, 1998: 57). Kessler'in bir öğrencisi, Müfide Kıvanç, onun için şöyle bir dize yazar "Kessler'i sorarsan bir peri kızı Başına çelenkler takasım gelir" (Sayar 1998: 59). Orhan Tuna ise Kessler için "dürüstlük, iffet ve fazilet timsali, şahsiyeti fevkalade kuvvetli bir insan, karakteri itibariyle sosyal mesuliyet şuuruna sahipti... Aylığının büyük bir kısmını muhtaçlara dağıtır, din farkı gözetmeksizin evinde fakir talebe barındırır, ferdi sosyal yardımlardan sonsuz bir zevk duyardı" diye yazar (Tuna, 1963 / 4 : 13).

Kessler'in Türkiye'de unutulmaması gereken hizmetleri arasında onun Türk İktisat Kurumu'nun, Çalışma Bakanlığı'nın, ilk işçi sendikası TÜRK-İŞ'in kuruluşuna, İş kanununun çıkışına yaptığı katkılar da yer alır. 1946

yılında Dernekler Kanunu'nun değiştirilip sosyal sınıf esasına dayalı dernek kurma yasağının kaldırılmasında ve 1947'de İşçi ve İşveren sendikalarının kurulmasında etkili olmuştur. İlk işçi sendikasının sonraki kimi başkanları, Seyfi Demirsoy gibi, onun konferanslarının dinleyicilerindendir (Tuna, 1963/4 : 19).

Kessler'in İktisat Fakültesi'ne yaptığı katkılar sıralanırken unutulmaması gereken bir nokta onun Fakülte Kütüphanesi'ndeki kitapların kayıt ve fişlenmesi için gösterdiği özveridir. Yirmibin kitabın beş dil üzerinden fişini bizzat kendi yazmıştır. (Benzer bir çalışmayı Hukuk Fakültesi Kütüphanesi için E. Hirsch de yapmıştır).

Kessler'in yakın çevresi tarafından bilinen ilginç bir hobisi de onomato-lojidir. 1940'larda Türkiye'deki Alman Adları konusundaki bir kitabını Almanya'da yayımlamıştır.

Kessler 18 yıllık hizmeti sonunda 1951 yılında Almanya'ya döner. Orada Göttingen Üniversitesi'nde 1958 yılına kadar emeritus pozisyonunda çalışır. Gittiği yıl Türk-Alman Dostluk Derneği'ni kurar. Bu dernek çerçevesinde faaliyetler düzenler (Tuna, 1963 / 4 : 9)

Kessler Almanya'ya dönüşünü, hayatının sonunu vatanının gençliğine ve politik görevlere hasretmek isteğiyle açıklar. Türkiye'deki dostlarına yazdığı veda yazısında iki kızı, iki torunu, eski öğrencileri ve Göttingen'deki meslektaşlarının kendini beklediklerini ifade eder. Vatanına dönüşünü hareketli ve çoğunlukla acıklı geçen hayatının iyi bir kapanışı olarak kabul ettiğini belirtir. Kessler hayatının yaklaşık son beş yılını Kassel (Altersheim) yakınlarında bir huzurevinde geçirir. Unutkanlığı giderek artar. 16 Ağustos 1963 tarihinde 80 yaşında vefat eder.

Gerhard Kessler'in Türkçe'de yayımlanmış beş kitabı vardır: İctimaiyat, 1934; İctimaiyata Başlangıç, 1938; Kooperatifçilik, 1940; İktisat Tarihi, 1940; İctimai Siyaset, 1945. Bunların dışında 68 yayımlanmış makalesi ve etütleri vardır.³

³ Kessler'in eserlerinin en güvenilir listesi için bkz: Tütengil, 1963/4: 4-6

IV. KESSLER'İN ÖĞRETTİĞİ SOSYOLOJİNİN ANA HATLARI⁴

Kessler'in sosyoloji anlayışı, yukarıda vurgulandığı gibi, ne Ziya Gökalp, ne Prens Sabahattin çizgisıyla tam örtüşür. Kessler toplum-merkezli ve politika-yönelimli bir sosyoloji anlayışına sahiptir. Kessler, sosyoloji nasıl bir bilimdir sorusunu şöyle cevaplar: Sosyoloji insanların sosyal varlıklarının ve yaşadıkları sosyal hayatlarının bilimidir (s.1). Daha da özel olarak, sosyoloji insanların birbirleriyle olan ve akla dayanan sosyal ilişkilerini araştıran bir bilimdir. (soziale beziehungen) (s.2). Kessler için sosyolojinin konusu olan toplum, doğal değil, insanların akıl ve iradeleriyle bilinçli olarak kurdukları bir birliklilik formudur. Ona göre sosyolojinin konusu olan toplum; klan, ulus gibi insanların aynı bir kan veya soy zincirinden geldikleri için ya da bilinçdışı bazı ortaklıkları paylaştıkları için ortaya çıkmış olan bir birliklilik formu değildir. Toplum; insanların akıllarını kullanarak, bilinçli olarak, özgür iradeleriyle biraraya gelmiş olmalarıyla ortaya çıkmış olan bir birliklilik formudur (s.6). Dernekler, okullar, köyler, kurumlar, şirketler, politik partiler, dinsel cemaatler, devlet tüm bunları düşünen varlıkların algılama güçleri ve akılları ile düzene soktukları birlikliliklerdir (s.6).

Kessler'e göre sosyal yapılar doğal olarak büyümemişlerdir. Onlar, kültürel olarak inşa edilmiştir. Doğal olarak büyümüş olmadıkları için de biz onları birer organizma olarak göremeyiz (s.26). Sosyal yapılar; organizasyonlar olarak görülmelidir. İnsanlar sosyal yapıları bilinçli olarak, bizzat kendilerinin koydukları bir amaç için düşünerek ve planlayarak kurmuşlar; bu yapıları doğal çevreye eklemişlerdir. Toplum; insanların özgür seçimleriyle kurulduğu için toplumu incelerken ona doğal bir 'şey' muamelesi yapmak da doğru olmaz. Toplumlara kültürel bir 'şey' oldukları bilinip (s. 30) özel bir metotla incelenmeleri gerekir. Bu özel metot ise, anlama'dır (s. 25).

Heidelberg Okulu'na bağlı olan Windelband ve Rickert gibi felsefeciler ile F. Tönnies, G. Simmel ve M. Weber gibi yeni Alman sosyolojisinin büyük üstatları sosyolojiyi bir kültür bilimi olarak görmüşlerdir. Yine bunlar, sosyolojinin doğa bilimleri gibi sadece gözlemlemekle yetinemeyeceğini

⁴ 1920-1924 yılları arasında öğrenim gördüğü Darülfünun Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü'nden mezun olduktan sonra doktora yapmak için Strasburg'a gönderilen Fındıkoğlu, Fransa'da Halbwachs, Charles Blondel ve Pradines gibi akademisyenlerin entelektüel ikliminden etkilenir. H.Z. Ülken'e göre, Fındıkoğlu Fransız sosyolojisini Kantçı bir yorumlama ile bir aksiyon felsefesi haline dönüştürmüştür. Bu nedenle, doktora tezi Gökalp üzerine olmakla birlikte Fındıkoğlu'nu ne Durkheim ne Gökalp çizgisinde görmek mümkündür. Fındıkoğlu Türkiye'ye döndükten çok kısa bir süre sonra İş (aksiyon) dergisini çıkarmaya başlamıştır (Ülken, 1979: 475).

de belirtirler. Sosyoloji insanın sosyal hayattaki fonksiyonunu gözlemlemekle kalmaz, bunu aşar da. Sosyoloji insanın amaç, değer, gelenek ve hislerinden hareketle insanın aksiyonunu, aktini anlamak da ister. Sosyal bilimde tekil özneleri tekil aksiyonlarıyla birlikte düşünmek ve anlamak ihtiyacıdır. Doğa bilimlerinde ise maddi nesnelere tipik özellikleri içinde algılarız. Durkheim'ın görüşünün aksine sosyal olguların sosyal bilimlere göre anlaşılma tarzı, onları bizim dışımızda ve üzerimizde değil, bizde mevcut ve bizden çıkmış (nicht als Tatsachen ausser uns und über uns, son dern als Tatsachen in uns und von uns) olarak görmektir (cümledeki Almanca ve alt çizme ile yapılan vurgulama kitabın aslında da vardır). (s. 24-25).

Toplum bireylerin şahsi düşünce ve dilekleri aracılığı ile bilinçli olarak kurulmuştur. Bu toplum; onun oluşturucu parçası olan biz tekil bireylerin istemelerine göre ya devam eder ya da çözülür, dağılır. Akıl ve iradeyle, istenirse toplum yeniden düzenlenebilir, istenirse kökten değiştirilebilir. İnsan aklı; kültürü ve toplumu yaratmıştır. Sosyal bireyi ikincilleştirmek, aslında bireye hakaret etmek onu hakir görmektir. Oysa bireyler ne korkak ne de ahmaktır (s. 10).

Sosyal hayattaki ilişkiler özü itibarıyla uyuma ve ayrılmalardan oluşur (anpassung und absonderung). Uyuma ve ayrılmalar bilinç sayesinde gerçekleşir. Oysa, doğal yönlerimiz bu süreçleri sergilemez (s. 14-15). Sosyal hayat manevi hürriyet dünyasıdır. Pratik akıl, insan iradesinin hürriyetine inanç olmaksızın mevcut olamaz. Hür irade yok idiyse, o zaman eğitim de, yargılama da, yasama da anlamını yitirecektir. Bireyler, irade ve aktleri ile (Tat und Wille) her şeyi değiştirebilirler (s.29).

Cemiyetin baskısı denilen; aslında bir kralın bir şefin baskısıdır; serbest irade fiilleri ile yıkılabilir. Zira, sosyal baskı asla doğal bir baskı değildir. Ne var ki, insanlar gerçekte iradelerini kullanmaktan kaçınıyorlardı. İnsanlar sözleşmelere rağmen haklarını kullanmayabilmekteydiler. Bunun sonucunda bizler kendi ellerimizle devleti güçlendirmek zorunda kalmaktayız. Zira, ancak o zaman zayıfın hakkı devlet eliyle korunabilmektedir (s. 33-34). Birey bütüne feda edilmemeli, şahsiyet fikrinden vazgeçilmemelidir. Topyekun (total) sosyalizm veya total devlet içinde, "düşünce"nin, iradenin ve aksiyonun şahsi hürriyeti yok olur. Biz, devleti şahsi hürriyetlerimizle kurduk. Peki şimdi bu devletin çocukları hürriyeti ortadan kaldırarak annelerini öldürmeyi göze alabilecekler midir? (s. 37). Hür şahsiyet ile toplum birbirine muhtaçtır. Şahsiyet hürriyetini yıkanlar, toplumu ve devleti kuran ve yaşatan kuvvetleri de tahrip ediyorlar demektir. Şahsiyet; devlet ve toplum için hürriyetini feda edebilir ve etmelidir. Hatta icabında kendini feda etmeye mecburdur. Fakat, şahsi hürriyeti fiziki ve siyasi güç ile imha eden devlet ve

toplum, kendi kendisini manasız hale sokar. Toplumsuz hürriyet anarşiyi vücuda getirir; hürriyetsiz toplum ise esareti doğurur (s. 38).

Görüldüğü gibi, Kessler sosyolojiyi sosyal hayatın temel ilkesini arama macerasının platformu olarak görmektedir. O, sosyal hayatın arche'sini bireyin irade ve aktinde somutlaştırırken, bu somutlaştırma mücadelesini sanki teorik değil ama politik bir zeminde durarak yapmaktadır. Kessler teori, pratik, bilim, politika ve uygulama arasında kendince özgün bir birleşim yapmış gibidir. Onun bu yöndeki görüşleri İstanbul Üniversitesi'nin Açılış Dersi olarak yaptığı bir konuşmadan çıkarılabilir:

Kessler'in bu dersde söylediğine göre bilimsel incelemelerde kavramsal ve hayali bir toplum üzerine fikir üretmektense, toplum hayatının hakiki ve çeşitli görünümleri üzerinde araştırmalar yapmak gerekir. Zira, bilim hayata hizmet eder. Sosyoloji de ülkenin sosyal hayatına hizmet etmelidir. (Tütengil, 1963 / 4 : 53).

Kessler bu konuda Sosyolojiye Başlangıç kitabında ise şunları yazmıştır:

“Sosyal varlığı, bir defa anlayan, onu değiştirme denemesinde de bulunabilir. İş sahasına geçmek suretiyle sosyal hayata müdahale eder ve sosyal politika ile uğraşır. Amerikan sosyolojisi, sosyal politikayı sosyolojinin bir dalı olarak, ameli ve tatbiki sosyoloji olarak gözönüne alır. Avrupa'da ise, sosyoloji ve sosyal politika ekseriya birbirinden ayrı bilgi dalları gibi düşünülmemektedir (s. 38-39).

Özetle, ona göre sosyoloji uygulamalı bir bilim halinde formlaştırılmalıdır. Kessler bu düşüncelerle, öğrencilerini şu konularda araştırma yapmaya yöneltir: Sanayide çalışan çocuk işçiler; fabrika işçisi kadınlar; yoksul, ihtiyar ve engellilerin bakımı; işsizlikle başa çıkma, iş bulma mekanizmaları; sokak çocukları; marjinal sektör; geçim stratejileri; perakende ticaret; konut sorunu; köy sanatları, küçük sanayiler (Kessler: 1950a).

Kessler'in 1934 yılında İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'ne verdiği raporda da mezunlarının ileride kamu yönetimi ve ekonomik hayatta etkili makamlarda çalışacakları gözönüne alınarak, onların, şimdiden hayatın gerçekleri hakkında bilgi sahibi olmalarını kılan bir ders programıyla yetiştirilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Kessler Edebiyat Fakültesi'nde genel sosyoloji, gelecekte kurulacak İktisadi ve İçtimai İlimler Fakültesi'nde ise uygulamalı sosyoloji derslerinin verilmesinden yana olduğunu, ayrıca her tür ders için pratik yapılmasının yararlı olacağını da ifade etmiştir (Kessler, 1950b).

V. KESSLER'DEN GERİYE KALANLAR

Öncelikle vurgulanmalıdır ki, kısa süreli Edebiyat Fakültesi deneyimi dışında, Profesör Kessler hep İktisat Fakültesi'nde çalışmıştır. Bu demektir ki, Kessler, uzun yıllar sosyoloji diploması almak için kaydolmuş öğrencilere ders vermemiştir. Burada ilginç olan, gerek ondan, gerek daha genel olarak Sosyoloji ve Sosyal Politika Kürsüsü ve Enstitü'nden ders alan öğrencilerin yine de kendilerini birer sosyolog gibi algılamış olmalarıdır. Bu öğrenciler mezun olunca Edebiyat Fakültesi mezunları gibi liselerde sosyoloji öğretmeni olmadılar ama hayatın içinde eylemde bulunan sosyologlar olarak çeşitli pozisyonları doldurdular. Kent planlamacı, sosyal planlamacı, sosyal politikacı, kamu yöneticisi oldular. Profesör Kessler'den aldıkları sosyoloji bilgisini bir "temel bilgi" olarak sosyal dünyaya bakışlarının altına yerleştirdiler. Böylece spesifik mesleklerini, içinde bu temel bilgi alanının da yer aldığı bir zemin üzerinde ifa ettiler. Kessler'den öğrendikleri sosyolojiyi iş hayatları içinde kendilerince yeniden anlamlandırdılar. Onlar makro ölçekli yapısal ve mezo ölçekli kurumsal sorunların tespiti, tanınması ve çözümü için politika geliştirirken Kessler'den öğrendikleri sosyolojik bilgilerini de sosyal hayata uyarlamış, uygulamış oldular.

Kessler'in İktisat Fakültesi'nde bu etkilerine karşılık aynı üniversitenin Edebiyat Fakültesi'nde, sanki bir zamanlar orada da ders vermemiş gibi, herhangi bir iz bırakmamış olması ilginçtir. Edebiyat Fakültesi Sosyoloji bölümünde polity-merkezli, idea-yönelimli sosyoloji Kessler'den sonra tüm ihtişamıyla varlığını yeniden tesis etmiştir. Bu çizginin Kürsü dışından destekleyicisi İ.Hakkı Baltacıoğlu, Kürsü içinden destekleyicisi H. Ziya Ülken'dir.⁵

Kessler'in sosyoloji anlayışının kendi içinde iki ana çizgiyi barındırdığı ileri sürülebilir. Ancak bu iki çizgi de kendi içinde çelişkiler barındırmaktadır. İlki; Kessler doğal olana karşı kültürel, sosyal olanı vurgular. Ama bu a-naturel olanlar, onun sunuşu içinde, birdenbire a-real de olurlar. Webercil zweckrational'e yapılan aşırı vurgu okuyucuda realitede mütekabili olmayan bir insan ve insan birlikteliği imgesine yol açar. Kessler sanki doğal olanı elimine etmek için akıl ve iradeye vurguda bulunurken biraz fazla ileri gitmiş, aşırı akıl ve irade vurgusu yüzünden, insan hayatındaki tarihsel ve kültürel olanın önemini gözden kaçırmak zorunda kalmıştır. Kessler akıl ve iradenin tarih ve kültürden dolayımlandığını dikkate almamış gibidir. Böylece; onun, çok özel, neredeyse mekanik bir toplum tasarımına sahip olduğu

⁵ Hilmi Ziya ÜLKEN, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı dev eserinde Kessler'e çok az bir yer verir.

söylenbilir. İlginç olan, Kessler'in bunu tarihi ve kültürü doğal olana karşı yüceltmek isterken ileri sürmesidir.

Kessler'in ikinci ana çizgisi onun politika-yönelimli sosyoloji anlayışında izlenebilir. Her ne kadar anlamacı bir epistemolojik tavrı benimsediğini ifade etse de onun bu tercihi aslında onun dip, uç tercihi gibi görünmemektedir. O sanki "anlama"yı; anlamamanın anlamaya koyulduğu şeyi, daha iyi kılmak için tercih etmektedir. Sanki, daha içten anlamakla o şey daha iyi yönlendirilebilir diye düşünmektedir. Kuşkusuz; bir sosyal politikacı için bu, kutlanacak bir tercihtir. Ama, eğer anlamacı epistemoloji pozitivist epistemolojiye karşıt bir tavır olarak alınırsa, o zaman Kessler'in kendi içinde çelişkili olduğu ifade edilebilir.

Kessler'in bu iki ana çizgideki ikircikli / çelişkili tavrının düzeltilmiş halinin izleri öğrencilerinin yazılarından izlenebilir. Kessler'in bazı öğrencileri ileride tarih, kültür ve zihniyet üzerinde yoğunlaşırken (Ülgener gibi), bazı öğrencileri de politika yönelimli çalışmalara (O.Tuna gibi) yönelmişlerdir. Onları birbirine bağlayan, onların Kessler'le ortak olan diğer bir yönleri, iyi niyetlilikleridir.

Özelde Gerhard Kessler ama daha genelde tüm bir Alman profesörler kuşağı için bugün söylenen söz, onların Türk yüksek öğretiminin gelişmesine unutulmaz katkılar yaptıklarıdır. Sadece binlerce öğrenci yetiştirmekle kalmamışlar gerek çalıştıkları kurumun gelişimine katkıda bulunma, gerek bilgilerini toplumun hizmetine sunma konularında örnek davranışlar sergilemişlerdir.

İronik olarak ilginç olan nokta, bu profesörlerin nasyonal sosyalist dönemde yeterince Alman olmadıkları ya da Alman olmaya layık görülmedikleri, bir Alman olamayacak kadar musevi, bir Alman olamayacak kadar liberal, bir Alman olamayacak kadar sosyal demokrat oldukları gerekçesiyle kendi yurtlarında tacize uğramış ve yurtlarını terk etme durumunda kalmış olmalarıdır. Ne var ki, onların hepsi Türkiye'de Alman profesörler olarak tanındılar. Hepsinin örnek kişilikleri, örnek akademisyenlikleri sonuçta Almanya'nın onlara kattıkları olarak değerlendirildi. Onlar o kadar Alman'dılar ki, ölmek için Almanya'ya geri döndüler.

Kessler sığındığı Türkiye'de bu denli uzun bir süre geçirdikten sonra neden dönmeyi tercih etti ? Kessler bu soruyu vatanında ölmeyi istemek olarak cevaplar. Belki de o, iltica etmesine yol açan ama şimdi solup gitmiş olan koşullara karşı kendinin halâ ayakta durduğunu göstermek için dönmüştür. Bireyin akıl ve iradesiyle tüm güçlüklerle başedebildiğini haykırmak için dönmüştür. Kessler de diğer Alman profesörler gibi ne sürgündür ne de

göçmen; o bir sığınmacıdır.⁶ Göçmen ya da sürgün değil ama sığınmacı oluşları, onların 1940'lı yılların Türkiye'sindeki kimi anti demokratik uygulamalar karşısında neden sessiz kaldıklarını da açıklar.

SUMMARY

Mustafa Kemal and his close circles had a single aim while founding the Republic of Turkey: To build an internationally respectable country. What made them different from others pursuing the same aim was their commitment to attain this as soon as possible. They thought that the people should identify themselves immediately and exclusively as citizens of the Republic. The status of being a citizen of the Republic of Turkey was an identity that could be obtained through mediations from some basic structures. Hence, Mustafa Kemal and the leading circles of the time moved to the construction of institutional structures that would allow the people of the country to identify themselves shortly and exclusively as the citizens of the Republic of Turkey. They wanted to train, educate and employ people in new institutions. The people would then utilize their time in new institutions, engaging in some new hobbies. One specific effort launched in this context was the re-structuring of higher education. The idea of Mustafa Kemal and his circle was not to reform the Darulfunun as the major university in the country, but to close it down for a new one. This goal was attained on 1 August 1933 and the first step in making their dreams come true had been taken earlier in 1931 with the invitation sent to Albert Malche, a Swiss Professor. Professor Malche not only prepared a detailed report on Turkish higher education system but arranged new professors mainly from Germany for newly re-established Istanbul University too. Professor Gerhard Kessler was one them. Professor Gerhard Kessler arrived in Turkey in mid-December 1933 when he was 50 years old. Starting from 1933 until his departure from Turkey in 1951, Kessler stayed in Turkey for 18 years, gave courses on sociology, social policy and economics in Istanbul University.

⁶ Sürgün ve göçmen için bakınız: Shahidian, 2001: 73.

KAYNAKÇA

- FINDIKOĞLU, Z.F. (1950) “Profesör Kessler’i Uğurlarken” *İş*, cilt: XVII, sayı :113.
- HIRSCH, E. (2000) *Anılarım*, 5. basım, çev. Fatma Suphi, Ankara: TÜBİTAK.
- HİRŞ,E. (1950) *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’deki Üniversitelerin Gelişmesi*, cilt:I, İstanbul: Ankara Üniversitesi Yayını.
- KESSLER,G. (1950a) “*Kendi Hayat Yolum*”,*İş*, cilt : XVII, sayı : 113.
- KESSLER,G. (1950b) “İçtimaiyat ve İçtimai Siyaset Dersleri Hakkında Rapor”, *İş*,cilt:XVII, sayı:113.
- KESSLER,G. (1964) “Sosyoloji Tarihimizde Kessler Raporu” *İş ve Düşünce*,cilt:XXX, sayı:245.
- KESSLER, G. (1985) *Sosyolojiye Başlangıç*, (Çev.: F. Fındıkoğlu), İstanbul:İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi.
- Meriç YAZAN, Ü. (1997) “Önsöz” *İçtimaiyat Mecmuası 1-6 1917*, tıpkı basım, İstanbul : İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Araştırma Merkezi.
- NEUMARK,F. (1982) *Boğaziçine Sığınanlar, Türkiye’ye İltica Eden Alman İlim Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, (Çev.: Şefik Alp Bahadır), İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını.
- SAYAR, A. (1998) *Bir İktisatçının Entellektüel Portresi Sabri F. Ülgener*, İstanbul : Eren.
- SHAHIDIAN, H. (2001) “*Sociology and Exile: Banishment and Tensional Loyalties*”, *Current Sociology*, vol. 48, nr. 2.
- TANER H. (1982) “*Bir Vaziyet Üzerine*”, *Milliyet*, 25 Nisan.
- TUNA O. (1963/4) “*Prof.Gerhard Kessler Şahsiyeti ve Eserleri*”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt : 23, sayı: 3-4.
- TÜTENGİL, C. O. (1963/4) “*Ord.Prof.Dr.G. Kessler’in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye’deki Yayınlarının Bibliyografyası*” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, cilt :23, sayı: 3-4.

- ÜLGENER, S. (1940) "*Prof.Dr.G.Kessler: İctimaiyata Başlangıç*" kitap eleştirisi, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, cilt : 1, sayı : 2.
- ÜLKEN, H. Z. (1979) **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul : Ülken Yayınları.
- YALVAÇ, M. (1985) "*İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Sosyoloji Eğitiminin Tarihçesi I*" **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Ocak.
- WIDMANN, H. (2000) **Atatürk ve Üniversite Reformu (Exil und Bildungshilfe)**, (Çev. Aykut Kazancıgil ve Serpil Bozkurt), İstanbul : Kabalcı Yayınevi.

FARKLILAŞARAK BÜTÜNLEŞEN YENİ KENTSEL MEKANLAR: UYDU KENTLER*

Melek İPEK**

ÖZ

Kentsel değişimin yeni bir boyutu olarak ortaya çıkan uydu kentler, Türkiye'de güncelliği hızla artan bir kent olgusu durumundadır. Bu çalışma, Ankara'da sosyo-ekonomik değişkenler açısından farklılık gösterdiği düşünülen ve orta-üst, orta-orta ve orta-alt gelir grubu olarak tabakalara ayrılan üç uydu kentte yürütülen alan çalışmasının sonuçları ile, sosyo-ekonomik yapılanma, toplumsal ilişkiler ve yaşam biçimi çerçevesinde bir değerlendirme yapmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler : Uydu kent, Kentleşme, Orta Sınıf.

ABSTRACT

This study aims to evaluate the emergence suburb with respect to socio-economic structure, social relations and life styles. The research that was conducted in different suburbs of Ankara which shows differences in socio-economic structure and represents upper-middle, middle, middle-lower strata has guided the study.

Key words : Suburb, Urbanization, Middle Class.

I. GİRİŞ

Toplumsal ve mekansal ayrımlaşma, kentlerin önemli bir niteliğidir ve kentsel mekanı düzenleyen kurallar, toplumsal farklılaşma ve ayrımlaşma yapılarına dayanır. Ancak kent, yalnızca mekansal bir doku değildir.

Daha açık bir deyişle, ilk bakışta görülen bu mekansal dokunun ardında, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yapılar; bunların iç içe girmiş karmaşık ilişkileri ve etkileşimleri vardır. Fiziksel mekanın oluşumu da, bu yapıların karmaşık, karşılıklı etkileşimlerinin bir ürünüdür.

* Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne, 1997 yılında verilen, "Yeni Kentsel Alanlar Olarak Uydu Kentlerin Sosyolojik Boyutları: Ankara İli Örneği Uygulamalı Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinin verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

** Dr., TC Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü, Sosyal Çalışmacı

1970’li yıllarda dünya kapitalizminin içine girdiği kriz, doğası gereği kendini yeniden üreterek, bu krizden çıkış yollarını aramaya başlamıştır. Kapitalistleşme sürecine geç katılabilen diğer ülkeler gibi, Türkiye de, 1980’lerde tüm dünyada yaşanan bu değişimlere koşturucu olarak yapısal bir dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm, yaşamın her alanında, yani siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanların tümünde kendisini göstermiştir. 1980’li yıllarda, hem bireyin yaşayışını algılaması, hem de toplumsal yaşamın kurulanmasında ciddi bir değişim söz konusudur. (Ocak,1996:32) Aynı dönemde, Türkiye’nin yeni ekonomik yapılanmanın bir gereği olarak dünya piyasalarına açılma sürecinde, toplumun her kesiminde, bu arada kentlerde de büyük değişimler yaşanmıştır.

Bu çalışmada da, yukarıda temel dinamiği ve biçimi kısaca açıklanan bu yapısal değişimin ”kent” üzerinde yarattığı etkiler, uydu kentler boyutunda ele alınacak, kentten ve birbirlerinden farklılaşarak kendi içlerinde tekrar bütünleşen bu yeni kentsel mekanlar, Ankara örneği içinde yorumlanmaya çalışılacaktır. Çalışmada önce uydu kente ilişkin temel karakterler üzerinde durulmuş, ardından uydu kentleşme süreci ele alınarak, yapılan alan araştırmasına ilişkin bulgulara yer verilmiştir.

II. UYDU KENT

Kentleşme boyutunda ortaya çıkan alt kentleşmeler olarak uydu kentler, kentlerin büyüme ve genişleme sürecinde, güncelliği hızla artan bir kent olgusu durumundadır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, hemen hemen bütün ülkelerde uydu kent alanlarının hızla arttığı gözlenmektedir. Bu artıştaki başlıca etken, kent formunun ya da kentsel büyümenin, istenen biçimde olmasını gerçekleştirerek, hızlı kentleşmede konut sorununu çözmek ve yeni bir alternatif yaşam biçimi sağlamaktır. Uydu kentlerdeki temel ilke, mevcut metropol sahaya uzaklıktır. Kent merkezindeki yığılmayı azaltmak için, kentten, çalışma yerleri açısından bağımsız olmayan, kente günlük ulaşım mesafesi içindeki bu yeni yerleşmeler, kent merkezine göre daha az nüfus yoğunluğuna sahiptir.

Kent ve uydu kentler arasındaki farklılıklar, genel olarak iki yönde incelenmektedir.

Bunlardan ilki, fiziksel ve ekolojik farklılıklar, ikincisi ise sosyal yaşam ve yaşama biçimine ait olanlardır. Johnson, fiziksel ve ekolojik anlamda uydu kentleri belirleyen, farklılaşma, seçicilik ve bağımlılık gibi üç faktörden söz etmektedir (Johnson ,1974:30). Farklılaşma, ilk olarak fiziksel ve mekansal, ardından toplumsal bir farklılaşmadır ve uydu kentler, kente göre daha geniş ve parçalanmış alanlara sahiptir. Farklılaşmanın bir diğer ölçüsü

de nüfustur. Kentlerde nüfus heterojen ve yoğunken, uydu kentlerde nüfus daha homojen ve azdır. Fiziksel temelde farklılaşan uydu kentlerin kentle olan bağının ifadesi olarak bağımlılık faktörü ise, uydu kentlerin iş, alışveriş, ulaşım ve benzeri alanlarda kentle devam eden bağına işaret eder. Uydu kentlerde kentsel ve kırsal yaşam, birbirine kapalı düzenlemeler içindedir ve uydu kentler, kentten daha sınırlı olmaları nedeniyle, daha fazla plastik ve kolay biçimlendirilebilecek bir yapıdadır. Seçicilik ise, uydu kentlerin, kentlerin seçilmiş parçaları olmalarını ifade eder ve bu anlamda bağımlılık ile iç içedirler (Johnson, 1974:30)

İkinci farklılık, sosyal yaşam ve yaşama biçimine ait özelliklerle ilişkindir ve bu özellikler, uydu kentlerin toplumsal ruhunun açıklanmasında büyük önem taşırlar. Wirth, uydu kentteki yaşam konusunda, "uydu kent, kentten farklı olarak sosyolojik bir yaşam biçimidir" ifadesini kullanmaktadır. (Wirth,1958:43) Wirth'e göre, uydu kentlerin kente oranla daha az nüfusa sahip olması ve nüfusun homojenliği ile karakterize edilmeleri, farklı bir yaşam biçimini de beraberinde getirir (Wirth,1958:42). Burada kullanılan yaşam biçimi kavramı, topluluktaki çeşitlenme, farklılaşma, katılım, dayanışma gibi çeşitli eğilimlerle, bireylerin gündelik aktiviteleri, tutum, düşünce ve eylemlerinin bir ifadesidir. Buna karşın Gans, uydu kentlerin kentten ayrı bir yaşam biçimi olmadığını, tersine yaşam biçiminin oturlan yerden çok, oturanların kendi özellikleri ile ilgili olduğunu belirtir. Kentler ve uydu kentler arasındaki en önemli farklılık, bunların farklı tür insanlara hitap etmelerinden kaynaklanmaktadır (Gans, 1969:171). Berger de yaptığı çalışmada, Gans'la benzer bir sonuca ulaşarak, kent ve uydu kentler arası fiziksel farklılıkların insanların yaşam tarzlarını çok az etkilediğini ortaya koymuştur (Popenoe, 1977:5). Ayrıca, bir çok toplumbilimci tarafından yapılan çalışmalarda, uydu kentin sosyal açıdan hiperaktif olduğu ve yaşamdaki çeşitliliği ve deseni yok ettiği belirtilerek, buradaki homojenitenin sosyal yaşamın önemini azaltarak, kişileri bireyselliği giderek törpülenen bir uyuma zorladığı ifade edilmiştir.

Bütün bu çalışmalar, mekansal ve giderek toplumsal bazda bir arayışın ürünü olan uydu kentlerde, genel olarak homojenite ve uyumun yüksek olduğu ortak noktasında birleşmektedir. Türdeş bir sosyal çevre, iş ve konut alanlarının net bir şekilde birbirinden ayrı olması, farklı toplumsal ilişkiler ve yaşam, temel uydu kent karakteristikleridir. Ancak, son yıllarda yapılan araştırmalar, bu erken dönem çalışmalarda sıkça vurgulanan homojenite özelliğini sorgulamakta ve uydu kentlerin toplumsal ve kültürel olarak tek tip özelliklere sahipmiş gibi gösterilmesini eleştirmektedir (Mattingly, 1997:38-51).

Kent üzerine yapılan araştırmalar, uydu kentlerde toplumsal ve kültürel bir farklılaşmanın yaşandığını, burada oturanların, kentin geri kalan nüfustan ayrı kültürel özelliklere sahip olduklarını ve farklı bir toplumsal kimlik geliştirdiklerini ortaya koymakla birlikte, uydu kenttekilerin, kentteki diğer toplumsal gruplardan ayrışması ile, kendi içlerinde homojen bir yapıya sahip olup olmadıkları tartışmasını da beraberinde getirmiştir.

Sözü edilen bütün bu görüşler bir yana, Roger Silverstone, uydu kentlerin giderek artan sayıda yukarı doğru toplumsal hareketlilik yaşayan ailelerin konut sorununa özgün bir çözüm bulunduğunu ve bunun da kent geneli açısından önemli bir kültürel ve fiziksel anlamı olduğunu ifade etmektedir (Silverstone,1997:172).

III. KENTSEL DEĞİŞİM ve UYDU KENTLER

Türkiye’de kentler, 1950’li yıllardan başlayarak büyük bir hızla seyreden kırdan kente göç hareketleriyle nüfus açısından büyümüştür. Toplumsal ve kültürel yaşam açısından ise, farklı toplumsal grupların biraraya gelmesi, kentsel bütünleşme ve kaynaşma sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Kentleşme sürecinin bir diğer yansıması da mekansal boyutta olmuştur. Gecekondu ve apartman gibi yerleşimler, kentlerin artan nüfus baskısı altında ürettiği yeni çözüm modelleri olarak yerlerini almıştır.

Bu dönemde gecekondu, Türkiye kentleşmesinin enformel ögesini simgelerken, apartman, formel kesimin simgesi olmuştur (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001:104). Tek tek kişiler tarafından, bireysel sunumlar halinde gerçekleşen gecekondu ve apartman, yaygınlık ve yasallık kazanmıştır. Ancak, bireysel üretim biçiminin bir süre sonra tıkanması, yerini, yeni bir bireysel sunum biçimi olan kooperatifleşmeye bırakmıştır. Ankara’da ilk konut kooperatifi, 1935 yılında kurulan Bahçelievler Konut Kooperatifi’dir. Bu ilk örnek, Ankara’da yeni kooperatiflerin kuruluşuna kaynak olmuş ve ardından Güvenevler Kooperatifi’ni yaratmıştır. Aynı dönemde Türkiye’de, ilk uydu kentlerin temelleri de atılmıştır. Ankara’da ilk örnek, Yenimahalle’dir. 1947 yılı sonunda, belediye ve Emlak Bankası işbirliğiyle gündeme gelen Yenimahalle projesi, içinde ticari faaliyetleri, kamu servisleri ve çocuk bahçelerinin yer aldığı müstakil bahçeli konutlardan oluşmuştur. Genellikle orta ve düşük gelir grubundan insanların oturduğu bu ilk uydu kent, birkaç yıl içinde nüfusu giderek artan yeni bir yerleşim merkezi olmuştur. Bu projeyi daha sonra Etilik semtinde oluşturulan yeni yerleşim alanları izlemiştir. Yine aynı dönemde İstanbul’daki ilk uydu kent de, Levent semtinde kurulmuştur (Tekeli, 1996:58). Ancak, Türkiye’de ekonomik yapılabirliğin giderek sınırına ulaşılması, bu soruna bir çözüm olarak, ilk toplu konut girişimlerini yaratmış ve toplu konut kurumsallaşma sürecine girmiştir. Toplu konut kavramının

Türkiye gündemine girmesi, kent dışında yeni konut alanlarının, uydu kentler biçiminde yaygınlaşmasında da etkili olmuştur.

1980’li yıllar, kentlerde bir nüfus patlamasının yaşandığı ve kentte yaşayan insanların birbirlerini fazla nüfus olarak nitelendirmeye başladığı dönemlerdi. Konut, çevre, trafik, yeni servis alanları yaratılması gibi konular günlük yaşamda daha çok konuşulur hale gelmişti.

1990’lı yıllarda ise, kentlerdeki nüfus yoğunluğu kendisini iyiden iyiye hissettiriyordu. Kentler artık fazla nüfusu taşıyamaz hale gelmişti. Böylesi bir ortamda, “Hadi Gel Köyümüze Geri Dönelim” düşüncesi bile, özellikle kentlerde yaşayan göçerler arasında kendine bir yer buluyor, kırdan gelen göç devam ederken, diğer yandan da kentin artık yaşanır olmaktan çıktığı düşüncesi hızla yayılıyordu (Ak,1996:87).

Böylesi bir ortamda, kentler alternatif bir konut ve yaşama biçimi olarak uydu kentlerle tanıştı. Bu yeni alternatif yaşam alanları, sağladıkları ayrıcalıklarla, hem kentin hem de kırsal olanaklarına sahip, kentin dışında ama kentsel, kırsal dışında ama biraz da kırsal, yeni kent mekanları olarak kent vizyonundaki yerlerini aldılar. Uydu kentlerin aynı zamanda yüzyılın kent yaşamına damgasını vuran bir gerilimin ürünü olduğu söylenebilir. Bu gerilim, hem kentteki olanaklara sahip olmak isteği, hem de kentte yaşanan yabancılaşmadan, kalabalık ve kargaşadan kaçış isteği ile birlikte ortaya çıkan mekansal bir arayışın sonucudur. Böylesi bir arayış ise, modern kent yaşamı içinde cemaat benzeri yaşam biçimlerinin kurulmaya çalışıldığı görelilik olarak kapalı, homojen yeni toplumsal sığınaklar olarak uydu kentleri ortaya çıkarmaktadır. Geçen bu son on yıl içinde, artık uydu kentler, dağınık çevreye karşı intizamın, temiz, steril, homojen bir dış dünyanın anlatımı olmuştur. Bali’nin ifadesiyle, bu yıllar, toplumun bir kesiminin gelirinin daha çok artmasıyla, “ben”in ön plana geçtiği, “keyif almanın” öncelikler arasında yer aldığı, bireylerin taşradan kopup gelenlerle bir arada bulunmak istemediği dönemlerdi (Bali, 1999: 43). Böylece, 1980’lerden başlayarak 1990’lı yıllar, büyük kentlerin üst ve orta sınıflarının sağlıklı bir yaşam, temiz çevre ve yeni bir ev özlemiyle kentleri terk etmeye başladığı yıllar oldu. Kentten kaçanların yeni yerleşimleri, kendi içinde homojen ama birbirlerinden keskin farklarla ayrılan yaşam biçimlerine dönüştü. Uydu kentler, orta-üst, orta-orta ve orta-alt gelir gruplarının büyük bir bölümü için, yeni bir ev, yeni bir yaşam tarzı, kenti çevreleyen otoyollar boyunca sıralanan blok apartmanlara ya da bahçe içindeki evlere taşınmak anlamına gelmeye başlamıştı. Kentin kendi idealleriyle bir bütün olarak gelişmesinden umudu kesmiş olan orta gelir grupları, artık kimliklerini de kentin çeperlerindeki uydu kentlerde kurmayı tercih etmekteydiler (Aksoy, Robins,1999:62).

Türkiye’de kent gündemine önce “toplu konut” olarak giren türdeş yeni sosyal çevreler olarak uydu kentler, büyük kentlere, özellikle de İstanbul ve ardından Ankara’nın kent kimliğine yeni bir imaj getirmiştir. Gerek özel sektörce, gerekse belediyeler ve Toplu Konut İdaresi’nce üretilen kent dışı yerleşimler, İstanbul ve Ankara gibi büyük kentlerin yeni görüntüleri olmuştur.

1980’li yıllara kadar, Ankara’nın yerleşim düzenine bakıldığında, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Yenışehir yönünde yaygın olan yüksek gelir grupları yer değiştirmiş, boşalan bu kesim, dar gelirliler ve kente yeni gelenlerce doldurulmuştur. Eski kent merkezi olan Kale ve çevresi, göçerleri barındıramaz hale gelince, dar gelirliler kent çeperlerinde oluşan gecekondu-lara yerleşmiştir. Çalışma alanları ve hizmetlere yakınlık bakımından, kentin merkezi yerleri üst gelir gruplarınca seçilmiştir. Kent merkezindeki bu büyüme, yoğunlaşmayı arttırarak, kent içinde yeşil alan ve boşluğa olanak tanımamış, bunun sonucunda, Ankara’da başlayan konut, sanayi ve kamu kuruluşları de-sentralizasyonu önem kazanmıştır.

1990’lardaki Ankara, çok daha farklılaşmış, parçalı, heterojen ve büyüyen bir kent görünümündedir. Kentin iyice dışına taşan konut alanları, dev alışveriş merkezleri, kamu ve özel sektöre ait yeni iş merkezleri, plazalar bu büyümenin somut göstergeleridir. Bu gelişmeler, Ankara’da bir yandan düşük gelir gruplarının yaşadığı toplu konutların bulunduğu uydu kentleri, diğer yandan da, son derece lüks ve üst gelir gruplarına hitap eden yeni uydu kentlerin doğuşunu getirmiştir. Ankara’da, son yıllarda alt toplumsal gruplarla, üst gelir gruplarının birbirlerinden ayrılmasına neden olan bir gelir dağılımı tablosu, her grubun kendi kültürel değerlerinin birbiriyle iletişim kurmadan aynı kentte yaşamasına doğru bir eğilimi güçlendirmektedir. Son yıllarda Türkiye’de yapılan çalışmalar da, bu yöndeki eğilimlere işaret etmektedir. Ayşe Öncü, İstanbul’un üst ve orta sınıflarının sosyal ve kültürel coğrafyasındaki değişimi incelediği araştırmasında, uluslararası iş ortamına entegre olan üst düzey yöneticiler ve meslek sahiplerinin, merkezden kaçarak, kentin dışına, korumalı alanlara çekildiklerini, ortaboy şirket yöneticileri, küçük firma sahipleri ve kamu personelinden oluşan orta sınıfların, kent dışında türdeş ama, birbirinden keskin farklarla ayrışan, parçalanmış, sosyal ve kültürel mekanlara yerleştiğini ifade etmiştir (Öncü.1997:65-67). Sencer Ayata’nın, Ankara’daki konut alanlarını, toplumsal ilişkilerin niteliği, yaşam biçimleri ve kültürel özellikleri bakımından incelediği çalışmada da, bir alttaki grubun, bir üsttekini örnek almasının güçlü bir eğilim olduğu gözönünde tutularak, konut türünün, önce yoksulların apartmana kayması ve sonra orta-alt sınıfların yeni uydu kentlere yönelmesi ile, kültür ve yaşam biçimi alanlarında buna paralel değişimlerin olabileceğinden

sözedilmektedir. Ayata'ya göre, böyle bir değişim, sosyal ve mekansal segresyon yapısında önemli değişiklikleri getirecek, kent yoksullarının konutu olan gecekondular ile, varlıklıların konutu olan apartman şeklindeki ikileme, yerini, çok katlı apartman bloklarında oturan, çalışan sınıfların toplumsal dünyası ile, düşük yoğunluğa sahip uydu kentlerin, orta sınıf yaşam tarzlarının karşı karşıya geldiği yeni bir ikileme terkedecektir (Ayata ve Ayata,1996:VII). Ankara'daki uydu kentleşmeye, Batikent, Konutkent ve Kuru Sitesi örneğine tam da bu noktadan bakmak yanlış olmayacaktır.

3.1. Kuru Sitesi-Konutkent-Batikent

1997 yılı haziran ve temmuz ayları arasında Ankara'da yapılan alan araştırmasında ayrı sosyo-ekonomik düzeyleri temsil ettikleri düşünülerek üç ayrı uydu kent çevresi seçilmiştir Bunlardan, Kuru Sitesi orta-üst, Konutkent, orta-orta ve Batikent ise orta-alt gelir grubu olarak belirlenmiştir. Araştırmanın amacı, uydu kentlerde sosyo-ekonomik düzey (SED), toplumsal ilişkiler (komşuluk, dayanışma, ortak davranış ve diğer ilişkiler) yaşam biçimi ve uydu kent tercihi ve algısı gibi değişkenlere yönelik bir değerlendirme yaparak, uydu kent bazında farklılaşma ve bütünleşme unsurlarını ortaya koyabilmektir.

Alan çalışmasında kullanılan anket formu, kadın ya da erkeğe uygulandığı zaman farklılık göstermeyecek şekilde düzenlenmiş ve analiz birimi hane olmasına rağmen, kadınlara uygulanmıştır. Bunun gerekçesi, kadınların yaşadıkları ortam ve gündelik sorunlarla daha iç içe olmaları, gündelik sorunları izleme, erkeklerden daha aktif oldukları düşüncesidir. Çalışmada alanı oluşturan bölgelerin nüfus büyüklükleri dikkate alınarak, tabakalı örneklem tekniği ile 400 örneklem belirlenmiştir. Bulgular, uydu kentlerin farklılaşma ve bütünleşme unsurlarına yönelik genel bazı eğilimleri ortaya koymaktadır.

3.2. Sosyo-ekonomik Özellikler ve Türdeşlik

Uydu kentler arasındaki ilk farklılaşma, yaş gruplarının dağılımında ortaya çıkmaktadır. Kuru sitesinde yaş gruplarına ait homojenite oldukça nettir. Burada oturanlar, sosyo-ekonomik düzeydeki olgunluklarını, 40-49 yaş gibi gençlik sınırını henüz geçmiş olgun bir yaş grubunda yığılma göstererek ifade etmektedirler. Konutkent'te yaş grupları en genç olandan en yaşlıya kadar bir çeşitlilik göstermekte ve ağırlık, 50 yaş üzeri yaşlı denebilecek bir nüfusa doğru kaymaktadır. Batikent'te ise, 30-39 ve 40-49 gibi genç sayılabilecek bir kesimle, gençlik sınırını henüz geçmiş olanlar bir aradadır. Er-

keklerin yaşı ise, her üç yerleşimde de beklenildiği gibi, kadınların yaşından birkaç adım öndedir.

Toplumsal köken açısından kent soylu olmak, üç uydu kent toplamında %90 ortalama değeri etrafında oldukça yüksektir. Kuru Sitesi ve Konutkent'te kentli olma oranı daha fazladır. Buna karşın Batıkent'te, az da olsa kırdan gelenlerden oluşan bir nüfusun, kentlilerle birarada yaşaması söz konusudur.

Eğitim durumu açısından uydu kentlere bakıldığında, Konutkent ve Kuru Sitesi'nde üniversite eğitiminin, Batıkent'te ilk ve orta dereceli eğitimin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Kuru Sitesi'nde ilk ve ortaokul mezunlarına hiç rastlanmamıştır. Üniversite mezunlarının buradaki oranı ise, %73.3'tür. Ardından Konutkent %40 ve Batıkent %24.6 oranı ile gelmektedir. Eğitim, meslek yapısına doğrudan yansımaktadır. Kuru Sitesi ve Konutkent'te yüksek eğitime dayalı üst düzey bürokrat, doktor, avukat, mühendis kamu ya da özel sektörde yöneticilik gibi meslekler ön plana çıkarken, Batıkent'te orta düzeyde memuriyet, küçük esnaf, tüccar, kamu ya da özel sektörde işçi olarak çalışanlar çoğunluktadır. Kamuda gerek üst gerekse orta düzeyde memuriyet oranı, her üç uydu kentte, diğer mesleklere göre yüksektir. Ankara'nın, kamu çalışanlarının yoğun bulunduğu bir memur kenti olması, bu durumla ilişkilendirilebilir.

Eğitim ve meslek yapısının uzantısı gelir dağılımıdır. Uydu kentler, gelir bakımından net bir şekilde üç basamağa ayrılmakta, böylece yerleşimler arası farklılaşma pekişmektedir. Gelir durumu açısından, Batıkent ve Konutkent'te az da olsa görülen çeşitliliğe, Kuru Sitesi'nde hiç rastlanmamaktadır. Kuru Sitesi'nde en düşük gelir dilimi içinde yer alan, yoksul denebilecek bir kesim bulunmazken, Batıkent'te bu oran %21.1, Konutkent'te ise %7'dir. Belirtilen en yüksek gelir dilimlerinin hemen hemen tümünü, % 90 oranı ile Kuru Sitesi içermekte, ardından da Konutkent ve Batıkent gelmektedir.

Sonuçta, üç yerleşimde de nüfusun yaş, eğitim meslek ve gelir açısından homojen bir yapı gösterdiği söylenebilir. Homojenite konusundaki en net bulgular ise, Kuru Sitesi'ndedir. Bu konudaki tek istisna, değişkenler açısından biraz daha çeşitlilik gösteren Batıkent'tir. Bu durum, Batıkent'in yeni tırmanışa geçmiş ve daha iyi koşullara sahip semtlere geçecek olan ailelerin, Kuru Sitesi'nin ise, meslek ve ikamet mobiliteleri zirveye çıkmış ailelerin yaşam alanı olması düşüncesi ile ilişkilendirilebilir. Bu nedenle, Konutkent, Batıkent'ten fazla, Kuru Sitesi'nden ise daha az homojendir.

3.3. Uydu Kent Tercihi ve Konut

Uydu kentte oturma ve burada konut edinme süreçlerinde beliren farklılıklar ise, yine sosyo-ekonomik değişkenler odağına oturmaktadır. Bulgular, Batıkent'e yerleşmede etkili ilk nedenin ekonomik olduğunu göstermektedir. Nitekim, ev sahibi olabilmek amacıyla girdikleri kooperatif aracılığıyla burada oturduklarını ifade edenlerin oranı %42.9'dur. Kooperatifler dışında Batıkent'e yerleşenler için ev fiyatları ve kiraların ucuzluğu dile getirilen ikinci etkidir (%18.6). Üçüncü sırada ise, temiz hava ve açık alanların bulunması gelmektedir (%12.1). Konutkent'te yerleşmede en etkili neden, uydu kentin özel nitelikleridir. "Kentın kalabalığından ve trafikten uzak olmak" düşüncesi %52.9 ile ilk sıradadır. Bunu, "temiz hava ve açık alanlar" ile "ev fiyatları ve kiraların ucuzluğu" aynı oranlarda izlemektedir (%11.4).

Yerleşme nedenlerinin tümüyle uydu kentin özelliklerinden kaynaklandığı Kuru Sitesi'nde, ekonomik nedenler hiç vurgulanmazken, "kentın kalabalığından ve trafikten uzak olmak" %53.3 oranı ile ifade edilen ilk gerekçedir. Evlerin kullanışlı ve modern olması ile temiz hava ve açık alanlar, aynı oranlarda bunu izlemektedir (%13.3). Türdeş sosyal çevre isteği diğer yerleşimlerde burada oturma gerekçesi olarak belirtilmezken, bu istemle Kuru Sitesi'ne yerleşenlerin oranı %10'dur. Kuru Sitesi'nde alınan bu sonuçların ise, yüksek gelir gruplarının daha iyi bir toplumsal çevre ve benzer insanlarla steril bir hayat düşüne işaret ettiği söylenebilir.

Buna göre, Ankara'da uydu kente yerleşmenin orta-orta ve orta-üst gelir grupları açısından bir tercih, orta-alt gelir grupları açısından tırmanışa geçebilmenin zorunlu bir yolu olduğu düşünülmektedir. Yerleşmede etkili bir faktör olduğu düşünülen türdeş sosyal çevre isteği ise, daha çok orta ve orta üst gelir grupları açısından geçerli görülmektedir. Ev sahibi olma, üç yerleşim toplamında yüksek bir orandadır (%75.3). Ev sahipliği, %83.3 ile Kuru Sitesi'nde ve %78.2 ile Batıkent'te yüksek oranlardadır. Konutkent'te bu oran %60'dır. Kiracılar ise en fazla Konutkent'tedir (%40). Ardından Batıkent ve Kuru Sitesi gelmektedir. Ev sahipleri de kiracılar da buradan taşınmama yönünde yüksek oranlarda tercih belirtmektedirler. Ev sahipleri açısından bu sonuç beklenirken, kiracıların da taşınmama istekleri, uydu kentin kendine özgü, çekici niteliklerinin burada oturmada etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Taşınmama düşüncesi, Kuru Sitesi'nde %90, Konutkent'te %78 ve Batıkent'te de %78.9'dur. Taşınma isteği en çok Konutkent ve Batıkent'tedir. Bu durum ise, yerleşiklik görüntüsü veren Kuru Sitesi dışındaki uydu kentlerde kiracılığın biraz daha fazla oluşu ve bundan kaynaklanan sık yer değiştirme ile bağlantılı olabileceğinden beklenen bir sonuçtur.

“En çok nerede yaşamak istersiniz?” sorusuna gelen yanıtlarda tercihin, her üç uydu kent toplamında yine bir başka uydu kent olması (%48), uydu kentlerin tipik birer orta sınıf yerleşimleri olduğu görüşünü de desteklemektedir. İlginç olan bir başka nokta ise, üst gelir grupları açısından yaşamakta olan bir kır nostaljisinin varlığıdır. Doğaya dönüş düşüncesi ile ilişkilendirilen çiftlikte yaşama isteğinin Koru Sitesi’ndeki oranı %26.7’dir. Ancak, Ankara’da uydu kente yerleşmenin tam anlamıyla bir kentten kaçış olmadığı düşünülmektedir. Yerleşme gerekçesi, ekonomik zorunluluklarla birlikte, içinde her ne olursa olsun, modern, teknolojik imkanlarla donatılmış, temiz, uygar, sakin çevrelerde yaşama düşüncesidir.

3.4. Bütünleşme Unsurları Olarak Komşuluk, Dayanışma ve Ortak Hareket Etme

Herbert Gans’a göre, kentlerde halen küçük cemaatler vardır ve sanayileşme bu cemaatleşmeyi öldüreceği yerde tekrar diriltmiştir. Uydu kentler de, zaman zaman cemaat yaşamının özelliklerini gösteren bulgulara sahiptir (Gans, 1969:175). Uydu kentlerin cemaat yaşamına yaklaşan yönlerinin bir göstergesi olarak komşuluk, dayanışma ve ortak hareket etme gibi küçük topluluklara özgü tutum ve davranışlar da bu noktada önem kazanmaktadır.

Uydu kentlerde oturanların homojenliği sosyalleşmeyi belirleyen bir etkidir. Çünkü, “heterojen” topluluklarda sosyal temas azdır (Gans, 1973:344). Homojen topluluklar olarak uydu kentlerin sosyal temas anlamında yaşadıkları en önemli gerçek ise, komşuluktur. Yeni kentsel alanlarda komşuluğun yüksek oranlarda olmasının nedenlerinden biri de, bu yerleşimlerin yeniliği ve gündelik bireysel aktiviteler için gerekli alanların azlığıdır. Bugüne kadar Ankara’da yapılan uydu kent çalışmaları da (Ayata, 1996, Nalçaoğlu1998, İmamoğlu, 1996). bu yerleşimlerde komşuluğun son derece yoğun olduğunu ortaya koymaktadır

Bu görüşler doğrultusunda uydu kentlere bakıldığında görülen, gelir, eğitim ve meslek yapısındaki farklılaşmaya bağlı olarak, komşuluk ve komşuluk ilişkileri bağlamında yaşanan diğer ilişki biçimlerinin de, uydu kentler arasında farklılık gösterdiği. Batıkent’te %61.1 ile komşu ile çok sık görüşme oranı oldukça yüksektir. Konutkent’te bu oran %34.6 iken, Koru Sitesi’nde sadece %4.3’tür. Komşu ile görüşme biçimi sorulan bireylerden, Batıkent’te oturanların %75’i ailece görüştüklerini ve yardımlaşmalarını söylemişlerdir. Konutkent’te bu oran %47.1, Koru Sitesi’nde ise, %36.7’dir. Komşular arası resmiyeti anlatması bakımından önemli görülen, “sadece bayram gibi özel günlerde görüşürüz” diyenlerin sayısı Koru Sitesi’nde faz-

ladır (%26.7); ve ardından %20 ile Konutkent ve %8.6 ile Batıkent gelmektedir.

Komşularla görüşme nedeni sorulan bireylerden alınan yanıtlar, uydu kent farkı, olmaksızın her durumda kafa yapıları ve düşüncelerdeki benzerliklerin ilk sırada yer aldığını göstermektedir. Burada ilginç olan sonuç ise, bu nedenle komşularıyla görüşenlerin Batıkent ve Kuru Sitesi'nde %60 ile aynı oranlarda olmasıdır. "Yalnız olmamak, gerektiğinde yardımlaşmak" gibi ilişkilerde fonksiyonelliği ifade eden seçenek, Batıkent'te %35, Konutkent'te %28.6 ve Kuru Sitesi'nde %16.7'dir. Kuru Sitesi'nde ve Konutkent'te dostluk, arkadaşlık gibi bağlar komşuluktan önce gelmektedir. Batıkent'te ise ilişkilerin ağırlığı, akrabalar, dostlar ve komşulardan yana eşit görünmektedir. Böyle bir sonuç ise, "uydu kentlerde fiziksel yakınlık, sosyal bir ilişkiyi başlatmakta, ancak dostluğu belirlememektedir" şeklindeki Gans'ın görüşü ile örtüşmektedir (Gans, 1973, 346). Kişiler yoğun komşuluk ilişkileri yaşasalar da, öncelikle dost ve arkadaşlarıyla görüşmektedirler ki, bu durum, uydu kentlerde yaşanan komşuluğun daha çok fonksiyonel bir komşuluk olduğunun ifadesidir. Batıkent'te gelir ve eğitim düzeyinin düşük olması, ev kadınlığı oranının yüksekliği, bireyleri buldukları yerdeki sosyal ilişkilerle sınırlamaktadır. Bu anlamda yaşanabilecek en önemli sosyal ilişki örüntüsü de komşuluk olmaktadır. Dış dünyayla kurulan ilişkinin zayıflığı, komşulukta önemli bir ilişkiyi öne çıkarmaktadır. Kuru Sitesi ve Konutkent'te ise, dış dünyayla kurulan ilişkilerin görece olarak daha fazla olması, komşulukta azalan bir ilişkiyi ortaya koymaktadır. Buna göre, Batıkent'te, komşulukta resmîyetten uzak yoğun ilişkilerden, Konutkent ve Kuru Sitesi'nde ise, daha çok da Konutkent için geçerli olmak üzere, komşularla yaşanan orta düzeyde bir ilişkinin varlığına karşın, bu konuda yaşanan seçicilik ve temkinden söz edilebilir.

Komşular arası her konuda yardımlaşmanın en yaygın olduğu yerleşim, yine komşuluktaki yoğun ilişki paralelinde Batıkent'tedir (%54.2). Her konuda yardımlaşmanın en düşük olduğu yerleşim ise tahmin edildiği üzere Kuru Sitesi'dir (%6.7). Konutkent bu konuda ikili bir yapı göstermektedir. Yardımlaşma her alanda kendini gösterse de, Batıkent'e göre daha mesafeli, Kuru Sitesi'ne göre daha yoğundur (%18.6). Yardımlaşma alanlarına bakıldığında, sadece "ölüm, doğum, hastalık" gibi özel durumlarda yardımlaşmaların Konutkent'te fazla olduğu görülmektedir (%50). Bunu %36.7 ile Kuru Sitesi ve %17.2 ile Batıkent izlemektedir. Evdeki küçük eksiklikleri gidermede yardımlaşma en fazla Konutkent'te %14.3 ve Batıkent'tedir %11.1. Kuru Sitesi'nde bu konuda hiçbir şekilde yardımlaşmaya rastlanmamaktadır. Ev ve bahçe düzeni konusundaki yardımlaşmaya yaygın olarak en çok Kuru Sitesi'nde rastlanmaktadır (%30). Ardından, Batıkent (%9.3) ve

Konutkent (%1.4) gelmektedir. Hiçbir konuda yardımlaşmayanlar Kuru Sitesi'nde %22.3 ile en yüksek orandadır. Konutkent'te bu oran %10 ve Batıkent'te %4.3'tür.

Ortak hareket etmede en çok dile getirilen alan, oturlan yerin fiziksel nitelikleri ile ilgilidir. Oturlan sitenin bakım ve temizliği ve yaşanan yere ait çevre ve alt yapı sorunları, en çok dile getirilen ortak hareket gerekçesidir. Çevre ve alt yapı sorunlarının çözümü konusunda ortak hareket edenler, %28.6 ile en fazla Batıkent'te, en az Kuru Sitesi'ndedir (%13.3). Sitenin bakım ve temizliği konusundaki ortak davranış, %40 ile Kuru Sitesi'nde en yüksek orandadır. İkinci sırada Konutkent gelmektedir (%35.7). Her anlamda bir yerleşiklik ve düzen görüntüsü içinde olan Kuru Sitesi'nde ve ardından Konutkent'te bu düzeni koruma çabası, ortak hareket etmeyi arttıran bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Batıkent'in ise, fiziksel bazı sorunlarını çözememiş olması, oturanların da çözüm için zorunlu bir ortaklığa girmesini getirmektedir. Üç yerleşimde de, gezi, eğlence ve sosyal yaşamın diğer alanlarında çok az oranlarda gözlenen ortak hareket etme, sonuçta uydu kentler genelinde ortak hareket etmenin de tıpkı komşulukta olduğu gibi fonksiyonel olduğu görüşü ile çakışmaktadır. Bu durum, sosyo-ekonomik özellikler ve nüfus yapısı açısından bütünleşmiş bir görüntü içinde olan uydu kentlerin, sosyal yaşam açısından görece ve fonksiyonel bir bütünleşme içinde olduklarını düşündürmektedir.

3.5. Uydu Kentlerde Yaşam

Uydu kentlerdeki toplumsal yaşama ilişkin ortaya çıkan diğer eğilimler de, uydu kentlinin yaşam döngüsü etrafında, kentle olan ilişkilerde ve gündelik pratiklerde ortaya çıkmaktadır. Bulgular, kentle olan ilişkilerin kesilmediği yolundadır. Dış dünyayla kurulan ilişkiler açısından önemli görülen, uydu kent dışına çıkmanın, haftada bir ortalama değeri etrafında olduğudur. Çalışanlar açısından bu değer, "her güne" çıkmaktadır. Gerek alışveriş, gerekse kentteki dost ve ahbablarla görüşme ve iş nedeniyle uydu kent dışına çıkma en fazla Kuru Sitesi'ndedir (%66.7). Ardından Konutkent (%47.1) ve Batıkent (%28.6) gelmektedir.

Tiyatro, sinema, konser gibi kültürel etkinliklere gitme sıklığı orta ve orta-üst gelir grubu uydu kentlerine doğru bir artış göstermektedir. Kültürel etkinliklere haftada bir ya da birkaç kez sıklığında gidenler Kuru Sitesi'nde daha fazladır. Yılda birkaç kez gidenlerin oranı, Konutkent'te en yüksek, (%42.9); Kuru Sitesi'nde ise en düşüktür (%26.7). "Bu tür etkinliklere hiç katılmam" diyenlerde en yüksek oran %35.4'le Batıkent'tedir. Bunu

Konutkent izlemektedir. Kuru Sitesi'nde ise, kültürel etkinliklere hiç katılmam, diyen bulunmamaktadır.

Uydu kentlere ayrı ayrı bakıldığında, uydu kente taşındıktan sonra kültürel etkinlikleri izlemede bir değişikliğin yaşanmadığını belirtenlerin %70'inin Kuru Sitesi'nde olduğu görülmektedir. Daha sonra Batıkent, %59.3 ve Konutkent %52.9 gelmektedir. Uydu kente taşındıktan sonra kültürel etkinlikleri daha fazla izlediğini söyleyenler ise, %45.7 ile Konutkent'te ağırlıklıdır. Sonuçta, kent merkezine olan uzaklık ve uydu kentin kendine özgü yaşam tarzının kültürel bazda kentle olan ilişkiyi etkilemediği görülmektedir. Bireyler, kültürel anlamda kente varolan ilgilerini ya da ilgisizliklerini uydu kentte de değişmeden sürdürmektedirler. Bu konuda, uydu kente taşınma öncesi ve sonrası arasında da belirgin bir fark görülmemektedir. Bu ise, uydu kentin, insanların varolan sosyo-kültürel düzeylerini çok az dönüştürdüğü, hatta hiç dönüştürmediği, uydu kente gelenlerin kendi sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarını da birlikte getirdiği görüşü ile örtüşmektedir. Kentle olan ilişkilerin hem kültürel bazda, hem de diğer alanlarda oturulan yerden çok, eğitim, meslek ve en çok da gelire göre değiştiği ifade edilebilir. Bu anlamda, kente olan uzaklıkla, kent kültürünü tüketmek arasında birebir ilişkiden söz edilememektedir.

Örnekleme giren bireylerden alınan yanıtlar, komşu ile görüşme, televizyon izleme, el işi yapma gibi ev içi ile sınırlı olan etkinliklerin Batıkent'te ilk iki sırada olduğunu göstermektedir. Daha geniş bir dünyaya tanıklık etme açısından önemli olan, kentteki tanıdık ve dostlarla görüşme, en yüksek oranla Kuru Sitesi'ndedir (%24.4). Kitap, dergi, gazete okumak ise, Konutkent'te ağırlıklı boş zaman etkinliğidir(%26.9). Kuru Sitesi'nde bu oran, %22.2 iken, Batıkent'te %13.6'dır. Televizyon izleme, Batıkent ve Konutkent'te oldukça yaygındır. Boş zamanı el işi değerlendirme, ev kadınlığı oranının da yüksek olduğu Batıkent'te %18'dir. Kuru Sitesi'nde el işi yaparak boş zamanı değerlendirme yok denecek kadar azdır (%1.1).

Boş zaman etkinlikleri açısından en büyük farklılığın, Batıkent ve Kuru Sitesi arasında olduğu söylenebilir. Konutkent, boş zaman etkinliklerinde bir yanıla Batıkent'e, diğer yanıla Kuru Sitesi'ne yaklaşmaktadır. Bu durum ise, Konutkent'in başta varsayılan tipik orta sınıf karakteri ile açıklanabilir.

Bulgular, kentten uydu kente taşınmanın, gündelik yaşama çok yeni şeyler eklediği yolundadır. Kentten farklı olarak uydu kente özgü fiziki avantajlardan yararlanmak, doğaya dönük etkinlikler, spor olanağı, çocuklar ve yetişkinler açısından çeşitli organizasyonlar oluşturma, uydu kent gündelik yaşamı içerisinde çok fazla yer almamaktadır. Gündelik yaşamı en fazla etkileyen unsurların başında, ulaşımında yaşanan zorunluluklar ve zorluklar

gelmekte, bu da kentle olan ilişkileri belirlemese bile, etkilemektedir. Uydu kent yaşamı, tek başına bireylerin yaşam tarzlarında önemli değişikliklere yol açmamaktadır. Bu konuda bir değişim yaşayan bireyler açısından bu durumun muhtemelen taşınma öncesinde de istendiği ve planlandığı düşünülmektedir.

IV. SONUÇ

Araştırma bulgularının da gösterdiği gibi, Türkiye’de mekana ait kodların giderek güçlendiği, kentsel mekanda sınıf ve kimlik temelli bir farklılaşmaya doğru yöneldiği söylenebilir. Konut alanları arasındaki farklılaşmanın, giderek belirginleşmesi ise, bir anlamda, kentteki kamusal yaşamın dağılmasının da bir göstergesidir.

Türkiye’de, İstanbul ve Ankara gibi metropollerde yaşanan kentsel farklılaşma sürecinin en önemli noktalarından biri de, kentte orta sınıfların hızla kentin çeperlerinde yeralan uydu kentlere yerleşmeleridir. Orta sınıfların kent dışı alanlara çekilmesi, yalnızca Türkiye’ye özgü değildir. Bu süreç, küreselleşmenin, farklılaşma ve ayrıştırmaya dayalı etkilerini yaşayan dünyadaki diğer ülkelerde olduğu gibi, bütünlükçü bir kent kimliğini dışlayan bir seyirde devam etmektedir. Ankara’da yaşanan kentsel dönüşümü de, küreselleşme sürecinin ayrıştırıcı bir etkisi olarak okumak mümkündür.

Ankara’daki uydu kent yapısı, alt gelir ve üst gelir grubu uydu kentleri olarak ikili bir ayrışma içinde değerlendirilebilir. İlk olarak kentten, daha sonra birbirlerinden farklılaşarak, kendi içlerinde bir bütünlük sergileyen uydu kentlerin, farklılaşmayı ve farklılaşırken bütünlüşmeyi, yeni bir toplumsal statü aracı olarak sundukları söylenebilir. Kentsel farklılaşmayı pekiştiren süreçler olarak, uydu kentlerin, kentteki kamusal yaşamla kurdukları ilişki, ayrı durmak ya da bir kaçış olarak tanımlanabilir. Bu anlamda, özellikle Konutkent ve Koru Sitesi gibi, orta ve orta-üst gelir grubu uydu kentlilerin ifade ettikleri, “kentin kalabalığından ve karmaşasından uzak olmak” söylemleri, bireysel mutluluk ve huzurun vurgulanması, kentteki diğer toplumsal gruplardan kendilerini ayrıştırma ve bir ayrı duruştur.

Oysa, kentlerin geleceği önemli ölçüde kent içi iletişim ve sosyal entegrasyonun sağlanmasına bağlıdır. Bu entegrasyonun sağlanmasında, kültürel ve toplumsal bilgi alışverişinin temel evreleri olarak, dış mekanlar, dış yüzeyler ve ortak kamusal yaşam alanları, bireyin çevresi ile kendini özdeşleştirebileceği mekanlar olarak önem taşımaktadır. Uydu kentlerde bu yönde yapılacak mekansal düzenlemeler, özel yaşam ve kamusal yaşam birlikteliğini ve dolayısıyla kent içi iletişim ve sosyal entegrasyonu artırabilir. Nite-

kim, araştırma bulguları da, uydu kentlerde bu yönde bir eksikliğin yaşandığını ortaya koymaktadır.

Tekdüze mekanlar, tekdüze yaşamlar içinde insanların birbirine yabancılaşması, Türkiye’de, en azından Ankara uydu kentlerinde henüz etkisini hissettiren bir olgu değildir.

Bütünleşme unsurları olarak komşuluk ve komşuluğa dayalı ilişkiler, özellikle üst gelir grubu uydu kentlerinde ne çok kabul görmekte ne de reddedilmektedir. Komşuluk niteliksel olarak değişime uğrasa da, tümüyle yok olmamıştır. Bu anlamda komşuluk, uydu kentliler açısından yeni temeller ve ilişkiler üzerine oturarak, güç yaratacak bir gelişme potansiyeline sahip görünmektedir. Oluşturulacak yeni etkinlik alanları ve sosyal mekanlar aracılığıyla uydu kentliler, sadece zorunlu durumlarda değil, her zaman ortak hareket edebilen daha katılımcı kesimler haline gelebilir.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, bir yanda düzen tutkusu, homojenlik ve kalabalıktan uzak, steril bir yaşam arayışı, diğer yandan ekonomik zorunluluklarla bir ev sahibi olabilme isteğinin, evin ya da mekanın nasıl olması gerektiği düşüncesini geride bırakarak öne çıkması, uydu kentleri, Türkiye orta sınıfı için cazip hale getirmektedir. Batıkent, modern topluma entegre olabilmenin bir yolu olarak, koşulların dayatmasıyla biraraya gelişti. Koru Sitesi ve kısmen de Konutkent ise, modern bir yaşam sürenlerin kimliklerini ve varlıklarını daha iyi hissetme ve hissettirme yolunda, gönüllülük temelinde oluşan yeni yaşam alanlarıdır. Bu doğrultuda uydu kentlerin, henüz kimliğini arayan ve mekansal olarak tam da ayrışmamış bir kent görünümündeki Ankara’ya süreç içinde yeni bir kimlik kazandırması olasıdır. Bu yeni kimliğin görülen ipuçları üzerinde durmak gerekirse, bunun, ekonomik ve kültürel iklimle bağlantılı, giderek dışlamaya dayalı bir nitelik taşıyacağı söylenebilir. Mekanda yaşanan farklılaşma ve parçalanmanın, kentsel yaşamın da toplumsal olarak parçalanmasının bir ifadesi olduğu gözönüne alındığında, kentin geleceği içinde, “öteki” kavramının daha belirginlik kazanacağı düşünülebilir.

SUMMARY

In the study, firstly, some characteristics of the concepts of city, urbanization, suburbs, the developments and growth processes of suburbs have been determined. The first evaluation was on the homogeneity measures of the population in the focus of socio-economics variables. Then the structure of suburb family, the reasons for the choice of suburbs and suburb houses were evaluated. Afterwards, in the vision of the emergence of new communities in cities, the other social relations in the means of neighbours and neighbourhood, and the daily life were studied. Lastly, the perception, definition and contemplation of the individual towards the life environment were discussed.

As a result, through the data, a characteristic has been tried to put forward, relating either of the discussed suburbs.

KAYNAKÇA

- AK, Behiç (1996) "Kentsel Söylemin Değişimi ve Bazı Öneriler", **İnsan Çevre Kent**, (Edit:Ferzan Bayramoğlu Yıldırım),İstanbul: Wald Yayınları.
- AKSOY Asu, Robins Kevin (1999) "Modernizm ve Binyıl: İstanbul'da mekanla imtihan" **Birikim**, No:123.
- AYATA, Sencer ve A.Güneş Ayata (1996) **Konut, Komşuluk ve Kent Kültürü**, Ankara: T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Konut Araştırmaları Dizisi:10
- BALİ, N. Rifat (1999) "Çılgın Kalabalıktan Uzak" **Birikim**, No:123.
- GANS, Herbert, J. (1973) "Urbanism and Suburbanism As Ways of Life Re-evaluations of Definitions"(edit:S.Halesky), **The Sociology of the City**, NewYork:Charles Scribner's Sons.
- GANS, Herbert (1969) **The Levittowners Ways of Life and Politics in a new Suburban Community**, NewYork:Vintage Books,A Division of Random House.
- İŞİK, Oğuz ve Melih Pınarcıoğlu (2001) **Nöbetleşe Yoksulluk**, Ankara: İletişim Yay.
- İNSEL, Ahmet (1999) "Yaşam Alanlarımıza Sahip Çıkmak" **Birikim**, No:123.
- İMAMOĞLU, O. ve V. İMAMOĞLU (1996) **İnsan, Evi ve Çevresi: Ankara'da Bir Toplu Konut Araştırması**,T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Konut Araştırmaları Dizisi,No:15.
- JOHNSON, James H. (1974) **Suburban Growth,Geopraphical Processes at the of the Western City**, London: Aberden Universty Pres.
- MATTINGLY, Paul H. (1997) "The Suburban Canon Over Time" **In Suburban Discipline** (der) Peter Lang&Tam Miller, Princeton Achitectural Press, N.Y.
- NALÇAOĞLU, Halil (1998) "Batıkent'te Kentsel Çevre,Toplumsal, Ekonomik ve Siyasal Göstergeler" **Yayınlanmamış Araştırma Raporu**, Ankara Batıbirlik Konut Yapı Koop. Bir.
- OCAK, Ersan (1996) "Kent'in Değişen Anlamı" **Birikim**, No:86-87.
- ÖNCÜ, Ayşe (1997) "The Myth of the Ideal Home: Travels Across Cultural Borders to Istanbul" **Space Culture and Power: New Identities**

in Globalizing Cities. (Der.: Ayşe Öncü&Petra Weyland), Zed Publications.

POPENOE, David (1977) **The Suburban Environment Sweeda and The United States**, Chicago: Chicago Universty Pres.

TEKELİ, İlhan (1996) **Yaşamda ve Yazında Konut Sorununun Gelişimi**, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Konut Araştırmaları Dizisi, No: 2.

WIRTH, Louis (1956) **Rural Urban Differences in Community Life and Social Policy**, Chicago:Chicago Pres.

TÜRK MİLLİ KİMLİĞİNİN SOSYOLOJİ ARACILIĞIYLA İNŞASI: 1908-1940

Ergün YILDIRIM*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, ülkemizde millet kimliğinin kurulmasında sosyolojinin üstlendiği rolü analiz ederek, Türk toplum tahayyülünün sosyologlarımız tarafından nasıl geliştirildiğini milliyetçilik temalarında gözlemlemeye çalışmaktır. Bu bağlamda, sosyolojinin ülkemizde etkinleşmeye başladığı 1908 yıllarından başlayarak, Cumhuriyetin fikri oluşumunda öncü bilim kimliğini taşıdığı 1940 yıllarına kadarki dönemi kapsayan sosyoloji metinlerine başvuruldu. Bu metinler, çoğunlukla yeni Milli Devletin toplum imgesini sosyoloji aracılığıyla yaratmaya çalışan sosyologlarımızın makaleleri, kitapları ve ders kitaplarından oluşmaktadır. Ziya Gökalp, M.İzzet, İ.H.Baltacıoğlu, N.Sadak, Ali Kami, Mehmet Saffet bu sosyologlarımızın başlıcalarıdır. Bu sosyologlarımız, Cumhuriyetimize milliyetçi bir toplum imgesinden hareketle bir bütünsellik kazandırmayı amaçlamışlardır. Değişen dünya toplumlarının yeni durumlarına uygun bir biçimde, yeni devleti yeni tarihsel çerçeveye yerleştirmeyi arzulamaktadırlar. Ayrıca, Cumhuriyetin vatandaşlık projesine uygun bir şekilde milli kimliği benimseyen bireylerin yetişmesi için önerilerde bulunmaktadırlar. Bütün bu görüşler, sosyoloji bilimi aracı kılınarak ifade edilmekte ve böylece adeta milliyetçiliğin inşasına bilimsel bir bakış getirilmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Millet İnşası, Milli Kültür, Sosyolojik Tahayyül, Milli Kimlik, Milli Devlet,

ABSTRACT

The aim of this paper is to examine the national identity in the sociological studies from 1908 to 1940 in Turkey. In this period, Turkish sociologists have developed many ideas on nation identity. They wanted to create a new national identity by sociological imagination considering the political and societal situations. Turkish sociologists, such as Ziya Gökalp, Mehmet İzzet, İ.Hakkı Baltacıoğlu, Necmettin Sadak have desired to form a new imagination of society for the new Turkish Republic. In other words, they offered a new modern society

*Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

project to the new nation state. Their sociological knowledge provided many perspective for this purpose. So, Turkish sociology enhances a scientific approach to the Turkish national identity. In addition, nationalism interpret in the set of wide factors such as language, history, geography, religion etc. The new Turkish national identity also provided a kind of solidarism between Turks. In this respect, sociology was a very important instrument as a scientific knowledge. So, new Turkish nationalism was built and Turkish society did gain a general position in the modern Western Society.

Key Words: Nation, Nationalism, Nation Building, Social Evolution, Solidarism, National Culture, Sociological Imagination, , Nation State, National Identity.

GİRİŞ

Toplumbilimde merkezi bir öneme sahip olan toplum kavramı, genellikle toplumsal birliğe ve toplumsal ilişkiler sistemine işaret eder. Modern toplumsal imgede ise, öncelikle ülke ya da ulus ile aynı anlama gelmektedir (Giddens, 1994: 19-20). Başka bir ifadeyle, sosyolojik düşünce toplumu aktif, özerk, yaratıcı bir olgu olarak tanımlaması yanında, ortak toplum dinamizminin simgesi olarak ulusu da kabul eder; ulus ve toplum kavramlarını aynı anlamda kullanır (Duvignaud, 1977:11-12). Toplum, ulus ve ulus devlet kavramları birbirine çok yakın anlamlar içerebilmektedir. Örneğin hemen bütün milli devletler egemenlik, yurttaşlık ve milliyetçilik esaslarına dayanır. Milliyetçilik ise bir siyasal topluluğun (political community) parçası olma duygusunu sağlayan inanışlar ve semboller düzeni olarak tanımlanmaktadır (Giddens, 2002:239). Bu tanım, çalışmamız açısından kullanışlı bir anlam içermektedir; zira böylece Türk milliyetçiliğini Türk devlet(politik) iradesinin bir parçası olmayla bağlantılı bir inanış düzeni olarak tanımlama imkanına ulaşabilmekteyiz.

Özellikle Cumhuriyetin kuruluş yıllarında, toplum kavramıyla millet ve milli devlet kavramlarının birbiriyle neredeyse anlamdaş olarak kullanıldıklarını görmekteyiz. Millet kavramı çoğunlukla devlet ve toplumla özdeşleştirilerek kullanılmaktadır. Aynı şekilde , milliyetçilik de nasıl bütün dünyada, “bir politik meşruiyet teorisi” (Gellner, 1977: 307) olarak kullanılmakta ise , bizde de sosyologlarımız tarafından bir meşruiyet teorisi olarak sunulmuştur. Bütün bu çalışma boyunca, sosyoloji çalışmalarında yapılan millet ve milliyetçilik yorumlarının sonuçta yeni politik toplumun meşruiyetine kaynaklık ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Zaten Türk sosyoloji gele-

neği, başlangıç yıllarından itibaren, politik oluşumlarla yakından ilişkilidir. Örneğin Cumhuriyet ideolojisinin oluşumunda Durkheim'in sosyoloji anlayışının derin bir etkisi olmuştur. Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün kütüphanesinde Durkheim'in kitaplarının bulunması ve bu kitapların okunarak yanlarına notlar düşülmüş olması da bunu göstermektedir (Gökçe,2000:74-82). Gerçekten de sosyolojimiz genel eğilimlerini, tam da incelemek istediğimiz bu tarihsel dönemde kazanmıştır. Çünkü bu dönem, Osmanlı Devletinin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla yeni bir politik ve toplumsal kimliğin arandığı yıllardır (Sezer, 1985:196). Türk sosyolojisi, bu kimlik arama çabalarına yakından katılarak milliyetçilik ideolojisini sosyoloji biliminin tahayyülüyle inşa etmek istemiştir.

Bu makalede 1908 ile 1940 yılları arasında yayınlanan sosyoloji çalışmaları esas alınarak, milliyetçilik yaklaşımının tanımı, yorumu ve anlamı üzerinde durulacaktır. Sosyologlarımızın, sosyolojik yaklaşımı çerçevesinde nasıl bir millet düşüncesi yaratma çabasında olduklarını göstermek amacıyla, çeşitli sosyoloji metinleri üzerinde çözümlenmeler yapılmaya çalışılmıştır. Başka bir ifadeyle, modernleşme sürecindeki yeni toplumun kavramsal düzlemdeki izdüşümleri olan millet ve toplum kavramlarının sosyolojinin birikimleriyle nasıl bir resme dönüştürüldüğü yine sosyolojinin metinlerine başvurularda gözlemlenmiştir. Bu metinler, bahsettiğimiz tarihsel dönemde yayınlanan kimi makaleler, kitaplar ve liselerde okutulan ders kitaplarından oluşmaktadır. Bahsedilen amaca ulaşmak için, bu metinlerin temsil güçlerinin yeterince yüksek olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma aracılığıyla, değişen toplum koşullarındaki toplum sorunlarımızı millet bağlamında tartışırken, sosyolojimizin ilk birikimlerinden faydalanabilme imkanına ulaşabileceğiz. Öte yandan, kimlik sorunlarının cinsiyet, din, sınıf, coğrafya gibi çeşitli boyutlarıyla tartışıldığı günümüzün yeni toplum koşullarında, milliyetçilik de önemli bir kimlik olarak yeniden bütün dünyada ilgi konusu olmaya başlamıştır. Toplumumuzda da milliyetçilik ekseninde çeşitli kültürel, politik ve entelektüel tartışmalar yoğunluk kazanmaktadır. Bundan dolayı, millet ve milliyetçilik perspektifleriyle sosyolojik bir yaklaşım arasında yeniden sağlıklı bir biçimde ilişki kurabilmek amacıyla, sosyolojimizin milletimizin inşa edilme döneminde geliştirdiği yaklaşımları okumanın önemli olabileceği düşünülmektedir. Aşağıda, sistematik olarak belirlenmiş belirli konu başlıkları altında verilen sosyologlarımızın görüşleri yer almaktadır.

1. Sosyolojinin Milletin Kanunlarını Keşfeden Bir Bilim Olarak Tasarlanması

Yirminci yüzyıl başındaki Türk sosyologları tarafından sosyoloji, öncelikle milletin kanunlarını keşfeden bir bilim olarak algılanmıştır. Bu bilim aracılığıyla milletin dayandığı objektif kurallar, bilimsel ölçeklerle okunarak herkes için genel-geçer sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşım, temelde pozitivist sosyoloji geleneğine aktarılan görüşlerine dayanmaktadır. Türkiye’de ilk sosyoloji çalışmalarını yayınlayan Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye dergisinde, milletlerin uyduğu bu kanunları okuyarak topluma yön verebileceğimiz ileri sürülmektedir.

Bazen bir kavmin kanunlarını okumak tarihini mütaaladan daha ziyade fayda bahş olur: Bu kanunların gördüğü ihtiyacat, emr ve nehy ettiği hususat sayesinde, bunları tevlid eden hal-i içtimaiyeye dair doğru bir fikri peyda ederiz. Eşhas ekvam, müessesat ve itikadın tekmülü daima tedricidir. Bir millet tarihinde oldukça müterakki bir medeniyet ile görüldüğü vakit denilebilir ki bu medeniyet uzun bir mazinin semeresidir (Şuayb, 1325:56-57).

Ahmet Şuayb, bu metinde bir toplumun kanunlarını bilmenin önemini vurgulamaktadır. Çünkü O’na göre bu kanunlar, gereksinimler, yasaklar ve kurallar doğuran toplumsal koşulların ürünüdür ve bizlerin toplumun sosyolojik durumu hakkında fikir edinmemizi sağlarlar. Toplumlar, kurumlar ve idealler aşamalı olarak evrimleşirler. Bundan dolayı, bir milletin ileri bir medeniyet formunda gözükmesi, bu milletin uzun bir medeniyet serüvenine sahip olduğunu gösterir.

Bu döneme damgasını vuran sosyolog Ziya Gökalp de, özel bir sosyoloji biçimi olarak geliştirdiği “milli içtimaiyat” aracılığıyla, milletin dayandığı kanunları bulup ortaya çıkarabileceğini savunmuştur. Bu çerçevede şu çarpıcı görüşleri aktarmaktadır:

Milli içtimaiyat usulünün birinci kaidesi tearuf usulüdür ki esası, bir milletın mutetalif cereyanları arasında müşterek noktaları aramaktır. Bir millette bir birine muhalif birkaç içtimai hareket bulunur ki yekdiğerleriyle mübareze ederler. Bu hareketler ekseri esaslarda mutetalif oldukları halde bazı esasları cümlesi kabul edebilirler. İşte bu müşterek noktalar milletın örfüne muvafık olan esaslar demektir. Mesela memleketimizde Türkçülük, İslamcılık, Asırcılık namıyla üç içtimai hareket mevcuttur (Gökalp, 1917: 23-33).

Sosyologumuza göre milletimizin sosyolojik dünyasında üç temel toplumsal akım bulunmaktadır: Türkçülük, İslamcılık ve Çağdaşçılık. Temel

yöntemi tanıma/anlaşma (tearüf) olan ulusalcı sosyolojinin ilk görevi de söz konusu akımlar arasında anlaşmayı sağlayacak ortak noktaları bulmaktır. O'na göre her üç toplumsal hareket de Türk milletinin mensup olduğu üç ayrı medeniyeti ve bu medeniyetlerin birbirleriyle olan mücadelelerini anlatmaktadır. Ancak, bu hareketler aynı millet içinde meydana geldikleri ve ortak bir millet düşüncesinde mayalandıkları için, aralarında bir tanışıklık/anlaşma vardır. Gökalp, daha sonra ulusalcı sosyolojinin ikinci ilkesi ve bu ilkenin amacından bahseder:

Milli içtimaiyat usulünün ikinci kaidesi de aynı medeniyet zümresine mensup muhtelif milletlerin müesseseleri arasındaki aşikar yahut gizli mübayanetleri aramaktır. Bu suretle müşterek bir an'anenin muhtelif milletlerde ne gibi tahavvüllere uğradığı ve birbirine benzemeyen nasıl müesseseleri doğurduğu meydana çıkar. Bir medeniyete mensup milletler zahirde birbirine benzedikleri halde, hakikatte yekdiğerine mübayindirler. Bunu görmek için an'anelerin müşahabetine aldanmayarak, müesseselerin mübayetini aramak iktiza eder (Gökalp, 1917: 23-33).

Metinde görüldüğü gibi ulusalcı sosyolojinin ikinci önemli ilkesi, aynı medeniyet çevresi içinde yer alan değişik milletler arasındaki farklılıkları/zıtlıkları(mübayanetler) bulmaktır. Bu zıtlıkları bulmak suretiyle, ortak toplumsal değerlerin farklı uluslarda nasıl bir değişikliğe uğradıkları ve ne gibi farklı kurumsallaşmalara yol açabildiklerini gözleme imkanımızın doğabileceği belirtilmektedir. Buradan devamla Ziya Gökalp, Avrupa medeniyetinin Avrupalılar arasında ortak olmasına rağmen, Almanların kendi milli kimliklerine özgü dinsel, ahlaksal ve dilsel farklılıklarının olduğunu belirtir. Bu farklılıkları "millet harsının hakikatı" olarak tanımlar. O'na göre "Osmanlı Türkü" de kendi kurumlarının hem diğer "Türk şubeleri"nden hem "İslam kavimleri"nden hem de "Avrupa milletleri"nden hangi özelliklerle/farklılıklarla ayrıldığını aramalıdır. Bunları yapmak suretiyle, kendi ulusal kültürünü("milli harsını") bilinçliliğe dönüştürmede başarılı olabilir (Gökalp, 1917: 23-33).

Bu yorumlardan anlaşılıyor ki sosyolojinin millet üzerinden bir algılaması olarak ulusalcı sosyoloji, toplumsal yapı içindeki zümreleri ve hareketleri değişik boyutlarıyla tanımladıktan sonra, arkasından bunları milli bir paradigma içinde birleştirmeye yönelik önerilerde bulunur. Bu öneriler öncelikle eleştirel bir tutum içinde ifade edilmektedir. Gökalp'e göre bu temelde tarihsel sürecin ürettiği değişik koşullarda yenilenmeksizin "fıkıhçılaşan İslamlık, törecileşen Türklük ve Avrupalaşmak anlamına gelen çağdaşlık" olumsuzluklar içermektedir. O'na göre, taklitçi bir bilinçten uzak bir şekilde

gerçek İslamcılık, gerçek Türkçülük ve gerçek Çağdaşçılık milletin bilincinde doğal olarak yaşamakta olup bunlar birlikte üretilebilirler(te'lif).

3. Milletin Toplumsal Evrimin En Üst Aşaması Biçiminde Yorumlanması

Türk sosyologları, milleti aynı zamanda bir “tarz-ı toplum” olarak yorumlamaktadırlar. Bu toplum biçimi, sosyolojinin toplumsal ilerleme kuramlarından beslenmekte ve batılılaşma serüvenimizle büyük bir uyumluluk göstermektedir. Çünkü Türk toplum imgesi üretilirken tarihsel ilerleme perspektifi kullanılmakta ve siyasetten dine, ahlaktan sanata kadar hemen bütün toplumsal alanlarda modernleşmemizi kolaylaştıracak yaklaşımlar geliştirilmektedir. Bunun sonucunda da modern Batı toplum imgesi, en üst toplum tahayyülü olarak kabul edilen millet ile birleştirilmektedir. Aşağıda, bu genel çizginin temsilcisi olan sosyologlarımızdan örnekler sunulmuştur.

3.1. En basitten en karmaşığa doğru yaşanan toplumsal evrimle millete ulaştır

Bazı sosyologlarımız -Kamî Şuayb vb.- millet toplum biçiminin oluşumundan bahsederek, çarpıcı bir şekilde milliyet oluşumuna göndermede bulunmuşlardır:

Milletin bir cemiyet olduğunu ve bu cemiyetin en basit şekli itibarıyla derece derece bütün safahatında mücerret bir mefkureden ibaret kalmayarak faaliyet sahasında mevcudiyet gösterdiğini biliyoruz. Biliyoruz ki aileden, totemli semiyelerden aşiretlere, dağınık milletlere, imparatorluklara gelinceye kadar bütün bu cemiyetlere hakim olan bir ruh, onları sürükleyen bir itikad, onlara birliklerini tanıttıran isim, kan, totem, sancak ve nihayet onları birleştiren bir toprak, sonunda bir mezar, o mezarın başında müşterek matemler var (Kamî, 1928: 158).

Metinde aktarıldığına göre millet, bir toplum tarzı olarak basit toplumların birleşerek gelişmesi ve çeşitli ortak bilinçler yaratması sonucu oluşmaktadır. Çeşitli safhalardan geçerek ürettiği düşünceleri, somut bir takım pratiklerle birlikte yaşama geçirerek varlığını sürdürür. Bunlar millet-toplumun hakim ruhunu meydana getirmektedirler.

Sonuçta millet adıyla tanımlanan toplumsal kategori, bir evrimsel sürecin ürünüdür. Toplumlar tarih içinde değişerek çeşitli ihtiyaçlar sonucu oluşan ve toplumsal meslekler ve iş bölümü ile birlikte millet denilen toplum tarzı biçiminde meydana gelmişlerdir. Sosyolojimizin ilk metinlerinde bunu

tasvir eden önemli parçalara rastlamaktayız. Onlardan biri şu şekilde verilebilir:

En küçük cemiyetlerden en büyük cemiyete kadar yalnız bir fark derece olup farkı tabiat yoktur. İnsanlar yekdiğerine teavünü (değişme) içtimai rabita ile merbuttur. İhtiyacatımız ancak bu teavün sayesinde istifa edilebilir. İhtiyacat ve istidadat yine muhtelif olduğundan tak-simi amel itibariyle de teavün lazımdır. Vahşetten barbarlığa geçen ilk ecdadımızın mesleki içtimaileri katun tekamülü sayesinde düşar tadel olmuş bir çok kabail-i zarurat-i akliye veya icabat-ı harbiye ile birleşerek millet denilen kitle hasıl olmuştur (Şuayb, 1325: 62-63).

Türk toplumbilimcilerine göre toplumlar evrimleşerek milleti meydana getirirler. Bu evrim, uzun bir tarihsel süreci kapsamaktadır (Sadak, 1933:59). Başka bir ifade ile millet, sosyal büyüklük ve sosyal yoğunluk bakımından toplumların en ileri modelidir. Tarih içinde süren toplumsal ilerleme sonucunda nüfusun artmasıyla beraber, şehirlere göç meydana gelmiş ve bu da millet temelli toplum yapısını ortaya çıkarmıştır. (Baltacıoğlu, 1939:97). Türkler semiyeler, aşiretler vb. gibi ilkel safhalardan geçerek, büyük bir politik evrim sonucunda büyük devletler meydana getirmişlerdir (Kamı, 1928:143).

3.2. En üst toplumsal aşamaya, iş bölümüyle yapılacak millet terakkisiyle varılır

Toplumsal ilerlemenin en son aşaması olarak kabul edilen modern zamanların, yine bu dönemin toplum biçimi olan modern milletleri meydana getirdiği savunulmaktadır. Bir toplum modeli olarak modern milletlere ulaşmak, sosyolojimizin en temel hedefleri arasında yer almaktadır. Buna ulaşmak için yine modern toplumların sanayileşme süreci içinde ortaya çıkan iş bölümü aracılığıyla bir ulusal ilerleme projesi (millet terakkisi) önerilmektedir.

Asri milletlerin yaşamak ve tekamül etmek için sınai inkişafı ettirmeye, binaenaleyh daima iş bölümünü artırmağa mecbur olmaları onların efradından herhangi birinin en son gözükten faaliyetine kadar heyeti umumiyenin muhtaç olmasına intaç oluyor. Zahir en ehemmiyetsiz görülen iş bile, vazifeye sadakat hissiyle yapılırsa, **milletin terakki adımlarını** teşri' etmesini mucib olabilir. Bugün ki insanların beslediği büyük ve parlak hülyaların hakikat olması için herkesin ufak ve mahdud vazifesini itina ve aşk ile yapması şarttır (İz-zet, 1928:197).

Mehmet İzzet, yukarıdaki metinde toplumsal ilerleme sürecinde milletin terakki edebilmesi için, sanayi toplumlarında ortaya çıkan iş bölümünü vurgulamaktadır. Bütün millet bireylerinin, büyük bir şevk ve inançla çalışarak, bu ilerlemeyi gerçekleştirebileceklerine dikkat çekilmektedir.

3.3. Evrilen millet aşamasına diğer toplumsal yapılar da eşlik ederek millileşir

Toplumların evrimi, toplumlar içinde varlığını sürdüren yapıların da evrilmesi anlamına gelmektedir. Böylece, bütün toplumsal etkinlikler evrimsel aşamanın en üst aşaması olan millet ile birlikte dönüşerek milli bir karakter kazanır ve milli bir kimliğin oluşumuna katkıda bulunurlar. Sanat etkinliği bunlardan sadece birisidir:

Sanatın tekamülü-Sanat bütün sosyal realiteler gibi önce dinle birdi; rakşı, müziği, şiiri, tiyatroyu ayinden, ibadetten, kutsal faaliyetten ayıran hiçbir fark yoktu...Bu sosyetelerde din ile sanat, artist ile zahit hep bir şeydi". Toplumsal ilerleme sonucunda sanat, önce "kavmi sanat", sonra "ümme sanatı" ve en son olarak "milli sanata" evrildi (Baltacıoğlu, 1939: 191).

Sanat etkinliğine benzer bir biçimde dinsel alanda da evrimsel bir süreç yaşayarak, millet aşamasına geldiğimiz ve artık milletlere özgü milli dinlere geçmemizin kaçınılmaz olduğuna işaret edilir.

İçtimai noktai nazarında din, yeni cemiyetlerin beniyyelerine olan münasebetleri itibariyle dinleri tasnif etmek mümkündür. Böylece iptidai semiyeye has olan totemciliğin fevkinde aşiret dinlerini, milli dinleri ve nihayet bütün beşeriyete hitap eden (alemşumul) dinleri tefrik edebiliriz....Dinlerin bu tarzda tasnifi siyasi cemiyetlerin tekamülü arasındaki muvazaat kolaylıkla totemcilik, aşiretlere aşiri dinler milletlere milli dinler, beynelmilel medeniyet safhalarına da beşeri, alemşumul dinler tekabül eder (İzzet;1928, 267).

Burada toplumların evrimleşerek millet aşamasına ulaşacakları yaklaşımına uyumlu bir şekilde, dinlerin de toplumların doğasına bağımlı bir biçimde tarihsel süreç içinde çeşitli evrimlerden geçtiği anlatılır. Bu evrimsel süreçte dinseliliğin, millet aşamasında milli bir kimliğe bürünerek "milli dinler" haline dönüşecekleri ifade edilmektedir. Dinsel alan, bu bağlamda milli kimliğe eklemlenerek ikincil bir önem kazanmaktadır.

3.4. Türkler üç tarihsel evrim (toplumsal ilerleme basamağı) sürecinden geçerek millet haline geldiler

Sosyologlarımız, Türk milletinin evrensel ilerleme sürecine uyarak tarihsel süreçte üç toplumsal aşamadan geçilip milli devlet aşamasına ulaşıldığı ve oradan da modern Batı toplum tarzıyla uyumlu bir bütünlük oluşturacağı düşüncesiyle, Batı medeniyetine varıldığı kanaatine ulaşmaktadır.

Türkler içtimai tekamüllerinin üç ayrı merhalesinde biri birine benzemeyen üç muhtelif medeniyet zümresine girmek mecburiyetinde kaldılar. Türkler kavmi devlet aşamasını yaşarken, aksa-yı şark medeniyetine mensuptular. Sultani devlet devrine gelince, şark medeniyetine girmeğe mecbur kaldılar. Bugün milli devlet devrine geçtikleri sırada da, içlerinde garp medeniyetine dahil olmağa azmeden kuvvetli bir cereyan vücuda geldiğini görüyoruz (Göklap, 1990: 50).

Alıntıda belirtildiği gibi, Türkler kavmi devlet, sultani devlet ve milli devlet aşamalarından geçmişlerdir. Her bir devlet aşaması bir toplumsal döneme ya da bir medeniyete karşılık gelmektedir. Modern dönemde artık milli devlet aşamasına ulaşılarak Batı uygarlığına girmek, evrimsel sürecin nesnel koşullarının zorunlu bir sonucu olarak algılanmaktadır. Yaşanılan çağın gelişmelerine bakıldığı zaman, çağın milliyet çağı olduğunun görüleceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda en etkili bilincin milliyet bilinci olduğu ve devletin bunu görmezlikten gelemeyeceği vurgulanmaktadır. Artık ülkemiz yöneticilerinin devletin, Osmanlılık gibi çeşitli cemaatlerin birliğiyle yönetilemeyeceğini, yaşanılan acı deneyimlerle birlikte öğrenmiş olmaları gerektiği ifade edilir (Gökalp, 1918: 4-5).

Milliyetçiliğin çağımızın önemli bir düşüncesi olduğunu söyleyen Türk sosyologlarına göre, milli sınırları yok etmek isteyen bolşevizm bile, milli sınırların oluşmasını tanımaktadır. Zira bir Rus komünizminden, bir Alman komünizminden ve bir İngiliz komünizminden bahsedilebilmektedir. Bunlar dil, tarih ve gelenek farklılıkları sürdükçe, milliyetin de yaşayıp gideceğini göstermektedir (Saffet, 1935: 253).

3.5. Milli “kalıtsal kabiliyetler” üreterek de milli ilerleme sağlanabilir

Yirminci yüzyılın ilk on yıllarındaki sosyologlarımız arasında uç naturalist çizgide olanlarda bulunmaktadır. Çok ilginç bir şekilde “İçtimai Biologie” adlı bir eser kaleme alan Mahmud Sadı, milletin terakkisi için devlet eliyle yüksek kalıtsal yeteneklere sahip bir grubun yaratılmasını ö-

nermektedir. Böylece milli kültürün, yaratılan bu grup sayesinde korunarak devam edebileceğini iddia etmektedir. Sadi, toplumsal olguları biyolojik faktörlere dayanarak açıklar ve toplumsal ilerlememizin sağlıklı bir kalıtsallık üretimi aracılığıyla gerçekleşebilmesi için de devletin hastalıklı ailelerin evlenmesini yasaklamasını ister. Bu şekilde, “milli kalıtsal kabiliyetler” geliştirmek ve yaygınlaştırmak suretiyle “içtimai tesanüd”ün (toplumsal dayanışmanın) sağlanabileceğini iddia eder. Bu amaçla milli sporlar, musiki, koperatif ve edebiyat etkinliklerinin teşvik edilmesi gerektiğini savunur (Sadi, 1935:56). Sosyolojimizin toplumsal ilerleme yaklaşımını bu kadar yoğun ve geniş bir bağlamda ele alması, sadece bu tarihsel dönemle sınırlı kalmayacak, bu eğilim sonraki yıllara da sarkıp, devam edecektir. Nitekim son dönemlerde yapılan bir çalışmada bunun örneklerine yer verilmektedir (Çelebi, 1998:199-215).

4. Milletin Bir Bütünleşme Aracı Olarak Algılanması

Osmanlı toplum düzeninin derin bir parçalanma ve bunalım yaşadığı “en uzun yüzyılın” bitiminden hemen sonra, II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte milliyetçilik, önemli bir politik bütünleşme arayışı olarak öne çıkmıştır. Milliyetçilik üç tarzı siyasetten biri olarak geliştirilmiş ve imparatorluğun dağılmasıyla birlikte kurulan yeni devletin de hem politik hem de kültürel kimliği haline gelmişti. Yeni Cumhuriyetimiz, halkımızı yeni bir millet tahayyülü (imgesi) etrafında birleştirerek yeni bir toplumsal proje inşa etmekteydi. Eğitimden politikaya, dinden tarihe kadar yapılan çeşitli düzenlemelerde milliyetçi yaklaşımın derin bir etkisi bulunmaktaydı. Cumhuriyet ideolojisine temel olan Atatürk ilkelerinden biri de yine milliyetçilikti (Mumcu-Özbudun-Feyzioğlu-Ülken-Çubukçu, 1987:49). Sosyologlarımız da bu koşullar içinde millet kimliğini toplumsal bütünleşmemiz temelinde yorumlayarak, ortak bir toplumsal tasarım geliştirmeye çalıştılar. İstiklal mücadelesinin deneyiminden gelen yöneticilerimiz ve sosyologlarımız, bütünleşmenin hayati öneminin bilincinde olarak sosyoloji aracılığıyla milliyetçilik bağlamında üretilen birlik ve beraberlik söyleminin bilimsel temellerini inşa etmişlerdir. Aşağıda bu çizginin ana görüşlerine yer verilmektedir.

4.1. Milli tesanütçülük olarak bütünleşme

Türk sosyolojisinin dayanışma, birlik, bütünlük ve beraberlik etrafında millet temelinde işlediği en önemli kavramlaştırmalardan biri, “milli dayanışma” (milli tesanütçülük) yaklaşımıdır. Bu çizgiyi izleyenler, öncelikle kavramın tanımını yapmıştır: “(İçtimai tesanüd) bir zümrenin maddeten bir birinden ayrı olan fertlerini, manen birbirine bağlayarak heyeti mecmualarını

bir uzviyet haline gayri mer-i rabitaların mecmuu demektir” (Gökalp, 1918: 501-503). Her şeyden önce bireycilik, mülkiyet ve özgürlük boyutlarıyla toplumsal adalet ve eşitlik kapsamında yorumlanır:

Evvela; bir milletin dahilinde ferdiyetçilikle içtimaiyatçılığı te’lif için ferdi mülkiyetle içtimai adalete müsavi bir kıymet vermek iktiza eder. İçtimai mülkiyet kabul edilerek cemiyetin teşebbüslerinden husule gelen fazla (plus valus) cemiyete aidiyeti temin edilince bu menbaadan husule gelecek azim ve iradat, içtimai adalet teşkilatlarını.....mübalağa temin ederek mağdur sınıfları sefaletten ve istikbalin meşakatinden kurtarabilir (Gökalp, 1918: 501-503).

Burada, toplumculuk yaklaşımı öne çıkararak, sınıfların yaşadıkları mağduriyetlerin giderilmesinden bahsedilmektedir. Devamla Gökalp, milli dayanışma kavramını geliştirerek, bireysel özgürlüklerle toplumsal adalet arasındaki bağımlılıkları vurgular.

Avrupa medeniyeti milli bir tesanüd olduğu gibi, milli harslar arasında beynelmilel bir tesanüd bulunduğunu da idrak ettiği gün, bir taraftan milli harsı, diğer taraftan beynelmilel adaleti kendisine rehber ittihaz edecektir. Milli tesanüdçülükte ferdi hürriyet ile içtimai adalet nasıl lazımlı ve malzumi ise beynelmilel tesanüdçülükte de harsi hürriyet ile medeni adalet yekdiğerine mütelazimdir (Gökalp, 1918: 501-503).

Görüldüğü gibi, ulusal ve uluslararası “milli dayanışma” perspektifleri arasında paralellikler kurulmakta ve milli dayanışmanın toplumsal bütünleşmemizdeki önemi böylece uluslar arasılaştırılarak evrensel bir nitelik kazanmaktadır.

4.2. Vatan söylemiyle bütünleşme

Toplumsal bütünlük bilicini sağlayan milliyetçilik düşüncesinin önemli kavramlarından biri de vatandır. Bu başlık altında yer verilen sosyologlar için vatan, milliyetçilik içinde bir duygular ve ülküler dizisi olarak yorumlanmakta ve somut coğrafi mekandan öte bir anlam çerçevesinde tanımlanmaktadır. Bireye aidiyet duygusu vererek, onun belli bir ülke ile bütünleşmesini sağlar. Bu durumda ülkenin yolları, okulları, minareleri, çeşmele-ri...simgesel bir anlama bürünerek insanlara ortak bir millet bilinci verir.

Vatanımın havasını, sularını, gölgeli ağaçlarını, dağlarını özleirim...Ayrılığım çok uzarsa ‘daussıla’ denilen vatan hastalığına uğrarım. Vatan aile ve ecdadın üzerinde yaşadığı, hayatın kazanıldığı ve öldüğü yerdir. Millete şeref veren büyükler burada yetişmiştir.Vatanın minare-

leri, yolları, hamamları, mektepleri, çeşmeleri...bize ortak bir millet duygusu kazandırır (Kamı, 1928:165).

Vatan, aynı zamanda yeryüzündeki bütün Türkleri aynı yerde toplayan, herkesin aynı dili konuşup aynı inancı paylaşmasını sağlayan bir muhayyiledir.

Ne kadar Türk varsa bugün cihanda,
Buradaki harsa var meyli, vicdanda,
Dili dilimden, dini dinimden
Olacağız biz hep aynı vatanda (Gökalp, 1941: 22)

4.3. Farklılıkları reddederek ve benzerlikleri vurgulayarak bütünleşme

Bu genel nitelik altında toplayabileceğimiz sosyologlarımız millet kavramını bütün farklılıkları adeta dışlayarak tanımlamakta ve bütünleşme vurgusunu içeren temalar, yoğun bir biçimde işlenmektedir.

Deme bana: "Oğuz, Kayı, Osmanlı..."
Türküm, bu ad her ünvandan üstündür...
Yoktur Özbek, Nogay, Kırgız, Kazanlı
Türk milleti bir bölünmez "bütün"dür... (Gökalp, 1941: 10)

Bu dizelerde, Türk milleti kavramının milleti çağrıştıran bütün kavramlardan daha kapsayıcı bir bağlamı bulunmaktadır. Türklerin diğer boylarıyla yapılan tanımlamalar reddedilerek, sadece Türk milleti kavramı önerilmektedir. Böylece Türk milleti kavramının bütünleştirmedeki önemi bütün kudretiyle vurgulanmaktadır.

Gerçek bir toplumsal uyumun, ancak toplumdaki sosyolojik bağların bilinçlenmesi suretiyle ortaya çıkan milliyetçilikle gerçekleşebileceğine de başka bir sosyologumuz şöyle dikkat çekmektedir:

Hakiki bir içtimai ahenk ve teşriki mesai ancak birbirine benzeyen birbirini anlayan insanlar arasında olur. Böyle bir ahengin kan ve dil birliği, seçiye ve itikat birliği, adet ve anane ve yaşayış birliği gibi tabii, hissi amillerin iştirakile meydana gelir. Bir cemiyette içtimai bağlar bunlardan ibaretir. Bunların şuurlu bir surette inkişafı kuvvetli bir milliyetperverlikten başka bir şey değildir (Saffet,1933: 251).

Bu görüş temsilcileri toplumsal uyumu benzerlikler ve anlamalara dayanarak açıklamaya çalışmaktadırlar. Kan birliği, dil birliği, düşünce ve gelenekler birliği bu uyumun kökenlerini oluşturan toplumsal unsurlardır. Mil-

liyetçilik bilincinin bunları geliştirerek ortak bir bilince dönüştüreceği ileri sürülmektedir. Milliyetçiliğin okul, basın ve ordu gibi toplumsal kurumlarda vurgulanmasıyla bütün vatandaşların ruhunda aynı ideallerin yerleşmesine katkıda bulunduğu düşünülmektedir: “İlmi ve milli tarihçiliğin milli edebiyatın, milli dramların zuhuru halkı kendilerine izafe edilen milli mefkureye göre hissedip yaşamağa teşvik ederken bu prensipler mekteplerde ve terbiye sisteminde, matbuatta ve orduda aynen tatbik edilmeğe başlanarak her vatandaşın kulağına söylenmiş, ruhuna aşılannmıştır”(Saffet, 1933: 254).

4.4. Milli karizmalar aracılığıyla bütünleşme

Milliyetçiliğin toplumsal bütünleştirme söylemi olarak işlevselleşmesinde etkili olarak işlenen konulardan biri de milli karizma imgesidir. Ulusalçı sosyolojinin en önemli görevleri arasında yer alan bir tema olarak bu milli karizmaları keşfetmek de önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü, “dahilerin, kahramanların ve ariflerin” kişiliklerinde, eylemlerinde ve düşüncelerinde “milli vicdanın tecelli” ettiği düşünülmektedir. Örneğin Namık Kemal’den bir çok gözlemlerin yapılabileceğine işaret edilmektedir (Gökalp, 1917:32). Gökalp; Enver Paşa, Talat Paşa ve Mustafa Kemal Atatürk için yazdığı şiirlerde millet ruhunun, bu karizmaların, önderlerin ve dahilerin şahsında kişiselleşerek birleştirici bir unsur haline geldiğine dikkat çekmektedir (Gökalp, 1941:12) Toplumun tehlikelerle karşı karşıya kaldığı şartlarda, konuşarak ve düşünerek tartıştığı ve çeşitli kurtuluş arayışlarına yöneldiği; bu yönelişlerde bilgi, kaygı ve yetenek düzeyi yüksek olanlar içinden birinin “milli rehber” olarak ortaya çıktığı söylenir. Bu rehberin “milli maksatların temini” amacıyla herkesi harekete geçirdiği belirtilir. Birliktelik ilişkisinin “milli rehberin resminde, milli bayrakta, milli marşta ve askeri üniformada sembolize edilerek” inşa edildiği ifade edilir. Türk istiklal mücadelesinde, milli deha Mustafa Kemal Atatürk tarafından saptanan Misak-ı Milli ve yürütülen mücadele bunu örneklemektedir (Saffet, 1935:29).

5. En Geniş Bir Toplumsal Form Olarak Milliyetçilik

Sosyolojimiz, milliyet düşüncesini çok geniş bir toplumsal form olarak anlamlandırıp, onu insanlara belli bir kimlik tasarısı olarak önermektedir. Aşağıdaki metinde bunun önemli açılımlarıyla karşılaşmaktayız.

...Tereddüdün içimizi kemirdiği, din ile ilmin bulmaktan umudunu kestiği bir sırada sadece milliyet kuvveti insanları mücadele kuvveti-ne sevk ediyor ve onları değişikliğe sokuyor: Hatta daha fazlası var:Doğrunun, güzelin, hayrın; doğru, güzel ve iyiliğe olan imanın kıymeti milletin menfaatleriyle veya eğilimleriyle ölçülüyor. Doğru

söz; milletin işine uygun gelen, güzel sanat; milli zevke yaraşan, ahlaki hareket; milli örflere uyuşandır zannediliyor... Milliyet bir ülküdür; yani bizden kayıtsız ve şartsız mutlak surette fedakarlık talep eden, itaat isteyen bir mukaddestir (İzzet, 1981:36 ve 40).

Burada, din ve bilimin bile kuşkularımızı gideremediği bir dönemde, milliyetçilik düşüncesinin insanları etkileyerek bir kimliğe dönüştüğüne işaret edilmektedir. Hatta iyi, güzel ve doğru gibi toplumsal değerler bile millet ile ölçülmekte; bireyin bunlara dayanarak kimliğini geliştirebileceği ifade edilmektedir. Ayrıca bu kimlikte mutlak boyun eğmeyi isteyen bir kutsalın varlığı da ileri sürülmektedir.

Milliyetçi yaklaşımın geniş yorumuna örnek oluşturan en çarpıcı alanlardan biri dindir. Bu bağlamda, Baltacıoğlu'nun şu cümleleri çarpıcıdır: "Din demek, milletin ilmi, zevki, ahlakı, hukuku, iktisadi bütün kuvvetlerinin ifadesi demektir"(İsmail Hakkı, 1918:29). İsmail Hakkı, dini bütünüyle millete ait olan etkinliklerin ve kurumların ürünü olarak görmektedir. Ayrıca, milliyet bakışında geliştirilen din yorumunun Türklere özgüllükleri, başka bir sosyologumuz Gökalp tarafından, şöyle ileri sürülür: Eski Türklerin inancında Tanrıya korkuyla gidilmezdi; mutaassıp ve zahitlik duygularına yer verilmezdi. Türkler İslamiyeti kabul edince de yine içlerinde taşıdıkları Tanrı sevgisini İslamiyet içinde sürdürdüler. Cehennem ve zebanilerden oluşan bir İslam anlatmadılar. Nitekim camilerde ilahi ve mevlid-i şerif okunması ve tekkelerde şiir ve musikiye verilen önem Türklerin edebi bir din modeline sahip olduklarını gösterir (Gökalp, 1990:35). Böylece, milli kimliğin doğasındaki kapsamlılığın dinsel alanı da içerdiği vurgulanmış olmaktadır.

Yine, ekonomik etkinlikler çerçevesinde üretilen milliyetçi bakış, milliyetçiliğin ne kadar geniş bir yorumlamaya tabi tutulduğunun bir başka ipucu sayılmaktadır. Örneğin, sosyologlarımızdan Ziya Gökalp'ın "İktisadi vatanseverlik" adlı şiirinde bu söylem, önemli bir temaya dönüşmektedir:

Çok güzeldir yurdumun ipeği,
Biliyoruz dokumayı, örmeyi
...
Ecnebiden almayalım çürük mal;
Giymeyelim ne krep ne jarseyi;
...
Bu toprakta kalsın helal paramız;
Kıymet bulsun elimizin emeği!
(Gökalp, 1918: 54).

Bir kısmını alıntıladığımız bu dizelerde Gökalp, yabancıların mallarının tüketilmesini eleştirerek, insanlarımıza kendi ürettiklerimizi almalarını salık verir. Bu önerinin içeriğinde yurdumuzun güzelliği, üretmekteki yetenekliliğimiz ve emeğimizin değeri vurgulanmaktadır. Yurdumuza ve toprağımıza ilgi duyarak, milli bir ekonomik davranış içinde bulunmamıza çağrı yapılmaktadır.

SONUÇ

Türk sosyolojisinin milliyetçi tahayyülü inşaa çabası, zengin bir sosyolojik birikimi yansıtmaktadır. Milliyetçilik; millet ve milli devlet kavramları bağlamında tartışılırken sosyolojinin çeşitli kuramlarından yararlanılmaktadır. Bunlar arasında A. Şuayb'ın sosyal evrim tezi (H. Spencer'in biyolojik sosyoloji ve sosyal evrim yaklaşımından aldığı etkiler), Z. Gökalp'ın Durkheim'in pozitivism yaklaşımı ve M. İzzet'in Alman idealizminden kaynaklanan görüşlerini sıralayabiliriz. Bu çalışmalarda toplumsal ilerlemeden iş bölümüne, dayanışmadan toplum sınıflamalarına kadar geniş bir sosyolojik kuramlar yelpazesine karşılık gelmektedir. Milliyetçilik yaklaşımı bu kuramlar aracılığıyla analiz edilmekte, modern zamanların toplumsal muhayyilesinde belli bir anlama yerleştirilmekte ve bir vatandaşlık kimliğine dönüştürülmektedir. İdealist ya da ülküsel yorumlar ağırlık taşımakla beraber, pozitivist yönelimlerin mevcudiyeti de kendisini hissettirmektedir. Fransız sosyolojinin Durkheimci eğilimleri hakim olmakla beraber, bir sosyologumuzun ifadesiyle "Türkleşmiş bir Durkheim sosyolojisi" (Çelebi, 1998:203) tonuyla bu görüşler işlevselleşmektedir. Başka bir ifadeyle, Durkheimci sosyolojinin yaklaşımları Türk milli kimliğini inşada araçsallaştığı için yaşadığımız toplumsal ve politik koşullar bu yaklaşımlara kendi rengini kolaylıkla verebilmiştir. Türk sosyologları, Türk toplum sorunlarını çözmek üzere bu yaklaşımları yorumlayarak işlediğinden dolayı, onlara kendi bakışlarını kazandırmışlardır. Örneğin Gökalp'ın Durkheim'in solidarist görüşlerinden esinlenen dayanışmacı yaklaşımı, bizim toplumsal dünyamızın geleneksel örüntüsündeki "cemaatçi toplum" yaklaşımı ile yakından örtüşmektedir.

Yeni cumhuriyetin toplumsal kimliğini inşaa etme dönemlerinde geliştirilen bu yaklaşımlar, politik bakımdan da işlevsel bir öneme sahip bulunmaktadır. Sosyologlarımız, bilimsel kuramlarını yeni kurulan cumhuriyete yol göstermek üzere harekete geçirmişlerdir. Böylece hem sosyoloji bir bilimsel disiplin olarak önem kazanmış hem de milli devletin milliyetçilik yaklaşımı, bilimsel bir kimliğe kavuşmuştur. Milliyetçilik, ırkçılık gibi dar yorumlardan uzak tutularak daha evrensel bir perspektife yerleştirilmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

This essay does analyze different sociological works which were produced between 1908-1940 and especially focuses on these works in respect of their intellectually constitutive character of newly established Turkish Republic. In this period, sociology in Turkey served to develop many ideas on the creation of a national identity. Turkish sociologists presented a project of a new society imagination which can be called as Turkish national identity. In order to achieve this project, they contributed in developing the concept of nation by producing many intellectual works. Firstly; they developed a kind of national thought, secondly; they put forward a national consciousness perceived in historical perspective and finally, they interpreted Turkish nation as identical with the idea of solidarism. In this respect, sociology helped to create a national identity avoiding identify itself with racism or fascism by bringing very wide perspective on national thought. Thus, Turkish government of the time owed the building of a new national identity from these sociological works.

KAYNAKÇA

- ANDERSON, B. (1993) **Hayali Cemaatler**, İstanbul: Metis Yayınları.
- BALTACIOĞLU, İ.H. (1939) **Sosyoloji**, İstanbul.
- BALTACIOĞLU, İ.H. (1918) **Dini Hayat**, İstanbul: Cemiyet Kütüphanesi Yayını.
- ÇELEBİ, N. (1999) “Sosyoloji Ders Kitaplarında Köy ve Kente Bakış, 1923-1998” **Türkiye Cumhuriyetinin 75. yılına Toplu Bakış**, 2.Cilt, Ankara; İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, ss. 199-215,
- DAVUGNAUD, A. (1977) **Sosyolojiye Giriş**, İstanbul: Varlık Yayınları.
- GELLNER, E. (1997) “Nations and Nationalism”, in **Sociology-Introductory Reading-**, ed: A. Giddens, Oxford, Polity Pres.
- GİDDENS, A. (1994) **Modernliğin Sonuçları**, İstanbul: Metis Yayınları.
- GİDDENS, A. (2000) **Sociology**, Oxford, Polity Press.
- GÖKALP, Z. (1918) **Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak**, İstanbul.
- GÖKALP, Z. (1997) “Milli İctimaiyat :Usul”, **İctimaiyat Mecmuası**, Sayı:1-6, Haz: Mehmet Kanar, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, ss.22-33.
- GÖKALP, Z. (1923) “Millet Nedir”, **Yeni Mecmua**, Cilt:4, Sayı:4-70, İstanbul, ss. 53-54.
- GÖKALP, Z. (1918) “İctimai Mezheplerin İctimaiyatı”, **Yeni Mecmua**, Cilt:1, Sayı:26, İstanbul, ss.501-503.
- GÖKALP, Z. (1990) **Türkçülüğün Esasları**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖKALP, Z. (1918) “Millet”, iç. **Yeni Hayat**, İstanbul, ss.10.
- GÖKALP, Z. (1918) “Vatan”, **Yeni Hayat**, İstanbul, ss.9.
- GÖKALP, Z. (1918) “Kavim”, **Yeni Hayat**, İstanbul, ss.22.
- GÖKALP, Z. (1918) “Vazife”, **Yeni Hayat**, İstanbul, ss.12.
- GÖKÇE, B. (2000) “Türkiye’de Sosyolojinin Gelişimi ve Örgütlenme Süreci”, **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Sayı:1-2, Ankara, ss.74-83.

- HESS, A. ve A.GLEYSSE (1924) **İçtimaiyat Dersleri**, Çeviren: Mehmet İzzet, İstanbul: İstanbul Darülfünun Yayını.
- KAMİ, A. (1928) **İçtimaiyat**, İstanbul.
- İZZET, M. (1928) **Yeni İçtimaiyat Dersleri**, İkinci bası, Maarif Vekaleti, İstanbul: İstanbul Devlet Matbaası.
- İZZET, M. (1933) **İçtimaiyat**, İstanbul.
- İZZET, M. (1981) **Milliyet Nazariyeleri ve Milli Hayat**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- MUMCU, A. vd. (1987) **Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi II**, Ankara: Yüksek Öğretim Kurumları Yayınları.
- SADİ, M. (1935) **İçtimai Biologie**, İstanbul.
- SADAK, N. ve M.BONAFOS (1927) **İçtimaiyat**, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayını.
- SADAK, N. (1933) **Sosyoloji**, İstanbul.
- SADAK, N. (1923) "**Milliyet Hududu ve Vatan Hududu**", Yeni Mecmua, Sayı:5-71,Cilt:4.
- SAFFET, M. (1933) **Muasır Avrupa İçtimaiyatı**, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.
- SEZER, B. (1985) **Sosyolojinin Ana Başlıkları**, İstanbul: Der Yayınları.
- ŞUAYB, A. (1325) "**Devlet ve Cemiyet**", **Ulumu İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası**, Cilt:1, ss.54-71.

ŞANLIURFA-HARRAN OVALARINDA TARLA İÇİ VE KÖY GELİŞME PROJESİ SOSYAL DEĞERLENDİRMESİ

Sosyoloji Derneği¹

ÖZ

Bu çalışma Şanlıurfa-Harran Ovaları Tarla içi ve Köy Geliştirme Projesinin sosyal değerlendirmesini kapsamaktadır. Uygulanmakta olan GAP kapsamında ilk ve en önemli proje uygulamalarından biri olan Şanlıurfa- Harran Ovaları Sulama sistemiyle, GAP'da sulanacak alanın yaklaşık yüzde onuna tekabül eden bir alanın sulanması hedeflenmiştir. Söz konusu olan bu projenin kapsamına giren sosyal değerlendirme çalışması da projenin uygulandığı bu alanın toplumsal dinamiklerine ilişkin bir alan araştırmasıdır. Bu alan çalışmasının genel amacı, bölgede sulamaya açılmış ve açılacak olan tarımsal etkinlik alanı içindeki, tarla içi hizmetler ve köy geliştirmeye ilişkin girdi ve hizmetlerin farklı toplumsal konumdaki kesimleri nasıl ve ne derecede etkilediği, bu kesimlerin var olan değişim ve dönüşümü nasıl algıladıkları, bu hizmet ve etkinliklere ilişkin katılımları ve beklentileri saptamaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Değerlendirme, GAP, Sulamanın Etkileri, Tarla-içi Hizmetler, Bölgesel Kalkınma

ABSTRACT

The study work is a social assessment in relation to the Sanliurfa-Harran Plains On Farm and Village Development Project. The Sanliurfa-Harran Plains Irrigation System is the first and one of the most important projects within the framework of GAP. The target is to irrigate an area which corresponds to about 10% of all irrigation area of GAP.

¹ Bu sosyal değerlendirme çalışması Sosyoloji Derneği, OSU (Oklahoma State University), SU-YAPI (SU-YAPI Mühendislik ve Müşavirlik A.Ş.) ve KKGV (Kırsal ve Kentsel Gelişme Vakfı) iş ortaklığı tarafından yürütülmüş olup Dünya Bankası için yapılmış bir araştırmadır. Derneğimiz adına üyelerimizden Yrd. Doç.Dr. Nilay Çabuk ve Doç.Dr. Aylin Görgün Baran'ın Koordinatörlüğünde alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmamıza KKGV adına Mümtaz Bayram, İsmet Yalçın ve Turan Hazar katılmıştır. Aynı zamanda projenin danışmanlığını, Prof. Dr. Çağlar Keyder, Dr. James E. Osborne, Dr. Feryal Turan ve Yrd. Doç.Dr. Esma Durugönül yürütmüştür.

The social assessment is done through a field survey to investigate the social dynamics of the project area. The overall objective of the field survey was to determine how and to what extent on farm services and village development inputs in irrigated and to be irrigated areas affect people of different social status; how these groups conceive ongoing changes and transformations; and their participation in and expectations from relevant services and activities.

Key Words: Social Assessment, GAP, Impacts of Irrigation, On-farm services, Regional Development

GİRİŞ

Çok sektörlü entegre bir bölgesel kalkınma projesi olan Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP), Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmesinde bölgeler arası eşitsizliklerin giderilmesine ilişkin en büyük proje olmasının yanı sıra Dünya'da da bu türden en büyük kalkınma ve sulama projeleri arasında yer almaktadır.

Bölge kalkınmasını hedefleyen Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'nin uygulamaya geçirilmesiyle birlikte, bölgenin toplumsal ve ekonomik yapısı üzerine yapılan çalışma ve araştırmalarda bir yoğunlaşma dikkati çekmektedir (Akşit, 1993,1994; Sencer, 1993; Çevik, 1998; Döker & Erdoğan, 1998; Erkan & Bayram, 1998; Gürbüz, 1998; Şengül, 1998). Bu çalışmalarda, proje kapsamında yaşama geçirilen hizmetlerin bölgenin yapısı üzerindeki sosyo-ekonomik etkileri, asıl ilgi odaklarından birini oluşturmaktadır.

GAP kapsamına giren yerleşim birimlerinin sosyo-ekonomik yapılarının ve bu yapılarla ilişkin sorunların ve çözümlerin belirlenmesi çerçevesinde yürütülen araştırmalardan biri de "Şanlıurfa-Harran Ovalarında Tarla İçi ve Köy Geliştirme Projesi"dir. Bu proje bölgesi Şanlıurfa ve Harran Ovaları olmak üzere iki şebekeden oluşmaktadır. Sulama suyu, Şanlıurfa tünelleri ile Atatürk barajı depolamasından sağlanmaktadır. Tünellerden yalnız birisi işletmede bulunmaktadır. Yaklaşık 82 000 ha alanda ana sistem DSİ tarafından tamamlanmış ve işletmeye açılmıştır.

Şanlıurfa 18 584 km² yüzölçümüyle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin en büyük kentidir. Şanlıurfa ili doğuda Mardin ve Diyarbakır, batıda Gaziantep, kuzeyde Adıyaman ve güneyde Suriye sınırları ile çevrilidir.

Şanlıurfa ilinin tarıma elverişli toprakları, toplam yüzölçümünün % 51'ini oluşturmaktadır ve GAP Bölgesinde ise bu oran % 42'dir.

Şanlıurfa-Harran Ovalarında Tarla İçi ve Köy Gelişme Projesi Sosyal Değerlendirmesi

1985 yılında ilin nüfusu 795 034 iken, yıllık ortalama % 4, 6'lık bir artış hızı ile 1990 da 1 001 455'e ve 1990-97 yılları arasında ise yıllık ortalama % 5.2 lik artış ile 1 311 334'e ulaşmıştır (DİE, 1990, 1994-96).

Şanlıurfa ili 11 ilçe merkezi, 772 köy ve 1 646 köy altı yerleşim biriminden oluşmaktadır. İlin toplam nüfusu 1997 yılı verilerine göre, 1 311 334 ve bunun 792 068'i il ve ilçe merkezlerinde, 519 266'sı bucak ve köylerde yaşamaktadır (TOBB,1997).

Proje alanı, Şanlıurfa-Harran Ovaları ana sulama kanalları ile sınırlıdır. Güneyde Suriye sınırına kadar uzanmakta ve toplam 150 000 ha alanı kapsamaktadır. Bu proje alanı içerisinde 412 yerleşim yeri ve 195 314 kişilik nüfus bulunmaktadır. Bu alan içinde uygulanan proje ayrıntılı olarak şu bileşenlerden oluşmaktadır:

1. Arazi geliştirme (arazi toplulaştırması ve arazi kullanım planlaması), tarla içi yollar ve arazi tesviyesi,
2. Arazi ıslahı (toprak ıslahı, bitki koruma ve kadastro yönetimi, çiftçi eğitimi hizmetleri)
3. Köy alt yapısı (yeni ve ıslah edilecek içme suyu ve köy yolları) ve
4. Proje yönetimi (izleme ve değerlendirme).

Söz konusu olan bu projenin kapsamına giren sosyal değerlendirme çalışması da projenin uygulandığı bu alanın toplumsal dinamiklerine ilişkin bir alan araştırmasıdır.

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu sosyal değerlendirme çalışmasının en temel amacı, 1995 yılından itibaren sulamaya açılan ve daha sonra açılacak olan Şanlıurfa-Harran Ovalarında ortaya çıkan sosyo-ekonomik dönüşüm ve değişimlerin bu bölgedeki farklı konumlarda yer alan kesimleri nasıl etkilediğini, bu etkilerin ortaya çıkardığı sonuçların ve çözüm yollarının neler olduğunu saptamaktır. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmada, farklı toplumsal konumdaki kesimlerin sahip olduğu bileşenler bir bütünlük içerisinde kategorileştirilmiş, köyler arasında karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında, proje alanının bir yapısal profili sergilenirken, bu yapıdaki proje kapsamındaki tarımsal modernizasyon ve tarla içi ve köy geliştirme hizmetlerinin

gelişmesi ve yayılmasının etkileri çerçevesinde ortaya çıkacak değişimler ve bu değişmelerin doğrultusu ve hızları da belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın verileri, bölgede var olan toprakların işlenme şekli ve sahipliği, farklı kesimlerin gelir ve yaşam standartları, sulamayla birlikte ortaya çıkan teknik hizmetlerin varlığı ve durumu, bunlara ilişkin sorunların sosyal boyutlarına bakışı da kapsayan bir çerçevede yer almıştır.

Bilindiği gibi bölgede, GAP'ın bölgesel kalkınma hedefleri ve stratejileri kapsamında, başta sulama olmak üzere bir çok yeni tarım teknolojileri, tarımsal pratikler ve bitki desenleri uygulamaları başlatılmış bulunmaktadır. Bu yeni girdiler salt toprak-insan ilişkilerini etkilemekle kalmamakta, yeni örgütlenme biçimleri yaratarak toplumsal ilişkileri de etkilemektedir. Bu gelişmelerin, doğrudan ve dolaylı etkilerle kırsal yapıda farklı toplumsal konumdaki kesimlerde, farklı nitelik ve yoğunluklarda da olsa yansımalarının olacağı açıktır. Bu süreçte üretim ilişkilerini kendi akışına bırakmak, çiftçinin 'rasyonel' olanı deneme-yanılma yöntemiyle bulmasını beklemek, zaman ve kaynakların israfına yol açmaktadır. Bu nedenle, üretim sürecinin ve bu süreçte yaşanan ilişkilerin bugünkü niteliğini saptayarak ve buradan hareketle de çiftçi davranışlarının ve tarımsal işletme ve örgütlenmelerin yeniden düzenlenmesine olanak sağlayacak sonuçlar çıkararak ileriye yönelik sağlıklı bir gidişi yönlendirmek gerekmektedir.

Araştırmanın temel amaçlarından bir diğeri de, proje faydalarının proje alanındaki gruplara eşit dağılımını sağlamaya yönelik programların geliştirilmesine yarayacak bilgilerin ortaya konulmasıdır. Evrendeki topraksız kesimin, daha iyi sosyo-ekonomik koşullara kavuşturulması ve durumlarının iyileştirilmesini sağlayacak uygulama ve çalışmaların tespitinin yapılmasıdır. Çünkü, Dünya Bankası'nın amacı özellikle yoksulların ve topraksızların sosyo-ekonomik durumlarının da proje kapsamında iyileştirilmesidir.

Sonuçta tüm bu gerekçeler çerçevesinde, GAP kapsamında ele alınan bu projenin beklenen yararlarını en üst düzeyde sağlayabilmek için, proje alanı içerisinde, öncelikle bölgenin tarımsal yapısı olmak üzere ekonomik ve toplumsal yapısının bugünkü özelliklerini ve projenin bu yapıdaki farklı toplumsal kesimler üzerinde yaratacağı değişimleri saptamak ve bu etkileri ekonomik ve toplumsal kalkınma yolunda yönlendirebilmek üzere alınacak önlemleri belirlemek gerekmektedir.

Bu nedenle bu çalışmanın odaklaştığı noktalar, toplulaştırma, tesviye, sulama ve diğer tarla içi hizmetler gibi tarımsal modernizasyon ve gelişmelerin var olan durumunu tespit etmek ve ileriye yönelik olarak yapılacak yatırımların farklı toplumsal kesimler üzerindeki olası sosyal etkilerini saptamak

*Şanlıurfa-Harran Ovalarında Tarla İçi ve Köy Gelişme Projesi
Sosyal Değerlendirmesi*

olmuştur. Ayrıca, söz konusu bölgedeki sorunları ortadan kaldırmaya imkan tanıyacak önlemlerin alınması yönünde ve bölge insanı ile kalkınma çabalarının bütünleştirilmesi ve eşgüdümendirilmesini kolaylaştıracak gerekli destekleyici bilgilerin sağlanması da amaçlanmıştır.

II. ARAŞTIRMANIN ALANI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın ana evreni, köy ve köy altı yerleşim birimleri ve bu köylerden alınmış olan örneklem içindeki kendi toprağını ya da başkasına ait toprağı işleyen hanehalklarıdır. Kısacası, araştırmanın amacı doğrultusunda, köy düzeyinde, hanehalkı bazında, toprağını kendi işleyen aile işletmesi sahibi, kiracı ve yüzde otuzcu gibi farklı gruplardaki çiftçi ve kadın grubundan nicel ve nitel veri toplamayı kapsayan alan çalışması tasarımı oluşturulmuştur.

Bu tasarım içerisinde köy genel bilgi formu anketi, hanehalkı görüşme formu, topraklı, topraksız köylüler ve kadın grubu için derinlemesine görüşme formu ve odak grup tartışma formları kullanılmıştır. Birçok ilgili resmi ve resmi olmayan kurum ve kuruluşlar ile yüz yüze görüşme ve alana ilişkin gözlem ve gezilerle bulgular desteklenmiştir.

Sosyal değerlendirmenin bulguları, sistematik olarak, nicel ve nitel araştırma teknikleri ışığında, araştırma evreninden elde edilen örneklem temelinde ortaya konulmuştur.

Araştırma evreninden iki aşamalı örneklem oluşturulmuştur. Birincisinde köy bazındaki yerleşim birimden (178 köy) % 20'lik bir örnek hacmi (35 köy) büyüklüğü ile çalışılmıştır. İkincisinde, 35 köy kapsamında bulunan toplam 2001 hanehalkından % 22'lik bir örneklem hacmi ile 450 hanehalkı örnek alanı oluşturulmuştur.

Araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde projenin amaçları doğrultusunda öncelikle önemli olan tabakalandırmaya gidilmiştir. Bu tabakalamada toplulaştırma, sulama ve tesviye kriterleri belirleyici olmuştur. Evrenimizdeki yerleşim birimleri, bu kriterler içerisinde varlık ve yokluklarına göre yedi tabakaya ayrılmıştır.

İlk aşamada köy bazında "tabakalı orantılı örnekleme" tekniği ile söz konusu 35 köy seçilmiştir. İkinci aşamada hanehalkı bazında örnekleme girecek toprağını kendisi işleyen aile işletmeleri ile başkasının toprağını işleyen ve genelde topraksız kesim olan kiracı ve yüzde otuzcu aileler "ta-

bakalı tesadüfi örnekleme” tekniği ile belirlenmiştir. Böylece örneklem sayısı 35 köy ve 450 hanehalkı olarak gerçekleştirilmiştir .

Araştırmada başvuru teknik, standart soru formları aracılığıyla yapılan görüşme tekniğidir. Araştırma bilgi ve becerileriyle donatılmış ekip ve alanı tanıyan anketörler aracılığıyla görüşmeler yapılmıştır.

Köy geliştirme kapsamındaki amacımıza uygun verilerin elde edilmesi için 35 köyde *köy hakkında genel bilgi anketi* ve aynı zamanda bu köylerde 450 haneye *hanehalkı görüşme formu* uygulanmıştır. Uygulanan anket ve görüşmelerden elde edilen veriler, alana ilişkin olarak köy alt yapısı ile ilgili bilgileri, demografik bilgileri, toprak mülkiyetini, sosyal yapıları, ekonomik faaliyetleri, sulama pratiklerini, bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerini, kredi olanaklarını, tarımsal girdi ve yayım, sağlık ve eğitim konularını kısacası yaşam düzeylerini, deneyimlerin içinde bulunduğu koşulları, sorunları algılama ve bunlara ilişkin tavır ve tutumları saptamaya yönelik olmuştur.

Araştırmaya ilişkin bulgular, SPSS programı yardımıyla istatistik analizler çerçevesinde yorumlanmıştır.

2.1. Temel Bulgular

Şanlıurfa-Harran Ovaları Tarla içi Geliştirme Projesi kapsamında sulamanın başlamasından sonra uygulanan tarımsal bitki deseni ağırlıklı olarak pamuk ürününe doğru hızla değişmiştir. *Bu değişim, beraberinde işgücünün istihdamını etkileyerek yörenin daha önceleri başka illere gönderdiği mevsimlik işgücünü bölgede tutmaya başlamıştır. GAP Bölgesi Nüfus Hareketleri Araştırması (Akşit, 1993) sonuçlarında örneklemdaki köylerden % 42,5’i civar köylerden mevsimlik göç almaktayken, proje kapsamında uyguladığımız alan çalışmasında yer alan köylerden % 83’ü civar köy ve ilçelerden mevsimlik işçi göçü almaktadır. Bu köylere mevsimlik işçi olarak gelenlerin çoğunluğu (% 72) özellikle pamuk toplamaya gelmektedir. Bulgular şunu göstermektedir ki, bölgenin sulamaya açılması ve tarımsal üretimdeki gelişme ve dönüşümler bölgedeki göç olgusunu tersine dönüştürmektedir. Çünkü araştırmamız kapsamında uygulanan Köy Genel Bilgi Formu Anketi ve Hanehalkı Anketi çerçevesindeki bulgulara göre, bölgede mevsimlik işçi göçü yönünü değiştirmektedir. Daha önceleri, sulamaya açılan alan içinden görüşülen kişilerin %70,4’ü Adana ve Hatay gibi illere pamuk toplamaya giderken, bu gün bu illere gidenlerin oranı %11,6’ya inmiştir.

Sanlıurfa-Harran Ovalarında Tarla İçi ve Köy Gelişme Projesi Sosyal Değerlendirmesi

Tarımsal bitki üretimi olarak pamuk yetiştirilmesinde, en yoğun şekilde mevcut olan tarımsal işletme tipi olarak karşımıza 'yüzdeotuzcu'lar çıkmaktadır. GAP Bölgesi'nde Nüfus Hareketleri Araştırması sonuçlarına bakılacak olursa, araştırma kapsamındaki köylerde toplam hanelerin içinde başkasının toprağında ortakçılık yapan hanelerin oranı % 27 iken, yaptığımız çalışma kapsamına giren köylerdeki görüşülen hanelerin içinde başkasının toprağını işleyen aile oranı % 56 olarak görülmüştür. Toprak sahibi olup da topraklarını kendileri işlemeyenler genellikle bu toprakları yüzdeotuzcu olarak adlandırılan ortakçılık sistemi ile işletmektedirler.

Toprak mülkiyeti sisteminin iyileştirilmesi açısından toplulaştırmanın bölge insanı tarafından kabulü oldukça yüksek görülmektedir. Arazilerin parçalılığının ortadan kalkması ve bir tek parselde toplanması toprağın değerini artırmakta ve çalışan açısından zaman kaybını önlemektedir. Ayrıca, özellikle bölgenin geleneksel kültür ve değerleri içinde erkeğin lehine olan miras uygulamalarının, toplulaştırma yoluyla çözülmesi ve kadınların yasal hakkı olan mirasının resmileşmesi gerçekleşmektedir .

Sulama ile birlikte tarımsal yayım hizmetlerinin aynı paralellikte gitmemesi nedeniyle sulu tarıma ilişkin olarak çiftçilerin bilinçsizlikleri, sulamada toprak ve su kaynakları açısından riskler yaratmaktadır. Aşırı sulamadan dolayı taban suyu yükselmekte ve topraklarda tuzlanmaya neden olmaktadır.

Bölgenin sivil yerel örgütlenmelerinden biri olan sulama birliklerine ilişkin sorunlar yaşanmaktadır. Özellikle suyun adil dağıtımının yapılmadığı görüşü çiftçiler arasında yoğun olarak görülmektedir.

Proje alanı içindeki tüm bileşenleri kapsayan yatırımların entegre olarak planlanıp yapılmaması bölgede üretici ve üretim araçları ve kaynaklar açısından sorunlar yumağı oluşturmaktadır.

Köylerin ortak en önemli sorunu içme suyudur. Görüşülen hanehalkı reislerinin ve köy muhtarlarının köye getirilmesini istedikleri hizmetlerin başında yer almaktadır.

Köylerdeki alt yapı hizmetlerinin yetersizliği sağlık sorunlarını pekiştirmektedir. Özellikle çocuklarda sağlık sorunları daha yoğun olarak görülmektedir.

Tarımsal üretim içinde önemli bir yeri olan kadın emeğin eğitimi oldukça düşüktür. Bu emeğin eğitim düzeyindeki eşitsizliği geleneksel değerlerden kaynaklanmaktadır.

Öte yandan bölgedeki kurumlar arası işbirliği ve eşgüdüm eksikliği ve yatırımlardaki planlama düzensizliğinin sonucu olarak değerlendirilebilecek olumsuz yansımaların yanı sıra, projenin farklı kesimler açısından olumlu kazanımları da mevcuttur. Özellikle toplulaştırma ile mülkiyet hisseleri birleştirildiğinden, şahıslara ait araziyle ilgili adli anlaşmazlıklar olabildiğince önlenmekte ve toplumsal huzurun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Öte yandan, toplulaştırma ile kadının miras olarak yasal hakkı olan payını eşit olarak alması gündeme gelmiştir.

Topraksız kesim, toplulaştırma sayesinde başkasının toprağını ortakçı ya da kiracı usulle işlerken işletmede zamandan tasarruf sağlamakta ve aynı zamanda yol ve su ile %100' e yakın oranda bağlantısı bulunan topraklarda işletmeciliğini sürdürecektir. Bu faktörlerde topraksız açısından, işletmede bulunduğu tarlada daha verimli ve elverişli koşullar altında çalışmasına neden olmaktadır.

Ayrıca küçük toprak sahibi olanlar da sulamayla birlikte, kuru tarım üretiminden daha fazla gelir getiren sulu tarımda, endüstriyel bitki olan pamuk yetiştirme ile daha önceki döneme göre göreceli bir gelir artışı yaşamaktadır.

Tarımsal üretimden elde edilen gelir sulama ve tesviye ile artmaktadır. Araştırma kapsamında farklı kategorilerde yer alan köyler ve hanehalklarına ilişkin karşılaştırmalı analizlerde, tarımsal kesimdeki sulamanın ve tarla içi hizmetlerinin önemli olduğu görülmektedir.

Bölgede meydana gelen dönüşüm ve değişimler kendi toprağını işleyenleri daha fazla etkilemesine karşın bunlar dolaylı olarak topraksız kesimi de olumlu yönde etkilemektedir. Başkasının toprağını işleyen yüzdeotuzcular göreceli de olsa geçmiş dönemdeki çalışma koşulları ve kazançları ile karşılaştırdıklarında kendi yaşamlarındaki değişikliği ifade etmektedirler.

Çiftçinin alt yapı yatırımlarına katılım isteği az da olsa mevcut durumda bulunmaktadır. GAP çerçevesinde doğa ve insan kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla yürütülen planlama, uygulama, izleme ve değerlendirme faaliyetlerinin bölge insanının katılımı ile yürütülmesi ve katılım sağlayıcı ya da artırıcı kurumsal düzenlemelerin yapılması temel kalkınma politikası ve hedefi olarak kabul edildiğinden dolayı mevcut durumda bulunan katılım isteği değerlendirilmeli ve potansiyel olanlarında katılımı açığa çıkarılmalıdır.

Şanlıurfa-Harran Ovalarında Tarla İçi ve Köy Gelişme Projesi Sosyal Değerlendirmesi

Proje kapsamındaki örneklem içinden köylerde gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde çiftçinin alt yapı yatırımlarına katılım isteği çok yüksek çıkmakla birlikte, bu hanelerin % 30'unda katılım eğilimi görülmektedir. Özellikle drenaj sorununu ağırlıklı olarak yaşayan bölgelerdeki insanlar sorunun çözümünde kendilerinin de katkı paylarının olabileceğini dile getirmişlerdir. Drenaj sisteminin yapımına katkıda bulunabileceğini ileri süren top-raklılar (% 29), % 10'luk bir katkı payını dile getirirken, % 20'lik katkı payını dile getirenlerin oranı ise % 28'dir.

Öte yandan içme suyu ve yol sorunu içinde bulunan köyler de, bir an önce bu yaşadıkları soruna çözüm olabilmesi için kendi aralarında para toplayıp verdiklerini ifade etmişlerdir.

III. ÖNERİLER

- Tarımsal alana ilişkin modern girdilerin sağlanması, pazarlama, sulama, tarımsal yayım hizmetleri etkili ve eşgüdümlü bir şekilde üreticilerin katılımıyla oluşturulacak üretici birliği tarzındaki organizasyonların desteklenmesi gereklidir.
- Sulama alanlarının düzenli bir şekilde sulanabilmesi ve üretimde verimliliğin emek ve ürün açısından artırılması için toplulaştırma ve tesviyenin birlikte yapılması gerekli ve ön koşul olmalıdır.
- Tarımsal ürünün işleme ve tüketim merkezlerine ulaştırılabilmesi, kırsal kesimde yaşayanların kentlerle bağlantısının sağlanması ve özellikle de taşınabilir sistem ile çocukların eğitiminin sağlandığı alanlara daha kolay ulaşabilmesi için köy yollarının iyileştirilmesi gereklidir.
- Bölgenin toplumsal alt yapısının oluşumunda en temel hizmetler olan eğitim ve sağlık hizmetlerinin ulusal ortalamaya göre düzey farkının daraltılması açısından geliştirilmesine öncelik verilmelidir. Halkın sağlığına ilişkin konularda bilgi düzeyi artırılmalı ve sağlık eğitimiyle ilgili konularda halka ulaşmada yerel gönüllülerden yararlanılmalıdır. Sağlık hizmetleri kapsamında sağlık taramaları, gezici poliklinik hizmetleri gibi etkinlikler muntazam aralıklarla sürdürülmelidir. Özellikle sulama sonrasında bölgede görülen hastalıkların tespiti için bu durum bir gereklilik arz etmektedir. Ayrıca en çok izlenen yerel iletişim araçlarında sıklıkla bu konular üzerine eğitici programlar oluşturulmalıdır.

SOSYOLOJİ DERNEĞİ

- Çevre sorunlarına ilişkin ilgili tüm kuruluşların sürekli bir çaba sarf etmesi gerekmektedir. Bu konu ile ilgili tarımsal yayım ve bunun üreticiler tarafından benimsenmesinin izlenmesi gereklidir.
- Küçük üreticilerin desteklenmesine ve örgütlenmesine özen gösterilmelidir. Özellikle değişik kesimlerin, küçük topraklı işletme sahiplerinin teknik bilgi, kredi ve teknolojiye ulaşılabilirliği artırılmalıdır.
- Arazi düzenlemeleri uygulamaları sırasında, hazineye ait proje kapsamında bulunan 15 000 ha alanın tarıma elverişli olan arazilerinden toprak dağılımı dengesi ve yöre koşulları göz önünde bulundurulmalıdır. Özellikle topraksız olup, tarım ve hayvancılık alanında bilgi beceri sahibi bulunan kişilere uygun şartlarda satışı ya da uzun dönemli kiralınması veya tamamen verilmesi bölgeye ilişkin temel stratejiler içinde ele alınmalıdır.
- Bölgede istihdam ve gelirin artırılmasına yönelik politikalar oluşturulurken, potansiyel girişimcilerin saptanması, yönlendirilmesi ve desteklenmesi hususları uygulamalarda öncelikle yer almalıdır.
- Bölge kadınının öncelikle eğitimine ağırlık verilmeli, tarımsal alanda üretken olarak kullanılan bu eğitim düzeyi düşük aile emeğinin, ekonomik girişkenliği özendirilmeli, bilgi, teknoloji ve krediye ulaşılabilirliği sağlanmalıdır.
- Katılımcı yaklaşım açısından projenin tüm bileşenleri ile ilgili olan kurum ve kuruluşların işbirliği içinde koordinasyonu sağlanmalıdır. Çünkü kuruluşlar arası işbirliği yetersizliği dikkate alınması gereken bir konudur.
- Bölge insanının ihtiyaçlarına yanıt verecek teknik ve yönetici personelin bölgede kalmasını teşvik edecek hizmetlere de yer verilmelidir.

SUMMARY

The basic objective of this study was to determine the impact of socio-economic changes and transformations on different sections of the population that are taking place in the plains of Sanliurfa-Harran where irrigation started in 1995. The study also investigated emerging problems

*Şanlıurfa-Harran Ovalarında Tarla İçi ve Köy Gelişme Projesi
Sosyal Değerlendirmesi*

and possible solutions. Consequently, the survey data include the forms of land ownership and use, income and living standards of different sectors of the population, availability and status of technical services related to irrigated agriculture, and an insight at the social dimension of problems relevant to these factors.

This study was based on a field survey, and the following points were investigated:

- Identification of stakeholders; their participation and position in relation to the project;
- Evaluation of the social implications of the project with respect to the various stakeholder groups and subsequent policy changes to be suggested;
- Experience, information and contribution of all relevant governmental and non-governmental organizations; findings and studies on the region and the survey area which allow for structural analyses and comparisons;
- Assessment of the environmental impacts of the project along with their implications and potential negative consequences with respect to different groups; and
- Integration of efforts for sustainable development within the region; and tendencies to support participatory initiatives.

Within the framework of the points stated above, the findings of the social assessment are systematically presented on the basis of qualitative and quantitative survey techniques and on the basis of the sample obtained from the survey area.

The following research results can be put forward:

- Land ownership determines family structure.
- Lack of land and economic problems are the most important causes of migration.
- Prior to irrigation, a large part of the landless and some who owned land were agricultural workers in neighboring provinces.

SOSYOLOJİ DERNEĞİ

- Transformation in agricultural production has changed the direction of seasonal migration
- Female labor has an important place in a labor intensive agriculture, but has a relatively low educational status
- Health problems are further aggravated by poor infrastructure as well as by the inadequacy of services
- Land distribution in the area is not balanced.
- Mechanization is gaining momentum with irrigation.
- The predominant crop has become cotton.
- Incomplete investments cause harm to soil and farmers which can not be remedied
- Income from agricultural production rises with irrigation and land leveling.
- Crop farming is largely dependent upon domestic family labor.
- While changes in the area affect the life of land holding sections more intensively, there are also transformations in the lives of landless peasants
- Priority problems in farming differ between landed villagers and those who work as share croppers for 30 percent.
- Leveling is seen as an important and useful service which facilitates irrigation and efficiency
- Although not significant, there is some willingness to participate in infrastructure investments

KAYNAKÇA

- AKŞİT, B. (1993) **GAP Bölgesi nüfus Hareketleri Araştırması**, Ankara.
- AKŞİT, B. (1994) **GAP Sulama sistemlerinin İşletme-Bakım ve Yönetimi**, Ankara.
- ÇEVİK, B. (1998) "GAP'ta Sulama ve Sorunları", **II GAP Sempozyumu**.
- DİE (1994-1996) **İl ve Bölge İstatistikleri**.
- DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, 1990.
- DÖKER, E. ve C. ERDOĞAN (1998) 'Katılımcı Sulama Yönetimi ve Su Kullanıcı Örgütleri' **II GAP Sempozyumu**.
- ERKAN, H. ve M. BAYRAM (1998) 'GAP 'ta Arazi Toplulaştırılması Uygulamalar, Sorunlar, Öneriler' **II GAP Sempozyumu**.
- GÜRBÜZ, M. (1998) 'Yapısal Dönüşüm Gereği Toprak Düzenlemesi ve Olabilirliği' **II GAP Sempozyumu**.
- SENCER, M. (1993) **GAP Bölgesinde Toplumsal Değişme Eğilimleri Araştırması**.
- ŞENGÜL, N. (1998) 'GAP Bölgesinde Arazi Toplulaştırması ve Tesviye Çalışmalarında Çiftçinin Yeri', **II GAP Sempozyumu**.
- TOBB (1997) **Şanlıurfa Ekonomik Yapısı ve Uygun Yatırım Alanları**.

YAZARLARA DUYURU

1. Dergiye gönderilecek yazılar, makale, çeviri makale ve kitap tanıtma-eleştirisî türlerinde olacaktır.
2. Makaleler, Türkçe ve İngilizce olabilir. Her makalede, ana başlığın hemen altında, biri Türkçe biri İngilizce olmak üzere 150 kelimeyi aşmayan iki öz/abstract yer almalıdır. "Öz"lerin altında, altı kelimeyi aşmayan anahtar kelimeler/key words bulunmalıdır. Türkçe makalelerin en sonuna İngilizce, İngilizce makalelerin en sonuna Türkçe, ayrı bir sayfa halinde 500 kelimeyi geçmeyen bir genel özet, "Summary/Özet" başlığı ile eklenmelidir. Diğer bir deyişle makaleler, **Ana Başlık, Öz, Anahtar Kelimeler, Abstract, Key Words, Makale Metni, Notlar ve Summary/Özet, Kaynakça** sırası ile kaleme alınmıştır.
3. Yazıların 8000 kelimeyi geçmemesi, A4 kağıdının bir yüzüne çift aralıklı, sol, üst, alt ve sağ marjlar en az 2.5 cm olarak yazılmaları gerekmektedir. Yazıların alt başlıkları, ana başlığa göre bir küçük punto ile koyu ve sol marjdan başlamak üzere yazılmalıdır. Yayımlanması kabul edilen yazıların, en son, düzeltilmiş biçimde Word programı ve Times New Roman 12 ile bir adet 3.5" diskette editörlere gönderilmesi gerekmektedir.
4. Yazılar, editörlere üç kopya olarak gönderilmeli, bir kopya hariç, hakemlere gönderilecek iki kopyaya yazar(lar)ın ad ve soyad(lar)ı yazılmamalıdır. Yazar(lar)ın ad – soyad ve yazışma adres(leri) kapalı bir zarf içinde kopyalara eklenmelidir.
5. Dergi editörlüğüne ulaşan yazılar, öncelikle içerik, sunum, yayım kuralları vd. yönlerden editörler kurulu tarafından incelenir ve daha sonra değerlendirilmek üzere isimsiz (şifre numaralı) olarak konu ile ilgili en az iki hakeme gönderilir. Hakemlerce, makalenin yayımlanmasına, değişiklikle yayımlanmasına veya reddine karar verilir ve sonuç yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen yazıların, en geç bir ay içinde editörler kuruluna ulaştırılmaları gerekir. Belirtilen sürede geri gönderilmeyen yazılar, daha sonraki sayılarda yeniden değerlendirilmek üzere kabul edilir.
6. Dergiye gönderilen yazılar ile ilgili yazışmalar için posta masrafı olarak, Sosyoloji Derneği'nin İş Bankası ODTÜ Şubesi 385 825 nolu hesabına 15 milyon TL.sının yatırılması ve makbuzun fotokopisinin metin kopyaları ile birlikte gönderilmesi gerekmektedir.
7. Dergi 'APA' yazım sistemi kullanılmaktadır. Kaynaklara göndermeler, metnin içinde açılacak ayraçlarla yapılmalıdır. Ayraç içindeki sıra şöyle olmalıdır: yazar(lar)ın soyadı, kaynağın yılı, sayfa numaraları. Örneğin (Gökçe, 1994:33). Metinde gönderme yapılan bütün kaynaklar, kaynakçada belirtilmeli; gönderme yapılmayan kaynaklar, kaynakçaya konmamalıdır. Kaynaklar, ayrı bir sayfada alfabetik sırayla yazılmalıdır. Dergi ve derlemelerdeki makalelerin sayfa numaraları kesinlikle belirtilmelidir.

8. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi'nde yayınlanan yazıların her hakkı saklıdır. Dergide yayınlanan eserlerden alıntı yapılması halinde, kaynak belirtilmesi yeterlidir. Sosyoloji Derneği'nin yazılı izni olmadan eserin bir kısmının veya tamamının kullanılması, görsel veya işitsel malzemelerle çoğaltılması hiçbir surette yapılamaz.
9. Sosyoloji Araştırma Dergisi'nde yayınlanan yazıların içeriğinden ve tartışılan düşüncelerden yazarların kendileri sorumludur. İleri sürülen Sosyoloji Derneğini bağlamaz.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

1. JSR publishes original articles, translated articles, and book reviews both in Turkish and English.
2. The text including bibliography should be double-spaced on one side of A4 sheets, with margins at top, bottom and side of at least one inch (2.5 cm) and should be written in word forma with Times New Roman 12 font. The manuscript should contain; (i) title, (ii) abstarct-both in English and Turkish, no longer then 150 words with key words-no more than six word, (iii) text (iv) summary no longer than 500 words-an English for Turkish manuscript and a Turkish for English manuscript, and (v) bibliography. For authors who do not know Turkish, the Editorial Board can translate their English abstract and summary into Turkish. Manuscripts should not normally be longer than 8.000 words including abstract, notes and bibliography.
3. The received manuscript will firstly be investigated in term of format, content and publishing rules by the Editorial Board. The board has right to refuse improperly prepared manuscripts.
4. Manuscript that appear in JRS are subject to the usual academic process of anonymous reviewing of at least two referees. The refereeing procedure normally takes 2-3 months. To protect anonymity, the name(s) and address(es) of author(s) should no be type on the manuscripts, should be typed on a separate page, and three copies of manuscript should be submitted.
5. The author(s) should make sure that is one-to-one correspondence between the names, years in the text and those on he bibliography list.
6. All right reserved. Except for short passages for the purpose of criticism and review, no part of this publication may be reproduced in any form or by any means without the written permission of the Sociological Association, Turkey.
7. The opinions expressed in he Journal are the responsibility of the individual author(s).
8. Manuscripts of articles communications should be sent to: JRS Editors, Sosyoloji Derneği, Maraşal Fevzi Çakmak Caddesi No: 9/7 06500 Beşevler ANKARA/TURKEY

